

**T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**KAFKASYA'DAN UZUNYAYLA HAVALİSİNE GÖÇLER
VE İSKÂN
(1859–1876)**

**Tezi Hazırlayan
Tolga AKAY**

**Tezi Yöneten
Doç. Dr. Şakir BATMAZ**

**Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi**

**Ekim 2009
KAYSERİ**

**T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**KAFKASYA'DAN UZUNYAYLA HAVALİSİNE GÖÇLER
VE İSKÂN
(1859–1876)**

**Tezi Hazırlayan
Tolga AKAY**

**Tezi Yöneten
Doç. Dr. Şakir BATMAZ**

**Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi**

**Ekim 2009
KAYSERİ**

Doç. Dr. Şakir BATMAZ danışmanlığında Tolga AKAY tarafından hazırlanan “Kafkasya’da Uzunyayla Havalisine Göçler ve İskân (1859-1876)” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

23.11.2009

JÜRİ:

Danışman : Doç. Dr. Şakir BATMAZ
Üye Prof. Dr. Abdulkadir YUVALI
Üye :Yrd. Doç. Dr. Gülbadi ALAN

ONAY

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 27.11.2009 tarih ve 37 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

13
Prof. Dr. H. Yunus APAYDIN

ÖNSÖZ

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti’ni meşgul eden en önemli konulardan birisini dış göçler oluşturmuştur. Bu yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen Kafkas göçlerinin nedenleri ile toplumsal ve demografik sonuçlarıyla ilgili önemli çalışmalar vardır. Bununla birlikte göç meselesinin taşra cephesine pek fazla yer verilmemiştir. Bizim bu konuyu seçmemizin nedeni, sosyal açıdan çok yönlü bir konu olan göç ve iskân meselesinin taşra cephesinde neler olduğunu ortaya koymaktır.

Bu düşünceden hareketle belirlediğimiz “Kafkasya’dan Uzunyayla Havalisine Göçler ve İskân (1859–1876)” konulu tezimiz üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Uzunyayla’ya göç veren bölge konumundaki Kafkasya, coğrafi, etnik, sosyo-kültürel ve tarihsel olarak ele alınmakta, ikinci bölümde göçlerin sebepleri ve genel anlamda Osmanlı Devleti’nin iskân politikası üzerinde durulmuş üçüncü ve son bölümde Uzunyayla bölgesine gelen muhacirler ve bunların iskânı konusuna yer verilmiştir.

Bu çalışmam esnasında benden, yakın ilgi ve desteğini esirgemeyen danışman hocam sayın Doç. Dr. Şakir BATMAZ’a teşekkürü bir borç bilirim.

**KAFKASYA'DAN UZUNYAYLA HAVALİSİNE GÖÇLER VE İSKÂN
(1859–1876)**

Tolga Akay

ÖZET

Bu çalışmada 1859–1876 yılları arasında Kafkasya'dan Sivas Vilayeti'ne bağlı olan Uzunyayla bölgesine yönelik göç hareketleri incelenmiştir. 1774'ten itibaren Kafkasya'da belirli ölçüde hakimiyet kuran Rusya, 1859'a gelindiğinde bölgede, kendisine en fazla direnç gösteren Şeyh Şamil'i ve müridizm hareketini pasifize etmeyi başarırken Kafkasya'nın bütünündeki hakimiyetini ancak 1864'de oturtabilmiştir. Böylelikle Rusya, hukuken 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile bir bölümünü, 1829 Edirne Antlaşması'yla da tamamını elde ettiği Kafkasya'yı askeri yönden de ele geçirmiş oluyordu. Bu tarihten sonra Ruslar'ın, Kafkas halkları üzerinde kurduğu baskı ve uyguladığı sert yöntemler bölge halklarının tarihsel, dini, ekonomik anlamda bağlarının mevcut olduğu Osmanlı Devleti'ne göç etmelerine neden olmuştur. 1859 yılında başlayan göçler 1863–1865 tarihlerinde doruk noktasına ulaşmıştır. 1877–1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra tekrar ivme kazanan Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne yönelik göç hareketleri ancak XX. yüzyılın başlarında sona ermiştir. Bu görece uzun göç süreci sonunda Kafkas halkları binlerce yıldır yaşadıkları vatanlarını terk etmek zorunda kaldıkları gibi zorlu göç koşulları neticesinde nüfuslarının önemli bir bölümünü de kaybetmişlerdir.

Osmanlı Devleti tarafından 1860 tarihinde iskâna açılan Uzunyayla bölgesi, bu göç sürecinin ilk yıllarından itibaren on bin den fazla muhacirin bir arada iskân edildiği bir bölge olmuştur. Bunun sonucu olarak Uzunyayla, günümüze değin Kafkas halklarının sosyo-kültürel ve dilsel bağlamda binlerce yıllık birikimlerinin önemli ölçüde yaşatıldığı bir bölge olmuştur. Bu özellikleri sebebiyle her yönüyle incelenmeye değer bir coğrafya olan Uzunyayla, bu çalışmada 1859–1876 yılları arasındaki nüfusunun oluşum süreci bakımından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Uzunyayla, Çerkes, Göç

**THE MIGRATIONS FROM CAUCASIA TO UZUNYAYLA VICINITY
AND SETTLEMENT (1859–1876)**

Tolga Akay

ABSTRACT

In this study the migration movements between years 1859 and 1876 from Caucasia to Uzunyayla vicinity, which is bounded to Sivas Province, have been examined. Russia which has achieved dominance in Caucasia since 1774 to some extent, when came to year 1859 , has achieved to passivate Şeyh Şamil, who was resisting itself mostly in the region, and discipleship movement but it could placed its dominance throughout the whole Caucasia in 1864. Hereby Russia has militarily seized Caucasia whose some parts was seized with 1774 Küçük Kaynarca Agreement legally and which was completely seized with Edirne Agreement in 1829. After this date the pressure that the Russians have established on the Caucasian people and the strict methods that they have applied on them, have caused the people of that region to migrate Ottoman Empire with which they have historical, religion, economic, bounds. The migrations that have started in 1859 have reached peak point in years 1863 -1865. The migration movement from Caucasia to Ottoman Empire which has gained acceleration after 1877-1878 Ottoman – Russian War has ended as late as the beginning of 20th century. In the end of this relatively long migration period the Caucasian people have both obliged to leave their country in which they have been living for thousands of years and they have lost an important part of their population in the result of the hard migration conditions.

Uzunyayla vicinity which was opened to settlement in 1860 by Ottoman Empire has been a region in which more then ten thousand of emigrants have been settled together. In the result of this, Uzunyayla has become a location that Caucasian people’s social-cultural and linguistic accumulation for thousands of years has been significantly kept alive until today. Uzunyayla, which is a geography that is valuable to be examined at all points because of its features, has been examined with respect to its population generation period between 1859-1876 years.

Key words: Caucasia, Uzunyayla, Circassian, immigration.

İÇİNDEKİLER

ONAY	I
ÖNSÖZ.....	II
ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

A. KAFKASYA'NIN COĞRAFİ YAPISI.....	5
B. KAFKASYA'NIN ETNİK YAPISI	6
1. Çerkesler	9
2. Abhazlar-Abazalar.....	10
3. Çeçen-İnguşlar	10
4. Karaçay-Balkarlar	11
5. Nogaylar	11
6. Osetler	12
7. Gürcüler	12
8. Dağıstan Halkları	12
C. KAFKAS HALKLARININ SOSYO-KÜLTÜREL VE EKONOMİK YAPISI.13	
1. Sosyal Yapı	13
2. Din	17
3. Hukuksal Yapı	21
4. Ekonomik Yapı	22
D. KAFKASYA TARİHİ.....	24
1. Karadeniz'in Kuzeyinde ve Kafkasya'da Tesis Edilen Siyasi Oluşumlar	25
1.1. Kavimler Göçünden Önce Karadeniz Çevresi.....	25
1.1.1. İskitler.....	26
1.1.2. Sarmatlar.....	25
1.1.3. Gotlar.....	26
1.1.4. Fin-Ogur Kavimleri	26

1.1.5. Slavlar	26
1.2. Kavimler Göçü Sonrası Karadeniz'in Kuzeyi ve Kafkasya	27
1.2.1. Kafkasya'da Hunlar	27
1.2.2. Avarlar	28
1.2.3. Hazar Kağanlığı	29
1.2.4. Peçenekler	31
1.2.5. Kıpçaklar	32
1.2.6. Altın Orda Devleti	34
2. Osmanlı Devleti'nin Kuzey Siyaseti	36
2.1. Güney Kafkasya	37
2.2. Kırım Hanlığı Hakimiyetinde Kuzey Kafkasya	39
3. Kafkasya Üzerinde Hakimiyet Mücadeleleri ve Rusya'nın Güçlenmesi	41
3.1. Kırım Hanlığı'nın Osmanlı İdaresinden Çıkışı	44
3.2 Kırım'ın Bağımsızlığından Sonra Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Politikası	45
E. KAFKAS HALKLARININ RUSYA'YA KARŞI BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ	48
1. İmam Mansur Dönemi	49
2. Kabartay Bölgesinin İtaat Altına Alınması	49
3. Doğu Kafkasya	50
4. Batı Kafkasya	52
5. Kafkas-Rus Mücadelesinin Dini Boyutu: Müridizm ve Şeyh Şamil	54
5.1 Şeyh Şamil	56

İKİNCİ BÖLÜM

A. KAFKASYA'DAN OSMANLI DEVLETİ'NE GÖÇLER	58
B. OSMANLI DEVLETİ'NİN MUHACİRLERİ İSKÂN POLİTİKASI	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

A. 1859–1876 ARASINDA UZUNYAYLA HAVALİSİNE GÖÇLER	72
1. Uzunyayla'nın Coğrafyası	72
2. Osmanlı Devleti'nin Uzunyayla'yı İskâna Açmasının Sebepleri	73
3. Muhacirlerin Uzunyayla'yı Tercih Etme Sebepleri	74
B. UZUNYAYLA HAVALİSİNE YÖNELİK GÖÇLERİN BAŞLAMASI	78

C. MUHACİRLERİN UZUNYAYLA'YA MUVASALATI VE İSKÂNLARI	83
D. MUHACİRLERE YAPILAN YARDIMLAR	88
1. Nakil Sırasında Yapılan Yardımlar	88
2. Gündelik İhtiyaçların Karşılmasına Yönelik Yardımlar	89
3. Tarım ve Hayvancılık İle İlgili Yardımlar	90
E. MUHACİRLERİN İSKÂNI SIRASINDA ALINAN TEDBİRLER VE İDARİ DÜZENLEMELER.....	92
1. Mesudiye Kazası.....	93
2. Aziziye Kazası	94
F. HUKUKİ AÇIDAN DEVLET-MUHACİR İLİŞKİSİ.....	95
SONUÇ.....	97
KAYNAKÇA.....	100
EKLER.....	110
ÖZGEÇMİŞ	119

KISALTMALAR

Bk	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	: Cilt
Çer	: Çerkesce
Çev	: Çeviren
s	: Sayfa
Yay	: Yayınlayan

GİRİŞ

Kişi ya da toplulukların daha iyi şartlarda yaşamak amacıyla meskûn buldukları mahalli terk ederek başka bir iskân birimine gitmek suretiyle meydana getirdikleri yer değiştirme hareketine göç denir. Göç ortaya çıkış sebebi, meydana geldiği mekân, katılan insan sayısına göre çeşitli tasniflere tabi tutulabilir.

Mekân değişikliği açısından göç hareketleri, ülke sınırları içinde meydana gelen *iç göçler* ve ülke sınırları aşılarak gerçekleştirilen *dış göçler* olmak üzere ikiye ayrılabilir. Katılan insan sayısına göre ise *münferit* ve *kitlesel göçler* gibi kategorize edilebilir. Kişi veya kitlesel nüfus, kendi isteğiyle yaşadığı bölgeyi değiştiriyorsa meydana gelen göçe *serbest göç*, buna karşın yaşanılan bölgedeki yaşam koşullarının asgari yaşam şartlarını karşılamaması sebebiyle yapılan göçlere ise *mecburi göç* denir¹. Bununla beraber göç; siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel sonuçları itibarıyla bu teknik tanım ve tasniflerin çok ötesinde bir olgudur.

Sonuçları itibarıyla, göç dendiğinde akla gelen en büyük göç hareketlerinden bir tanesi kuşkusuz IV. yüzyılda en büyük kütlesinin yer değiştirdiği Hun göçüdür. Hunlar 370–375 yıllarında İdil Nehri'nin batısına doğru büyük bir hamleye giriştiler. Bunun sonucu olarak Ostrogotlar ve Hun baskısı altındaki Vizigotlar, Tuna'yı geçerek Doğu Roma İmparatorluğu sahasına girdiler ve Bizanslıların muvafakatı ile belirli yerlerde iskân edildiler. Bu suretle, Hunların hamleleri ile başlayan bu hareketin ilk sonucu; Karadeniz'in kuzeyinde 150 yıldan fazla bir süre devam etmiş olan Ostrogotlar Devleti son bulduğu gibi bu kavimlerin Batı Avrupa istikametindeki hareketleri başlamış oldu. Çok geçmeden, Balkanlar, Pannonya, İtalya, Galya, İspanya ve Kuzey Afrika türlü Barbar kavimlerin istilasına uğradı. Bunun en önemli sonucu ise Batı Roma İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden silinmesi oldu. Batı Avrupa tarihinde *Kavimler Göçü* olarak bilinen ve başta Germen zümreleri olmak üzere birçok kavmin yer

---

¹ Nedim İpek; "93 Muhacereti", Osmanlı Ansiklopedisi, C. IV. s. 661.

değiştirmeleri ve Batı Avrupa'nın belli yerlerinde yerleşmeleri sonunda yeni yeni millet ve devletlerin meydana gelmesi ile neticelenen bu büyük hareketin başında Hunlar bulunuyorlardı ki, bu hareketin tesir ve tepkileri yeni bir devrin başlangıcı olmuřtur². Hunların Avrupa'ya olan yürüyüşlerini ise daha sonra Avarlar, Peçenekler, Oğuzlar ve Kıpçaklar takip edeceklerdir. Sonuçları bakımından ölçülemeyecek konumdaki İslam dünyasının yükselişinin yine bir *Hicret* vakasıyla başlaması, göç hareketlerinin önemini gösteren bir başka örnektir.

Osmanlı Devleti'nin özellikle XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, askeri, siyasi ve ekonomik zafiyetlerine, Rusya'ya karşı alınan ağır mağlubiyetler eklenmiştir. Askeri ve siyasi alandaki daralma beraberinde Osmanlı Müslüman-Türk nüfusunun da merkeze çekilmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren daha çok ekonomik, demografik ve güvenlik gibi nedenlerle Batı'da iskân edilen nüfus, XIX. yüzyılda siyasi, askeri ve manevi baskılarla doğduğu toprakları terk ederek Anadolu'ya geri dönmek zorunda bırakılmıştır. Balkanlar'da, Kırım'da ve Kafkasya'da Müslüman nüfus, Rus emperyalizminin demografik hesapları ve rövanşist duygular ile yerinden yurdundan edildi. Zira bu göçler Türk'ün Balkanlar'dan çekilmesi veya atılması anlamını taşır. Bunun yanında XIX. yüzyılın başından itibaren Balkan halklarını etkileyen Fransız İhtilali'nin milliyetçilik ile ilgili fikirlerinin uygulaması, bu halkların tarihsel kimliklerini oluştırmada, Osmanlı etkisini yok etmek amacıyla Müslüman halkları sindirmesi olmuştur. Yeni Balkan devletleri imparatorluk toprakları üzerinde kurulan ulusal devletler olmuşlardır. Ulusal Balkan devletleri ise muhtariyet aldıklarında yada en geç bağımsızlıklarını elde ettiklerinde çok milletli yapılarını bir an önce tek milletli bir yapıya dönüştürmeye çalışmışlardır. Müslüman-Türk ahaliye uygulanan baskı, bu yapıyı kurmadaki başarılarıyla orantılı olarak deđerlendirilmiřtir³.

1804 Sırp isyanı sırasında bu yönde, Müslümanlara yönelik geniş çaplı katliamlar meydana gelirken, 1806–1812 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Balkanlar'da 200.000 Müslüman, göçmen durumuna düřmüřtü⁴.

Osmanlı Devleti'nin terk ettiği Kırım, Kafkasya gibi coğrafyalarda yaşayan Müslüman ahali ise yine siyasi, askeri baskılarla Osmanlı Devletine göç ettirilmiştir. Rusya'nın bu

² Akdes Nimet Kurat; IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, TTK Basımevi, Ankara 1972, s. 18.

³ Bilal şimşir; Rumeli'den Türk Göçü, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1968, s. 10.

⁴ Nedim İpek; Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877–1890), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s. 2.

yönde attığı ilk adım 1783'te Kırım'ı ilhak etmesiyle bu bölgeye 70.000 Rus köylü nüfusunun yerleştirilerek yerli ahalinin yaşam alanının daraltılması şeklinde olmuştur. 1793'ten sonraki süreç ise bölge halkı için çok daha ağır sonuçlara neden olmuştur. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti'ne yönelik ilk kitlesel göç hareketleri meydana gelirken, Kırım havalisinde bulunan 300.000 ile 500.000 arasında olduğu tahmin edilen nüfus Osmanlı ülkesinin çeşitli bölgelerine göç etmiştir.

1828–1829 Osmanlı-Rus savaşı sonucu Rusya'nın, Kafkasya'da başlattığı işgal hareketi 1864'de tamamlanırken, işgalin sonucu ise bölge halklarının Osmanlı Devleti'ne göç etmesi veya katledilmesi arasında tercih etmesi olmuştur. 1856 Kırım Savaşı ile 1865 yılları arasında gerek Kırım'dan gerekse Kafkasya'dan bir milyondan fazla kişi Osmanlı ülkesine göç etmiştir⁵.

1877–78 Osmanlı-Rus Savaşı ile Balkanlar'dan özellikle de Bulgaristan'dan göçler yeni bir aşamaya girmiştir. Savaştan önce Bulgaristan'da toplam nüfus 3.310.400'di ve bunun 1 milyon 800 bini yani yüzde 54'ü Müslüman'dı. Osmanlı-Rus savaşı Müslümanlar için soykırımla sonuçlanmıştır. Harp zamanında sadece Bulgaristan'da 300 bin Türk katledilmiş 1 milyonu göçe zorlanmıştır. Bunun yanında, çok kötü şartlarda kaçmak durumunda kalan kitlelerin en az bir o kadarı da açlık, kötü hava şartları ve salgın hastalıklar yüzünden yollarda can vermiştir. Bu durum 93 Muhacereti'nin felaket boyutunu gözler önüne koyar ki bu olayın acı hatıraları günümüze değin aktarılmıştır. 1913 tarihine kadar Bulgaristan'dan 1 milyon 710 bin Müslüman Anadolu'ya göç etmek zorunda bırakılmıştır⁶.

1912–1913 Balkan Savaşı ile I. Dünya Savaşı sonrasında Balkanlar'dan gelen göçmenler ile 1774'ten sonra başlayan sürecin Osmanlı Devleti açısından kapandığını söyleyebiliriz. Bu tarihten sonra Türkiye Cumhuriyeti ile Yunanistan arasında 1926'da yapılan mübadele, 1930–1937 yılları arasında yine Balkan devletleri ile yapılan nüfus değişimleri bu sürecin devamı olarak görülebilir. Bu uzun süreç ise 1990'da Yugoslavya ve Bulgaristan'dan gelen göçmenler ile şimdilik son bulmuştur⁷.

⁵ Abdullah Saydam; Kırım ve Kafkas Göçleri (1856–1876), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997, s. 91.

⁶ İbrahim Tatarlı; "Bulgaristan'daki Türk Göçmenleri", Uluslar Arası Göç Sempozyumu Bildiriler 2005, Sistem Matbaacılık, İstanbul 2006, s. 85.

⁷ Kemal Karpat; Osmanlı Nüfusu (1830–1914), (Çev. Bahar Tırnakçı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 16.

Araştırma konumuz olan Uzunyayla bölgesi ise 1859 yılından itibaren ivme kazanan Kafkas gçlerinin, genel olarak Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne yönelik gçlerin yapısını, nedenlerini, sonuçlarını yansıtmaya çalışan yerel çapta bir örnektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

A. KAFKASYA'NIN COĞRAFİ YAPISI

Adını, eski Yunan şairi Aiskhlos'un M.Ö. 490'da yazdığı “*Zincire Vurulmuş Prometheus*” oyununda geçen “*Kavkasos*” dağından alan, Ortaçağ İslam coğrafyacıları ve tarihçileri tarafından “*Kabl*” olarak adlandırılan Kafkasya⁸, coğrafi terim olarak Yunanlılar'dan Roma'ya Caucasus, Caucasia, Caucasia şeklinde geçmiştir⁹. XIX. yüzyıla kadar Kafkasya ismi, Kafkas sıradağlarının kuzeyini tarif ederken; güney bölümü için Ruslar Za-Kavkaz, İngilizler Transcaucasus, Osmanlı-Arap dünyası ise Maverai-i Kafkas isimlerini Kafkas ötesi anlamında kullanıyorlardı¹⁰. XIX. yüzyıldan itibaren ise Kafkasya ismi, Rus yayılcılığı çerçevesinde, tanımladığı saha itibariyle güneyde İran sınırına kadar genişlemiş, Türkiye'den ise Kars, Artvin, Ardahan gibi şehirleri de kapsayarak Kuzey ve Güney Kafkasya olarak tarif edilmeye başlanmıştır¹¹.

Bugünkü tanımı ile Kafkasya'nın sınırları, batıda Karadeniz, doğuda Hazar Denizi, güneyde Çoruh, Arpaçay ve Aras nehirleri ile kuzeyde Don nehri ağzı ile çok sayıda gölün yer aldığı Maniç bataklığı ve Kuma nehrinin ağzı olarak kabul edilir¹². Kafkasya'nın 455.000 km² olan yüzölçümünün önemli bir bölümü Taman Yarımadası'ndan Apşeron'a (Bakü) kadar yaklaşık 1.100 km uzunluğunda 110–160 km genişliği ile Kafkas dağ silsilesi tarafından kaplanmıştır. İki sıra halinde uzanan Kafkas Dağları'nın yüksekliği genelde 2000 metrenin altına düşmezken en yüksek noktası 5.642 metre ile Elbruz Dağı'dır. 1.424 km² lik bir alan kaplayan 2.200 adet buzul, bölgenin zengin su sistemini besler¹³.

⁸ M. Sadık Bilge; Osmanlı Devleti ve Kafkasya, Eren Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 13.

⁹ Fahrettin Kırzıkoğlu; Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451–1590), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, s. XV.

¹⁰ Ufuk Tavkul; Kafkasya Gerçeği, Selenge Yayınları, İstanbul 2007, s. 12.

¹¹ Fahrettin Kırzıkoğlu; Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi, s. XVI.

¹² M. Sadık Bilge; Osmanlı Devleti ve Kafkasya, s. 13.

¹³ Ufuk Tavkul; Kafkasya Gerçeği, s. 25.

Kuzey Batı-Güney Doğu istikametinde uzanan Kafkas Dağları, özellikle kuzey yamaçlarında ihtiva ettiği derin vadiler, engebeli arazi ve zengin su kaynakları ile bölgeyi kapalı bir havza haline getirirken, güney-kuzey istikametinde geçişleri oldukça sınırlamıştır. Kafkasya'nın bu istikametteki en önemli geçiş noktası Hazar Denisi kıyısında bulunan ve Araplar tarafından Bâb-ül Ebvab (kapıların kapısı) olarak adlandırılan Derbend veya Demirkapı'dır. Büyük orduların geçişine olanak vermesi sayesinde XIX. yüzyıl sonlarına kadar önemini korumuştur. Orta Kafkaslarda bulunan Bâb-ül Alan veya Daryal geçidi ise bu bölgenin yegâne geçiti olmasına rağmen XVIII. yüzyılda Ruslar'ın geçit yolunu genişletmelerine değin büyük çaplı geçişlere uygun değildi. Bunun dışında Kafkas berzahı üzerinde yer alan 70 kadar geçit ancak patika özelliği taşıyan tek sıra halinde geçişlere olanak verecek vaziyetteydi¹⁴.

Bu özellikler Kafkasya'yı, kuzey ve güney ülkeleri arasında doğal bir set haline getirirken, bölge halkı için stratejik savunma imkânı sağlamıştır. Böylece özgün kültüre sahip nispeten az nüfuslu millet veya kabileler uzun süre yaşama olanağı bulmuş buna karşın etnik anlamda parçalı-bölünmüş bir coğrafya meydana gelmiştir. Bu durum bazı sosyal unsurlarla birlikte Kafkasya'nın birleşmesini engellemiş bununla birlikte nispeten kültürel fakat daha çok etnik ve dilsel bir mozaik oluşmasına neden olmuştur.

B. KAFKASYA'NIN ETNİK YAPISI

Kafkasya, etnik yapı bakımından dünyada benzeri az olan oldukça karmaşık bir bölgedir. Bu özelliğini ilkçağlardan günümüze kadar sürdürmüştür. Strabon, Kafkasya'da 300 kadar dil konuşulduğu ve Romalıların oradaki işlerini 130 tercümanla sürdürdüğünü yazmaktadır¹⁵. Şüphesiz bu etnik zenginlikte Kafkasya'nın yerli unsurları yanında tarih boyunca bölgede hâkimiyet kuran güçlerinde büyük katkısı vardır. Mısırlılar, Medler, Alanlar ve İskitler; Grekler, Romalılar, İranlılar ve Araplar; Moğollar, Türkler, Tatarlar ve Slavlar bütün bu halklar tarihsel süreç içinde Kafkasya'nın bir bölümüne veya tamamına hakim olmuşlar, zamanla güçten düştiklerinde de bazı unsurlarını Kafkaslarda bırakarak çekilmişlerdir¹⁶.

Etnik yapı ve etnik ilişkiler açısından, düşünülenin aksine, Kafkasya halkları arasında büyük ölçüde bir etnik karışım ve bütünleşme olduğu görülmektedir. Bir etnik grubu

¹⁴ M. Sadık Bilge; Osmanlı Devleti ve Kafkasya, s. 14–15.

¹⁵ John F. Baddaley; Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil, (Çev. Sedat Özden), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1989, s. 22.

¹⁶ John F. Baddaley; Rusların Kafkasya'yı İşgali ve Şeyh Şamil, s. 23.

diğerlerinden ayıran biyolojik, sosyo-kültürel ve linguistik özellikler ele alındığında Kafkasya halklarını birbirlerinden ayırmak kolay değildir. Aralarındaki farklılık büyük ölçüde linguistik özelliklere dayanmaktadır. Kafkasya halklarının sosyal yapıları onları birbirlerinden kesin sınırlarla ayrılan etnik gruplar biçiminde bir değerlendirmeye imkan vermemektedir. Bölgesel özelliklerin ortaya çıkardığı bazı istisnalar dışında Kafkasya halklarının sosyal yapıları birbirinden etkilenmiş ve birbiriyle bütünleşmiştir. Bu durumda Kafkasya halklarını ırkına ya da etnik grubuna göre değil, aralarındaki linguistik farklılıklara göre *dil grupları* olarak sınıflandırmak mümkündür. Bunun dışında Kafkasya halkları her yönden birbirleri ile karışmış ve akraba topluluklar haline gelmişlerdir.

Türk, İran ve Kafkas dil ailelerine mensup dillerde konuşan Kafkasya halklarını konuştukları dillere göre şu biçimde sınıflandırabiliriz¹⁷.

a. Kafkas Dil Ailesi

Çerkesler (Adigeler; Abzeh, Şapsuğ, Jane, Bjeduğ, Hatkuey, Mahoş, Kemirguey, Natkhuey, Besleney, Kabartaylar; Ubıhlar; Abhaz-Abazalar¹⁸), Nohçiler (Çeçen-İnguşlar) Andelallar (Avarlar), Laklar, Lezgiler, Agular, Çakurlar, Gürcüler.

b. Altay Dil Ailesi

Azeriler, Kumuklar, Karapapaklar, Kundurlar, Karaçay ve Balkarlar, Kalmuklar, Nogaylar ve Türkmenler.

c. Hint-Avrupa Dil Grubu

Osetler, Farslar, Ermeniler, Tatlar, Talişler, Svanitler, Ruslar, Alanlar... tarafından konuşulur¹⁹.

Görüldüğü gibi Kafkasya farklı dilleri konuşan birçok unsurun yaşadığı, İslam coğrafyacılarının Cebelü'l-Elsan (Diller Dağı)²⁰ tabirini onaylayan bir bölgedir.

Etno, Sosyo-linguistik araştırmalar Kafkasya halklarının dillerinin birbirinden belli oranlarda etkilendiğini ve aralarında kelime bazında alış-verişler olduğunu

¹⁷ Ufuk Tavkul; Kafkasya Gerçeği, s. 191.

¹⁸ Aytek Namıtok; Çerkeslerin Kökeni 1. Kitap, (Çev. Aysel Çeviker), Kafkas Araştırma Kültür ve Dayanışma Vakfı, Ankara 2003, s. 5–9, Çerkeslerin bunlardan başka birçok alt kolu olmakla birlikte zamanla diğer kabileler arasında kayboldular veya savaşlarda yok oldular.

¹⁹ Abdullah Saydam; Kırım ve Kafkas Göçleri, s. 18., Christian Neff; Kafkasya Rusya'nın Kanayan Yarısı, (Çev. Özalp Göneralp), Yeni Hayat, İstanbul 2004, s. 116–117.

²⁰ M. Sadık Bilge; Osmanlı Devleti ve Kafkasya; s.17.

göstermektedir. Kafkasya halklarının toplumsal yapılarının çeşitli kurumlarına ait kelimelerde Türkçenin izlerini yansıtmaktadır. Örneğin, *anne* ve *baba* kavramlarının Karaçay-Balkar Türkçesindeki karşılıkları olan *ana* ve *ata* kelimeleri Adige dillerinde *ane* ve *ade* biçiminde yer almaktadır. Aile yapısı ile ilgili en önemli kavramlardan biri Kafkasya halklarının toplumsal yapılarında son derece önemli bir yere sahip olan *atalık*²¹ kurumudur. *Ata* sözcüğünden türetilen atalık kelimesi Karaçay-Balkar Türkçesinden Adige-Abaza dillerine aynı formda geçerken bir gelenek ve sosyal bir statüyü de beraberinde getirmiştir²².

Bunun yanında kişilik, giyim kuşam, ziraat, evcil yabani hayvan isimleri gibi birçok Türkçe kelime *Kafkas Kültür Alanı* olarak ifade edilebilecek Kafkasya etkileşim sahasında kullanım alanları bulmuşlardır. Karaçay-Balkar dilinde bahadır, kahraman manasında eski Türkçe *batır* kelimesi aynı şekilde Adige, Abaza dillerinde de kullanılmaktadır. Karaçay-Balkar Türkçesinde pantolon anlamındaki *könçek* kelimesi Adigeler arasında *gonçec*, *gönşeg* biçiminde kullanılmaktadır. Yine eski Türkçe beygir anlamına gelen *alaşa* kelimesi, Osetçe’de *alasa*, Adige dilinde *alaşe* biçimini almıştır. Kuban Bulgar Türkçesinden Karaçay-Balkar Türkçesine miras kalan av köpeği, tazi anlamına gelen *eger* kelimesi; Osetçe’ye *yegar* Adige diline *hager* şeklinde geçmiştir. Bu kelime Avar dilinde de *eger* şeklinde yer almaktadır²³.

Yine Karaçay-Balkar Türkçesinde halı anlamına gelen *küyüz* kelimesi Osetçe’ye *gavız* Çeçence’ye *küüz* biçiminde geçmiştir. Yine Divan-ı Lûgat’ı Türk’te yer alan boza anlamına gelen *buhsum* kelimesi Kırgız, Tatar Türkçelerinde *maksım* şeklini alırken Adige-Abhaz dillerinde bu kelime aynı anlam ile benzer formlarda kullanılmaktadır²⁴.

Karaçay-Balkar Türkçesi de, komşu olduğu Adige, Oset, Gürcü dillerinden etkilendiği ve kelime hazinesinde bu dillerden kelimeler yer aldığı görülür. Örneğin, atı dizgininden veya yularından tutarak yürütmek anlamındaki Karaçay-Balkar dilindeki

²¹ Özellikle Kuzey Kafkasya’da bir çocuk belirli bir yaştan sonra çok ender olarak anne babası tarafından yetiştirilirdi, çocuk 2–3 yaşına geldiğinde, kendi ailesi tarafından seçilen başka bir aileye verilir. Bundan sonra çocuğun eğitimi ile bu aile ilgilenir. Çocuk büyüyünce öz ailesine döner fakat atalığı da gerek aile gerek yetiştirilen çocuk tarafından büyük saygı görürdü. Taitbout de Marigny; Çerkesya Seyehatnamesi, (Çev. Aydın Osman Erkan), Nart Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 46, Bu adet daha sonra Kırım Hanlarına da geçmiş hanlar, çocuklarını, eğitilmesi için Çerkes ailelere vermeye başlamışlardı. Çocuğun alınması ve iadesi sırasında büyük törenler yapılırdı. Kurulan ilişkiler sonucu kabilelerin bazıları İslamiyet’e meyletmişti. Ahmet Cevdet Paşa; Tarih-i Cevdet, C. 1 s. 247.

²² Ufuk Tavkul; Kafkasya Gerçeği, s. 192.

²³ Ufuk Tavkul; Kafkasya Gerçeği, s. 194–195.

²⁴ Ufuk Tavkul; Kafkasya Gerçeği, s. 200.

adej kelimesi Kabardey dilinde *aedeju*'dan gelmektedir. Yine Kabardey dilinde havuç anlamına gelen *phu* kelimesi Karaçay-Balkar dilinde *bıtu* şeklinde kullanılmaktadır. Kabardey dilinde çorba anlamına gelen *hanthups* kelimesi de Karaçay-Balkar diline *hantus* biçiminde geçmiştir²⁵.

Görüldüğü gibi Kafkasya halkları, yüzyıllar boyunca birlikte yaşamaları sebebiyle dil boyutunda birbirlerinden etkilenmişlerdir. Bunun yanında bu benzerlikler, Kafkasya'da yüzyıllar boyunca hakimiyet kuran eski Türk kavimlerinin Kafkasya halkları üzerinde, kültür ve medeniyet bakımından etkilerinin dilsel göstergesi sayılabilir.

1. Çerkesler

Eski Grek ve Latin yazarlar tarafından Kerket, Sindi, Zigoı gibi isimlerle adlandırılan Çerkesler²⁶, Taman Yarımadası'ndan başlayarak, Misimya ırmağına kadar Karadeniz kıyıları ile Kuban ırmağı arasında Kafkas dağlarının kuzeyi boyunca Mozdok bölgesine kadar olan topraklarda yaşıyorlardı²⁷. Köken olarak M.S. 4. yüzyılda Hunlar'ın Avrupa'ya hareketi sırasında büyük oranda yok olmuş veya Kafkas dağlarına sığınmış olan antik çağda Karadeniz'in tüm doğu sahillerinde varlığını sürdüren Meot-Sind gibi halklardan geldikleri sanılmaktadır²⁸.

İlk kez, Papa IV. İnnocentius tarafından Moğol hanına gönderilen Giovanni Da Pion Del Carpire'nin eserinde kullanılan Sirkas (Çerkes) ismi²⁹, XIV. yüzyıldan itibaren yaygın olarak kullanılmıştır. Fakat bu kullanım belirli bir kavim ismi olmaktan ziyade Kafkasya'nın kuzeyindeki halkların tümünü ifade etmekteydi. XV. yüzyılda Kafkasya'da bulunan başpiskopos Johannes de Goloniftubus ve daha sonraki bazı kaynaklarda Türk kökenli Karaçaylardan da, Çerkes veya Kara Çerkes diye bahsedilir³⁰. Keza Osmanlı kaynaklarında da Çerkes ismi genellikle bu yönde kullanılmıştır. Bu bağlamda Çerkes ismi etnik olmaktan çok kültürel bir tanımlamadır.

Günümüzde ise Çerkes kelimesi, yukarıda saydığımız kabilelerden oluşan ve aynı dilin farklı lehçelerini konuşan Adigeler ile aynı kökten fakat dil olarak daha uzakta bulunan

²⁵ Ufuk Tavkul; Kafkasya Gerçeği, s. 201

²⁶ Cemal Gökçe; Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını, İstanbul 1979, s. 7.

²⁷ M. Sadık Bilge; Osmanlı Devleti ve Kafkasya, s. 14.

²⁸ Ruslan Berozov; Çerkeslerin Etnik Tarihi, (Çev. Orhan Uravelli), Kafkas Araştırma Kültür ve Dayanışma Vakfı, Ankara 2009, s. 250.

²⁹ Aytek Namıtok; Çerkeslerin Kökeni 1. Kitap, s. 87.

³⁰ Ufuk Tavkul; Kafkasya Gerçeği, s. 151.

Abhaz-Abaza grubu ve dil bakımından bu iki grubun arasında olan Ubıhları tanımlamaktadır³¹.

2. Abhazlar-Abazalar

Abhazlar, İngur Irmağı'ndan kuzeye doğru Kafkas Dağlarının güney eteklerine ve Karadeniz kıyıları boyunca Adler'in ötesine kadar uzanan topraklarda yaşarlar. Abhaz-Adige zümresinden bir Kafkas kavmi olan Abhazlar kendilerini "Apsua" olarak adlandırır³². Eski çağlarda Abaskoi, Abasgi olarak tanınan Abhazlar, Roma imparatorluğu tarafından yıkılana kadar, M.Ö. XII.-XI. yüzyıllarda kurulmuş olan Kolkhide Krallığı'nın bir parçası olarak Migrel ve Laz halklarıyla birlikte yaşamışlardır³³.

XIV.- XV. yüzyıllarda Abhazlardan ayrılarak Kafkas Dağları'nın kuzeyine göç eden ve kendilerine Aşuva, Aşkaruva adlarını veren bazı etnik gruplar ise Abaza ya da Abazin adıyla tanınmaktadırlar ki Tatar ve Karaçaylar tarafından altı alt kola ayrıldıkları için Altı Kesek ya da Altı Parça olarak adlandırılmışlardır. Bunlar Loo, Biberd, Dudaruk, Kılıç, Cantemir ve Kaçua idi³⁴.

Kafkas dil grubunun kuzeybatı bölümünün bir kolu olan Abhaz dili, Abaza lehçesiyle birlikte Kafkas dillerinin telaffuz bakımından en zor ve en ahenksiz olanıdır. Abhaz dili M.Ö. 2000'li yıllara kadar uzanan yazılı geçmişiyle Kafkas dillerinden bir alfabeyle sahip en eski olanıdır³⁵. Buna karşın Abhaz alfabesi M.S. IV-V. yüzyıllarda tarihe karışmıştır ve ancak XX. yüzyılın başlarında yazılı hale getirilmiştir³⁶.

3. Çeçen-İnguşlar

Doğu Kafkaslarda, Terek Irmağı'nın kolları olan Sunja ve Argun ırmakları arasında yaşayan Çeçen-İnguşlar, günümüzde Gürcüleşmiş olan Tuşlarla birlikte Vaynah adıyla anılırlar. Etnik kökenleri henüz aydınlatılamamışsa da kültür ve gelenek olarak Kumuk, Avar gibi topluluklarla benzerlik gösterirler. Bunun yanında batı komşuları olan Oset ve Kabartaylardan da etkilenmişlerdir. Kendilerine Nohçi olarak adlandıran Çeçenler³⁷

³¹ AYTEK NAMITOK; ÇERKESLERİN KÖKENİ 1. KİTAP, S. 4.

³² Ufuk Tavkul; Kafkasya Gerçeği, s. 125.

³³ Hayri Ersoy; Aysun Kamacı; Çerkes Tarihi, Tüm Zamanlar Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 31.

³⁴ AYTEK NAMITOK; ÇERKESLERİN KÖKENİ 1. KİTAP, S. 3.

³⁵ Georgi Turçaninov; Kafkasya'da Bulunan Antik Eserlerin Keşfi ve Yazılarının Çözümlemesi (Çev: Kayhan Yükseler), Kafdav Yayıncılık, Ankara 2009, s. 26.

³⁶ Hayri Ersoy; Aysun Kamacı; Çerkes Tarihi, s. 102.

³⁷ Ufuk Tavkul; Kafkasya Gerçeği, s. 170.

Kafkasya'nın nüfus olarak en kalabalık ve en dinamik halklarından. İlk defa 1708 yılında rastlanan Çeçen adı ise Bölgede bulunan Çeçen isimli büyük bir köyden gelmektedir.³⁸

4. Karaçay-Balkarlar

Kafkasya'da Elbruz Dağı'nın (Mingitaw) doğu ve batısındaki yüksek dağlık vadilerde yaşayan Karaçay-Balkar Türkleri, tarih boyunca bölgede hakimiyet kuran Kimmer, Saka, Hun-Bulgar ve Kıpçak Türklerinin binlerce yıl süren etnik bütünleşmesinden süzülerek ortaya çıkmış bir Türk boyudur. Elbruz Dağı'nın batısında Koban Irmağı'nın kaynak bölgesindeki Kart-Curt, Hurzuk, Uçkulan köyleri ile Duvut, Teberdi, Morh, Ishavat, Urup, Laba ırmaklarının yukarı bölgelerinde ve Arhız, Cögeret, İnçik, Mara vadilerinde; Elbruz dağının doğusunda Bashan, Çegem, Holam, Bızıngı ve Çerek vadilerinde yaşarlar³⁹.

Birçok bilim adamı, tarihte Kara Bulgarlar veya Koban Bulgarları adıyla geçen Kafkasya Bulgarlarının, Karaçay-Balkar Türklerinin etnik oluşumunda birinci derecede etkili oldukları konusunda birleşmekte ve Karaçay-Balkarları doğrudan Kafkasya Bulgarlarının devamı oldukları görüşünü kabul etmektedirler⁴⁰.

Kabartaylar tarafından Kuşha (dağlı) olarak adlandırılan Karaçay-Balkarlar yaşadıkları bölgeye göre Karaçay, Bashan, Çegem, Holam, Bızıngı ve Malkar olarak adlandırılmaktayken Sovyet yönetimi tarafından bunlar Karaçay-Balkar ismi altında toplanmış⁴¹ ve bu kullanım Avrupa'da ve Türkiye'deki Türkoloji literatüründe de benimsenmiştir. Bununla birlikte Balkarlar kendilerine Malkar adını verirler⁴².

5. Nogaylar

Kıpçak Türklerinden ve Türkleşmiş bir Moğol kabilesi olan Mangıtlardan gelen bir boylar topluluğu olan Nogaylar, isimlerini Cengiz Hanın torunu Nogay Han'dan alırlar. Hazar Denizinin kuzey ve kuzeydoğusundan başlayarak Deşt-i Kıpçak bölgesi arasında yaşıyorlardı⁴³.

³⁸ M. Sadık Bilge, Osmanlı Devleti ve Kafkasya, s. 19.

³⁹ Adilhan Appa; "Karaçay-Balkar Türklerinin Kökeni", Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Araştırma ve Yayın merkezi, C. 2, s. 572.

⁴⁰ Adilhan Appa; "Karaçay-Balkar Türklerinin Kökeni", Türkler Ansiklopedisi C. 2, s. 577.

⁴¹ M. Sadık Bilge; Osmanlı Devleti ve Kafkasya, s. 21.

⁴² Adilhan Appa; "Karaçay-Balkar Türklerinin Kökeni", Türkler Ansiklopedisi, C. 2, s. 578.

⁴³ M. Sadık Bilge; Osmanlı Devleti ve Kafkasya, s. 21.

6. Osetler

Osetler, Köken olarak İrani bir halk olarak kabul edilen Alanlar ile yine İrani kökenli bir halk olan Aslarla birleşmelerinden oluşmuşlardır. Tagavur, Digor, Alagir ve Kartalin olmak üzere dört kabileye ayrılır ve İron ile Digor olmak üzere Osetçenin iki lehçesini konuşurlar⁴⁴. Orta Kafkasların dağlık kesimleri ile kuzey düzlüklerinde yaşayan Osetler kendilerine İron adını verirler. Oset kelimesi ise Gürcüce Osların ülkesi anlamındadır. Hint-Avrupa dil grubunun İran koluna bağlı bir dil konuşan Osetler gerek dil gerekse kültür olarak Kafkas ve Türk etkisini yoğun olarak hissetmişlerdir. Buna rağmen dillerindeki ana gramer yapısını ve kelime varlığını korumuşlardır⁴⁵.

7. Gürcüler

Kafkasya'nın yerli halklarından olan Gürcüler kendi isimleriyle anılan Güney Kafkasya'nın batı bölümünde yaşamaktadırlar. Kendi iddialarına göre Yafes'in torunu olan ve milattan 2100 yıl önce yaşamış olan Kartlos adında bir kimseden gelmektedirler. Kur ve Arguy ırmakları arasında yerleşen Kartlos ve ailesinden Kartvel milleti yani Gürcüler ortaya çıkmıştır⁴⁶. Buna karşın Gürcüler M.Ö. VIII. yüzyıla kadar günümüzde buldukları sahanın oldukça güneyinde, Van havalisine kadar bir sahada yaşamaktaydılar. Bu yüzyıldan sonra Ari kavimlerin, Orta Asya'dan ya da İran'dan gelen istila hareketlerinin sonucu olarak kuzeye doğru çekilerek Kafkas dağlarının güneyine yerleşmişlerdir. Gürcülerin, köken olarak Turan menşeli olduklarına ilişkin iddialar varsa da dil bakımından, Kafkas halkları gibi Kafkasya dışından bir milletle dilsel bağları yoktur⁴⁷.

8. Dağıstan Halkları

Kafkasya'nın doğu kısmını oluşturan Dağıstan bölgesinde farklı diller konuşan birçok etnik grup yaşamaktadır. Derbent geçidinin bu bölgede olmasının, bu etnik yapıların oluşmasında etkisi olduğu kuşkusuzdur. Zira Kafkasya'yı batı bölümlerine nazaran etnik yapı Dağıstan bölgesinde çok daha karmaşıktır.

⁴⁴ M. Sadık Bilge; Osmanlı Devleti ve Kafkasya, s. 22.

⁴⁵ Ufuk Tavkul; Kafkasya Gerçeği, s. 161.

⁴⁶ Yusuf İzzet Paşa; Kafkas Tarihi, Adige Yayınları, Ankara 2002, s. 31.

⁴⁷ Yusuf İzzet Paşa; Kafkas Tarihi, s. 32.

Dağıstan nüfusunu oluşturan başlıca topluluklar; Avarlar, Laklar, Dargılar, Lezgiler, Tabasaranlar, Kumuklardır. Ayrıca muhacir olarak adlandırılan Azeriler, Çeçenler, Ruslar, Yahudiler ve Ermeniler de Dağıstan'ın etnik yapısında yer almaktadır.

Bu halklar içerisinde on dokuz alt grubu bulunan Avarlar en fazla nüfusa sahip halktır. Dargılar, dil yapılarının farklılığına göre, Kaytaklar, Kubaçiler ve Akumiler olmak üzere üçe ayrılırlar.

Dağıstan'ın en köklü halklarından biri kabul edilen Lezgiler ise, Agullar, Rutullar, Tsahurlar, Budullar gibi kollara ayrılır. Bu halklar arasında özellikle dil açısından büyük benzerlikler bulunmasına karşın, küçük ses farklılıkları ayırıcı unsur olmuştur⁴⁸. Lezgiler, etnik olarak tek bir kökenden gelmedikleri gibi Hazar ve Kıpçak Türkleri ve Arap fetihleri döneminde bölgeye yerleştirilen Araplarla karışmışlardır⁴⁹. Azerbaycan içlerine kadar yayılan nüfusları ise büyük ölçüde Türkçe konuşmaktadır⁵⁰.

Bir başka Kafkas milleti olan Tabasaranlar, Güney Dağıstan ile dağlık bölge arasında yaşamaktadırlar. Bölgedeki tarihleri M.Ö. IV. yüzyıldan daha eskilere dayanmaktadır. Kıpçak kökenli bir toplum olan Kumuklar ise, X. yüzyılla birlikte bölgeye gelip yerleşmiştir⁵¹.

C. KAFKAS HALKLARININ SOSYO-KÜLTÜREL VE EKONOMİK YAPISI

1. Sosyal Durum

Kafkasya'nın engebeli arazisi; gür, balta girmemiş ormanları, Kafkas dağ silsilesinin kuzeye yayılmış derin vadileri, bölgedeki en küçük etnik unsurların dahi uzun süre yaşamlarına olanak verecek yaşam alanları sunmuştur. Bir nevi tecrit denilebilecek bu durum, birkaç bin yıl aynı bölgede yaşayan Çerkes, Türk, Fars vs. halkların dillerini muhafaza etmeleriyle doğrulanabilir. Buna karşın bu halklar sosyo-kültürel olarak ele alındığında, Kafkas halkları arasındaki farklılıkların aslında oldukça az olduğu görülür. Bu açıdan Kafkasya çok milletli tek kültürlü bir bölge olarak tarif edilebilir.

Kafkasya'nın kendine has sosyal durumunun en belirgin niteliği halkın sınıflara ayrılmış olmasıdır. Doğuştan eşit sayılan Çeçenler dışında hemen hemen bütün Kafkas halklarında görülen büyük ölçüde Ortaçağ Avrupa feodalizmini andıran bu sınıfsal

⁴⁸ Gülreyhan Novruzova; Dağıstan Derbent Bölgesi Terekeme Türklerinin Dini Hayatı, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s. 12.

⁴⁹ M. Sadık Bilge, Osmanlı Devleti ve Kafkasya, s. 20.

⁵⁰ Ufuk Tavkul; Kafkasya Gerçeği, s. 178.

⁵¹ Gülreyhan Novruzova; Dağıstan Derbent Bölgesi Terekeme Türklerinin Dini Hayatı, s. 12.

yapıda, kabileler ve halklar arasında ufak tefek bazı farklar olmakla birlikte⁵² halk temelde beş sınıfa ayrılmıştır⁵³.

1. Pşı (Prens, bey)
2. Vork (soylu, asilzade)
3. Fekol (özgür köylü)
4. Pşıtl (serf, toprağa bağlı köle)
5. Vuneut (hiçbir hakkı olmayan köle)

Bu yapıya göre toplumun en üst tabakasını oluşturan prensler, siyasi gücünde sahibiydi. Prensler, kendi bölgelerinde bulunan soylu ve köylü tabakasını yönetiyorlardı. Örneğin; XVIII. yüzyılda yaşamış olan Kabartay prensi İslam-Bek'in sekiz bin atlı savaçısı vardı yine Kabartay prenslerinden Hatukşokuelerin egemenliğinde dört bin aile bulunuyordu⁵⁴. Her prensin hâkim olduğu bölge kendi aile ismiyle anılırdı. Bunun yanında prensler kendi bölgelerindeki toprağın ve kölelerin sahibiydi ayrıca toprağa bağlı köylülerden vergi alırlardı. Prensler hukuki olarak soylular ve yaşlılarca belirlenen toplumun tümü için geçerli kanunlara tabiydiler ve bu kanunları ihlal ettikleri takdirde soyluluk rütbeleri bir derece düşürülerek kendi içinde de beş derecesi bulunan vork sınıfının en üst tabakasına dahil ediliyorlardı⁵⁵. Bu kanunları koruyanlar ise Prenslerle bağlı ikinci soylu sınıf olan vorklardı. Vorklar, prenslerin askeri gücünü oluşturuyordu. Bunlar ziraat, hayvancılık gibi uğraşları gurur kırıcı görür fakat at yetiştiriciliği ile ilgilenirlerdi. Baskın, yağma ve kölecilik bu sınıfın uğraştığı diğer alanlardı. Prenslik gibi vorkluk statüsü de babadan oğla geçtiği gibi, kendilerine ait köyleri ve köleleri vardı ki bunlarda miras kapsamındaydı⁵⁶.

Kabartay soylularının dayanışması diğer Çerkes boylarındakilere göre daha sağlamdı. Bu sayede gerek feodal yapılarını oldukça ayrıntılı olarak örgütlemişler gerekse komşu Çeçen-İnguş, Oset, Karaçay-Balkar ve Abazalar üstünde zaman zaman hâkimiyet

⁵² Karaçaylar'da sosyal örgütlenme; Biy veya Tavbiy (bey), Özden (soylu), Kul (köle, serf), XIX. yüzyılda ise halk bu sınıflar temel olmak üzere 7 sınıftan oluşmaktaydı. Karaçay-Malkar sınıf örgütlenmesinde komşuları olan Kabartayların önemli derecede etkisi olmuştur. Ufuk Tavkul; Kafkasya Gerçeği, s. 290.

⁵³ Ufuk Tavkul; Kafkasya Gerçeği, s. 256.

⁵⁴ Ufuk Tavkul; Kafkasya Gerçeği, s. 262.

⁵⁵ Yusuf İzzet Paşa; Kafkas Tarihi, s. 207.

⁵⁶ Ufuk Tavkul; Kafkasya Gerçeği, s. 265.

kurabilmişlerdir⁵⁷. Bu hâkimiyet sosyal alana da yansımıştı, Kabartay prensleri kendilerini Abaza ve Karaçay prenslerinden üstün görmüşler, evliliklerine de bu ayrımı yansıtmişlerdir. Abaza prensleri ise ancak Kabartay vorklarına eşit sayılıyordu sınıflar içi evlilikler onlara göre soylarını korumalarını ve övünmelerini sağlıyordu⁵⁸. XIX. Yüzyılın ilk yarısında Kafkasya'da bulunan tabiat bilimci Moritz Wagner'e göre vorkların topluma oranı beşte bir Rus kaynaklarına göre onda birdi⁵⁹.

Fekol adı verilen köylüler ise doğrudan vergi yükümlülüğü olmayan fakat soyluların bazı işlerini üstlenen sınıftı. Kendi toprak ve mülkleri olurdu. Toplumun, çiftçi, tüccar, zanaatkâr gibi ana unsurunu oluştururlar savaş dönemlerinde de soylularla birlikte savaşırlardı.

Kafkas toplumunda köle sınıfı, diğer kavim ve yine kendi akraba kabilelerinden savaş veya baskınlarla elde ettikleri esirlerden oluşmaktaydı. Kabartaylar, uzun yıllar Tatarlar, Kalmuklar, Dağıstanlılar, Karaçay-Malkar ve Osetlerle olan savaşları sonucu büyük çaplı esirler elde etmişlerdi bu yüzden Kabartaylarda köle sınıfı hemen hemen toplumun yarısını oluşturuyordu⁶⁰. Keza, 1807–1808 yılları arasında Batı Kafkasya bölgesinde bulunan J. Klaproth, Abzeh, Şapsıg gibi Çerkes kabilelerinde gerek kölecilik gerekse kendilerine her sığınanı kabul etmeleri gibi sebeplerle gerçek Çerkes nüfusunun oldukça azaldığını belirtir⁶¹.

Pşıtl tabir edilen köle sınıfı, daha ziyade toprağa bağlı köylü olarak tarif edilebilir. Soyluların topraklarında çalışıyor efendilerinin soyadını kullanıyorlardı. Bunun yanında çalıştıkları toprağın gelirini de efendileriyle paylaşıyorlardı. Toprakla birlikte el değiştiren pşıtlar çalışarak servet sahibi olabiliyorlar ve bu sayede özgürlüklerini satın alabiliyorlardı. Bu durumda, pşıtl ile özgür köylü fekkolar arasında bir statüleri oluyordu⁶².

Vuneutler ise hiçbir hakkı olmayan ve toplumun en çok ezilen sınıfıydı. Savaş esirleri, yüz kızartıcı suçlar işleyenler, konaksız⁶³ olarak Çerkezistan içinde yakalanan bütün

⁵⁷ Ufuk Tavkul; Kafkasya Gerçeği, s. 266.

⁵⁸ Ahmet Cevdet Paşa; Tarih-i Cevdet, C. 1, Tasvir Gazetecilik ve Matbaacılık, İstanbul 1983, s. 244.

⁵⁹ Moritz Wagner; Kafkas Rus Savaşı'nda Çerkesler, Çeçenler, Kazaklar ve Gürcüler, (Çev. Sedat Özden), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1999, s. 88.

⁶⁰ Ufuk Tavkul; Kafkasya Gerçeği, s. 266.

⁶¹ Ufuk Tavkul; Kafkasya Gerçeği, s. 146.

⁶² Ufuk Tavkul; Kafkasya Gerçeği, s. 267.

⁶³ İş icabı veya gezmek için Kafkasya'ya gidenler çeşitli hediyeler vererek bir beyin himayesine girerlerdi. Böylelikle Çerkesler arasında serbestçe dolaşabilirler, malları çalındığında, çalandan tazminat

yabancılar bu sınıfa dahil edilirdi⁶⁴. En ağır işlerde ve tamamen keyfi olarak kullanılan bu sınıf mensupları soyluların malı olarak alınıp satılabilirdi, bu durum bunların çocukları ve soyları içinde geçerliydi⁶⁵.

Ne zaman ortaya çıktığı tam olarak bilinmeyen bu sınıfsal yapı içerisinde kölelerin durumu her zaman için bu ölçüde kötü değildi. Eski Çerkes toplumunda soyluların köleler üzerindeki hukuku daha sınırlı idi. Fakat zamanla köleler de esirler gibi meta olarak görülüp, alınıp satılmaya başlandı⁶⁶. Bunda hiç şüphesiz ülke dışına yapılan köle ticaretindeki arz-talep dengesinin etkisi olmuştur. Böylece sosyal sınıflar arasında huzursuzlukların artması yanında, soylular arasında, kölecilik ve yağmacılıktan geçinen tembel, asalak bir sınıf ortaya çıkmıştı⁶⁷. Fakat soylu sınıfların gücü her zaman için köleleri ellerinde tutmaya yetmiyordu 1792 yılında Şapsığ ve Abzeh bölgesinde çıkan ayaklanma sonucu soylular, topraklarından sürülerek genel eşitlik ilan edilmiştir. Fakat kovulan soylular komşu kabile Bjeduğ ve Ruslardan aldıkları yardımla tekrar eski konumlarını elde etmişlerdir⁶⁸.

Kabartay bölgesinde ise 1767, 1769 yıllarında soylulara karşı bütün sınıflar ayaklanmış fakat güçlü Kabartay feodal beyleri karşısında yenilmişlerdir. 1810'da ise yine soyluların baskısından şikâyet eden Kabartay köylüleri Rusya'ya sığınmak istemişler fakat Rus makamları bunu kabul etmemişler⁶⁹.

1830'da Rusya'ya karşı savaşlarda ünlenmiş olan Bjeduğ prensi Pşikhuy, (Çer. Kel prens) ayaklanan ve halk tarafından da desteklenen köle ayaklanmasını Abzehlerin yardımıyla bastırabilmiştir⁷⁰.

1846'da Natuhay ve Şapsığ feokolleri isyan ederek, soylulara ait elli bin köleye el koydular. 1856'daki Bjeduğ köylülerin ayaklanmasını, soylular, ancak Rus yardımıyla

---

alabilirlerdi. Kısacası malları ve canları, himayesine girdikleri beyin garantisi altında oluyordu. Ahmet Cevdet Paşa; Tarih-i Cevdet, C. 1, s. 250.

⁶⁴ Taitbout de Marigny; Çerkesya Seyehatnamesi, s. 40.

⁶⁵ Ufuk Tavkul; Kafkasya Gerçeği, s. 269.

⁶⁶ Yusuf İzzet Paşa; Kafkas Tarihi, s. 213.

⁶⁷ Ali Kasumov; Hasan Kasumov; Çerkes Soykırımı, (Çev. Orhan Uravelli) Kaf-Der yayınları, Ankara1995, s. 29.

⁶⁸ Yusuf İzzet Paşa; Kafkas Tarihi, s. 215.

⁶⁹ Ufuk Tavkul; Kafkasya Gerçeği, 271.

⁷⁰ Yusuf İzzet Paşa; Kafkas Tarihi, s. 217.

bastırılabilmişti. 1864'de ise feodal sisteme son vermeye çalışan Ruslara karşı ayaklanan Kabartay soyluları Pşıl zavue (köle savaşı) nı kaybettiler⁷¹.

Bu ayaklanmalarda dikkat çeken nokta Çerkes feodal beylerinin çıkarlarını korumak için zaman zaman Ruslardan yardım istemekte bir mahzur görmemeleridir. Çünkü bu tarihlerde Ruslarla bir savaş hali vardı. Ruslar ise bu ayaklanmaları nüfuzlarını yaymak için birer fırsat olarak görüyorlardı. Ayrıca komşu kabilelerin soylu sınıflarının birbirlerine desteği, feodal yapının devamı için tüm soyluların ortak hareket ettiğini gösterir.

Tüm bu ayaklanmalara ve soyluların sürekli güç kaybetmesine rağmen Kafkasya'dan göç eden Çerkeslerin Osmanlı topraklarında 1867'de 150.000 köleye sahip oldukları tahmin edilmektedir⁷². Sayı kesin olmamakla birlikte soyluların, sınıfsal yapının devamı için gösterdikleri direnci yansıması bakımından önemlidir.

Kafkasya, Ruslar tarafından tamamen işgal edikten sonra, sınıfsal yapıyı kaldırmaya kararlı olan hükümete karşı Kabartaylar, 1866'da köle azat etme işinin kendi adetlerine göre yapılmasını istediler. Rus Çarı'nın bu isteği kabul etmesi üzerine azat bedelleri belirlenmiş ve kölelik Kabartay'da ve diğer bölgelerde kaldırılmıştır⁷³. Sınıfsal sistemlerini Osmanlı Devletine taşıyan Çerkeslerin ise bu iş için yaklaşık kırk yıl daha beklemeleri gerekecekti.

2. Din

Kafkasya'da din kavramının gelişimi özellikle tek tanrılı dinler için oldukça karmaşık bir süreçtir. Bölgenin kendine has özelliklerinin yanında dışarıdan gelen etkiler bu sürecin şekillenmesindeki ana unsurlardır. Bölgenin daha önce bahsettiğimiz coğrafi özellikleri etnik yapı yanında dinsel yapıyı da etkilemiştir. Antikçağ'dan kalma inançlar yakın geçmişe kadar yaşama imkânı bulmuştur. Bölgeye giren tek tanrılı dinler ise bazı sebeplerden dolayı bu inançları ortadan kaldıramamış fakat bölgenin inanç sistemine katkıda bulunmuşlardır. Bölgenin tamamında tek tanrılı dinlerin hakimiyeti ancak XIX. yüzyılda mümkün olabilmıştır.

⁷¹ Ufuk Tavkul; Kafkasya Gerçeği, s. 272.

⁷² EHUD R. TOLEDANO; Osmanlı Köle Ticareti (1840–1890) (Çev. Hakan Erdem), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s.128.

⁷³ Ufuk Tavkul; Kafkasya Gerçeği, s. 275.

Kafkasyalıların eski inançları pagan ve natüralist temele dayanan doğa olaylarına veya doğa varlıklarına inanma ve tapınma şeklindeydi. Bunun yanında doğaüstü güçleri olduğuna inanılan çok tanrılı inanış belirli ölçüde eski Yunan-Roma kolonileriyle girilen ilişkiyle şekillenmiştir. Şible adı verilen yıldırım tanrısı aynı zamanda savaş ve adalet tanrısıydı. Çerkesler yıldırım çarpan kişiyi şehit kabul ederken aynı inanç Roma'da da vardı, yine yılan tanrısı Blevus ve bal tanrıçası Merisa, Mısırlılar'da Blevsis ve Meris adıyla yaşamaktaydı⁷⁴. Çerkesler'de, Tha olarak isimlendirilen bir tek tanrı inancıda mevcuttu, tanrı anlamına gelen bu kelime aynı zamanda doğa olaylarını yöneten diğer tanrılar isimlendirilirken, son ek olarak isme eklenirdi⁷⁵.

Ağaçlara özellikle meşe ağaçlarına tapınma ise oldukça geç terk edilen bir inanıştı. Ağaçlara yakın olduklarında kendilerini tanrıya yakın hissederler, mahkemeler ağaçların altında düzenlenir ve ölülerini ağaç gövdelerinde saklardı⁷⁶. Bu inanışı bölgeye çok erken dönemde giren tek tanrılı dinlerde ortadan kaldıramamıştı.

Kafkasya'da Hıristiyanlık, IV. yüzyılda Gürcüler ve Ermeniler arasında kesin olarak yerleşmiştir. 301 yılında Hıristiyanlığı devlet dini olarak kabul eden Ermeniler ilk Hıristiyan devlet olma özelliğini taşırlar⁷⁷.

Hıristiyanlık Güneybatı Kafkasya'ya ise VI. yüzyılda Bizans kralı Justinian'ın çabalarıyla girmiştir. Justinian özellikle Abhazyaya'ya kiliseler inşa ettirerek bölgeye rahipler göndermiştir⁷⁸. Kuzeybatı Kafkasya'ya yine Bizans aracılığı ile giren Hıristiyanlık Orta ve Doğu Kafkasya'da Gürcüler tarafından yayılmaya çalışıldı. Osetya, Çeçenistan ve Avar topraklarına kiliseler inşa edildi⁷⁹. Özellikle X. ve XI. yüzyıllarda Hıristiyanlık Kuzey Kafkasya ve Abhazyaya'da yaygınlaştı birçok yeni kilise ve manastır inşa edildi⁸⁰. Ortodoks olan Kafkasya halklarının aksine Ubıhlar arasında 1204 Haçlı seferi sonucu İstanbul'u ele geçiren Katolikler aracılığıyla Katolik mezhebi yayıldı⁸¹. Fakat belirli bir kurumsal yapıya ihtiyaç duyan Hıristiyanlık inancı yazısı

⁷⁴ Ufuk Tavkul; Kafkasya Gerçeği, s. 421.

⁷⁵ Yaşar Bağ; Türklere ve Çerkeslerde İslam Öncesi Kültür Din Tanrı, Çiviyazıları, İstanbul 1997, s. 178 ayrıca tanrıların listesi için s. 179.

⁷⁶ A. Kollautz; Abasgia Abhazyaya Tarihi'nin Bizans Dönemi'ne Ait Belgeleri, (Çev: Bahriye Çelebi), As Yayınları, İstanbul 2000, s. 19.

⁷⁷ M. Sadık Bilge; Osmanlı Devleti ve Kafkasya, s. 25.

⁷⁸ A. Kollautz; Abasgia, s. 18, VI. Yüzyıldan kalma Tsandırıp ve Gagya kiliselerinin kalıntıları hala mevcuttur, aynı eser s. 68-69.

⁷⁹ M. Sadık Bilge; Osmanlı Devleti ve Kafkasya, s. 25.

⁸⁰ A. Kollautz; Abasgia, s. 24.

⁸¹ M. Sadık Bilge; Osmanlı Devleti ve Kafkasya, s. 26.

olamayan bu halklar arasında sağlam olarak yerleşemedi, XIV. yüzyılda siyasi alanı daralan Hıristiyanlık Kafkas halkları arasındaki etkisini kaybetti ve Jane Çerkesleri⁸², Osetlerin ve Abhazların bir kısmı hariç halkın büyük bölümü eski inançlarına geri döndü. Hıristiyanlık öğretilerinin bazıları ise eski inançlarla bütünleşti. Meryem Ana doğaüstü güçleri olan tanrıçaya dönüşürken, Hıristiyan azizlerde tanrısal özellikler kazandılar⁸³.

Kafkasya'da yaşayan Yahudiler ise Dağ Yahudileri olarak adlandırılıp bir kısmı VIII. Yüzyılda İran ve Bizans'tan göç etmişler bir kısmı da Hazar Hanlığı zamanında Museviliği kabul eden Dağlıların soyundan gelmekteydi⁸⁴.

İslamiyet ise Kafkasya'ya, 710 yılında Mesleme komutasındaki Arapların, Hazar Hanlığına saldırarak Derbend'i almasıyla, doğudan girmiştir⁸⁵. Mesleme'nin Dağıstan'da ki faaliyetleri sonucu İslamiyet yerli hanlıklar arasında yayılmaya başlamıştır. Fakat Hazarların 796'da Derbend'e hücumları sonucu bölgedeki Arap hâkimiyeti sarsıldığı gibi bu saldırıda 140.000 Müslüman da şehit edilmişti. Buna karşın bölgede İslamiyet tutunmayı başarmıştır. İki yüz yıl kadar süren Hazar-Arap mücadelesinde Araplar üstün gelmiştir. Kafkasya'ya yönelik Arap akınlarında 815 yılında Şeyh Mehmet Kindi komutasındaki bir birlik Kuzey Kafkasya'ya girerek buradaki Çerkes Beyini öldürmüş daha sonra Dağıstan'a geçerek Müslümanlığı yaymaya çalışmıştır. Bu suretle Çerkes kabileleri ilk defa İslamiyet ile tanışmıştır⁸⁶. VIII. yüzyılda Lezgiler, X. yüzyılda Çeçenler büyük oranda Müslüman olmuşlardır⁸⁷.

Kafkasya'nın doğu sahili Derbend'den giren İslamiyet'in, Kafkasya'nın batı sahillerine ulaşması için ise yaklaşık bin yıl geçmesi gerekecekti. Çeçenlerin batı komşusu Kabartaylar ve Karaçaylar, özellikle Kırım Hanlığı ile olan ilişkileri yanında IV. Mehmet Giray'ın çabaları ve Kabartay beyleri Kasay Hatukşok, Alan Bek Kaytuk,

⁸² Ömer Bıyık; Osmanlı Yönetiminde Kırım (1600–1774), Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 83, Jane Çerkesleri XIX. yüzyılda tamamen Müslüman oldular. Cemal Gökçe; Kafkasya, s. 218.

⁸³ Ufuk Tavkul; Kafkasya Gerçeği, s. 444, Meryem Ana, Karaçayca: Byırım Biyçe, Çerkesce: Merem, Meyrem gibi isimlerle uzun zaman yaşatıldı.

⁸⁴ M. Sadık Bilge; Osmanlı Devleti ve Kafkasya, s. 26.

⁸⁵ M. Sadık Bilge; Osmanlı Devleti ve Kafkasya, s. 26.

⁸⁶ Ahmet Cevdet Paşa; Tarih-i Cevdet, C. 1, s. 240.

⁸⁷ M. Sadık Bilge; Osmanlı Devleti ve Kafkasya, s. 26.

Kazonoka Jabağ gibi isimlerin halka telkinleri neticesinde XVII. ve XVIII. yüzyıllarda İslamiyeti büyük ölçüde kabul etmişlerdir⁸⁸.

Batı Kafkasya Çerkesleri ile Hıristiyan olan kesimi haricinde Abazaların büyük çoğunluğu, bu yüzyıllarda hala eski inançlarını sürdürmekteydiler. Bir kısmı kodeş⁸⁹ denen ağaca ve onun vekilleri olan tıgalklara ibadet etmekteydiler⁹⁰. Bunun yanında Batı Çerkesleri arasında Kırım Hanlarıyla kurulan ilişki ve atalık geleneği ile İslamiyet bir ölçüde bu bölgede tanınmıştır fakat XVIII. yüzyıla kadar genel anlamda yayılma olanağı bulamamıştı.

Kafkasya'nın batısında İslamiyet'in gerçek anlamıyla yayılması, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım'ın, İmparatorluk bünyesinden çıkışıyla başlar. Kuzeyden gelen Rus tehlikesini gören Osmanlı devlet adamları bu tehlike karşısında bazı önlemler alma ihtiyacı duymuştur. Bu bağlamda o döneme kadar devlet siyasetinde ikinci planda bulunan Kafkasya ile ilgilenmeye başlayan Osmanlı Devleti'nin ilk hamlesi de bölgeyle olan zayıf bağlarını güçlendirmek olmuştur. Bu sebeple siyasi olarak sahip olduğu bölgeyi manevi olarak da imparatorluğa bağlamaya çalışmışlardır.

Bu yöndeki ilk adım 1780 yılında iyi ahlakı ve çalışkanlığıyla bilinen Ferah Ali Paşa'nın Soğucak muhafızı olarak Kafkasya'ya gönderilmesi olmuştur. Ferah Ali Paşa⁹¹ Kafkasya genelinde İslamiyet'in en zayıf olduğu bölge olan Batı Kafkasya'da kaldığı 4 yıl boyunca kabileler arasında Müslümanlığı yaymak için büyük çaba harcamıştır⁹². Ferah Ali Paşa öncelikle kabile adetlerini öğrenmiş ve akrabalıklar kurarak önce Şapsığ kabilesini daha sonra Abzeh, Natuhaç ve Abaza kabileleri arasında Müslümanlığı yaymaya çalışmıştır. Bunun yanı sıra bölgeye giden din adamları vasıtasıyla⁹³ kabileler

⁸⁸ Kadircan Kafılı; Şimali Kafkasya, Vakıf Yayınları, İstanbul 1942, s. 71.

⁸⁹ Evliya Çelebi XVII. yüzyılda bu bölgeleri dolaşırken gördüğü bu ağacı 20 adam genişliğinde 40-50 adam boyu yüksekliğinde olduğunu, ağacın altında ibadet yerleri olduğunu ve buranın aynı zamanda yılın belli dönemlerinde pazarlar kurulduğunu belirtir. Evliya Çelebi; Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1985, C.7 s. 429.

⁹⁰ Ahmet Cevdet Paşa; Tarih-i Cevdet, C. 1, s. 246.

⁹¹ Ferah Ali Paşa aslen Gürcü kölesidir. İyi bir tahsil alarak kendisini yetiştirmiştir. Bir süre, Koca Abdi Paşa'nın divan kâtipliğini yapmış daha sonra bazı taşra memurluklarında bulunmuş, bu dönemki faaliyetleri ile ünlenmiş, derviş tabiatlı bir kişiydi. Ahmet Cevdet Paşa; Tarih-i Cevdet, C. 2, s. 708.

⁹² Ahmet Cevdet Paşa; Tarih-i Cevdet, C. 2 s. 711.

⁹³ 1797'de İbrahim Efendi adlı din adamı Rize'ye cami yaptırılması için verdiği dilekçede "...otuz iki sene mukaddem kabail-i mezkure taraflarına azimet ve Abaza ve Çerkeslere din-i islâmi telkin ve salık ve sümme ve kırâat-ı kûr'an-ı kerime müdâvemete tertip ederek ve efr-i Abaza ve Çerkes taifesi şeref-i islamla müşerref olmuş tâife-i merkûmenin perest eyledikleri eşcârı kat'i ve ihrâk etdirmiş ve bunun emsali din-i mübeyyine hidmet etmiş olup..." BOA; C. EV. Dosya: 128, Gömlek no: 6385, 11/Ş/1211.

arasında İslamiyetin yayılması hızlanmıştır⁹⁴. Bu faaliyetler sonucu İslamiyet kabilelerce toplu halde kabul edilmeye başlandı. 1787–1792 Osmanlı-Rus savaşında Çerkes Beylerine yazılan fermanlarda ortak din düşmanına karşı savaşmaları istenmiştir⁹⁵. Bu durum İslamiyetin Kafkasya’da önemli ölçüde kabul edildiğini gösterir. Bununla birlikte 1826’da kabilelerin dini ve siyasi yönden devletle olan bağlarının güçlendirilmesi için 16 adet ferman Anapa muhafızlığı aracılığıyla kabilelere gönderilmiştir⁹⁶. Bu telkinlerden, kabilelerin dini durumlarının zaman zaman değişim gösterdiği sonucuna varılabilir.

1830’lardan sonra tüm Kafkasya’yı belirli ölçülerde etkisi altına alan Müridizm hareketi sayesinde Çerkesler arasında İslamiyet artık büyük ölçüde yerleşmiş oluyordu⁹⁷. Bu uzun süreç sonucunda Hristiyan olan Abzaların bir kısmı ve Osetlerin büyük kısmı dışında İslamiyet Kafkasya’da tamamen yayılmıştır. Fakat gerek Rus-Kafkas savaşından sonra Müslüman nüfusun büyük oranda azalması gerekse Rus kolonizasyonu sonucu büyük çaplı Hristiyan nüfusunun Kafkaslara yerleştirilmesiyle Kafkasya’da ki eski inançlar tarihe karışmış ve dinsel yönden taraflar belirlenmiştir.

3. Hukuksal Yapı

Sürekli bir devlet organizasyonunun olmaması yanında İslamiyetin oldukça geç bir dönemde girdiği Kuzey Kafkasya’da hukuk, doğal olarak örfi kuralların uygulanmasına dayanıyordu. İslamiyetin erken dönemlerde kabul edildiği Doğu Kafkaslar’da da İslam hukukunun gündelik hayata yansması ancak XIX. yüzyıl başlarında mümkün olabilmıştır. Kafkasya’da gerek Çerkesler gerek Çeçen-İnguş, Karaçay vs. halkların sosyal hayatındaki benzerlikler hukuk alanına da yansmıştır. Feodal olarak en ayrıntılı yapıya sahip Kabartaylar kanun koyuculuğu yönünden de gerek komşularını gerek daha sonra komşu oldukları Rus Kazaklarını etkilemişlerdir⁹⁸. Habze (xabze) denilen ve prensler ile yaşlıların oluşturduğu meclislerce koyulan kanunlar, sosyal yapının hemen her alanına getirdiği kurallar ile kabileler içi ve kabileler arası ilişkileri düzenliyordu. Ulu ağaçların altında görülen davalar bu kanun ve kararların kutsiyet kazanmasını

⁹⁴ Ahmet Cevdet Paşa; Tarih-i Cevdet, C. 2 s. 720.

⁹⁵ Cemal Gökçe; Kafkasya, s. 55.

⁹⁶ Cemal Gökçe, Kafkasya, s. 218, Ferman gönderilen bazı kabileler şunlardır: Bjeduş, Şapsıg, Hatukay, Abaza, Abzeh, Karaçay, Kabartay, Besleney, Jane...

⁹⁷ Abdullah Saydam; Kırım ve Kafkas Göçleri, s. 21.

⁹⁸ John F. Baddaley; Rusların Kafkasya’yı İstilas ve Şeyh Şamil, s.43.

sağlıyordu⁹⁹. Alınan kararlar tüm sınıfları kapsamakla beraber ceza davalarında verilen ceza oranları itibariyle sınıflar arası farklılıklar vardı. Tazminat şeklinde verilen cezalarda bir prens ile halk tabakasından birini öldürmek arasında büyük fark olup vork sınıfı bu ikisinin arasındaydı, Cevdet Paşa bir vorkun tazminatının 20 baş olduğunu yazar¹⁰⁰. Fakat genellikle soyluları karşı işlenen cinayetlerde tazminat yöntemi aile tarafından kabul edilmez ve bu suretle nesiller boyu sürecek kan davaları başlardı¹⁰¹. Cinayeti tekrar edenler ise elleri ve ayakları bağlanıp suya atılmak suretiyle idam edilirdi. Hapis cezası yoktu. Bunun dışındaki zina, yalan yere şahitlik, savaştan kaçma, misafiri korumama gibi suçlar büyük suçlar olarak görülür, yüksek tazminat veya esir edilip satmak şeklinde cezalandırılırdı¹⁰². Cezalardan kaçanlar veya anlaşmalara uymayanların sonunda esirlik veya toplumdaki ihraçtı. Yasalara göre hırsızlık suçtu ve çalınan malın yedi katı oranında tazminatla cezalandırılırdı¹⁰³, bu suç sadece kabile içinde geçerliydi bir kişi kendisine bir şey lazım olsa, diğerinden ister, az aldım çok verdim diye hesabı yapılmaz, gerektiğinde Rus hududunu geçip esir ve hayvan ne bulursa alır¹⁰⁴. Fakat komşu kabilelere yönelik hırsızlıklar ve yağma olağan sayıldığı gibi bireyin toplumda gördüğü saygıyı da arttıran bir yiğitlik unsuruydu¹⁰⁵. Görüldüğü gibi gerek kabile içi tazminat ağırlıklı cezalar gerekse komşu kabilelere yönelik kanunsuzluklar, yağmayı, hırsızlığı teşvik ediyor kısacası bölgenin genelini kapsayan bir asayişsizliğe sebep oluyordu. XIX. yüzyılda Doğu Kafkasya'da tamamen Şer'i kurallar hüküm sürüyordu. Batı Kafkasya'da ise yine bu yüzyılda İslamiyet'in büyük ölçüde yayılmasıyla hukuksal alan Şer'i kanunların hakimiyetine girmiştir. Bununla birlikte Rus kontrolüne geçen yerlerde hem Şeriat hem eski adetler önemini kaybederek bölge mahkemeleri kurulmuştur¹⁰⁶.

4. Ekonomik Yapı

Genel olarak köylü toplum yapısının hakim olduğu Kafkasya'da ekonomide ziraat ve hayvancılığa dayanmaktaydı. Darı, Kafkasya'nın en önemli hububat maddesiydi. Bunun yanında çavdar, yulaf, arpa ve karabuğday da ekilmekteydi. Bağcılık, bahçecilik,

⁹⁹ Taitbout de Marigny; Çerkesya Seyehatnamesi, s. 42.

¹⁰⁰ Ahmet Cevdet Paşa; Tarih-i Cevdet, C. 1, s. 251, bir baş: bir köle veya bir at ya da bu değerde kılıç, tüfek vs...

¹⁰¹ Ufuk Tavkul; Kafkasya Gerçeği, s. 337.

¹⁰² Ufuk Tavkul; Kafkasya Gerçeği, s. 440-441.

¹⁰³ Taitbout de Marigny; Çerkesya Seyehatnamesi, s. 43.

¹⁰⁴ Ahmet Cevdet Paşa; Tarih-i Cevdet, C. 1, s. 250.

¹⁰⁵ Evliya Çelebi; Seyahatname, C. 7, s. 419.

¹⁰⁶ Ali Kasumov; Hasan Kasumov; Çerkes Soykırımı, s. 39.

arıcılık, avcılık ve balıkçılık yanında koyunculuk ve at yetiştiriciliği bölgenin geleneksel uğraşlarıydı¹⁰⁷.

Kafkasya tarih boyunca ticari manada önemli bir bölge olmuştur. M.Ö. VI. ve VII. yüzyıllarda Karadeniz sahillerinde koloniler kuran Yunanlılar, Kafkasya kıyılarında Fosis (Poti), Giyenos (Gyuenos), Dioskuriada (Sohum) gibi kentler kurmuşlardır¹⁰⁸. Dioskuriada şehri bölgenin en önemli ticaret merkezi haline gelmişti¹⁰⁹. Bu dönemde başta tahıl olmak üzere balık, deri, kürk, kenevir¹¹⁰ gibi mallar satan Kafkasyalılar cam, kap, kuyumculuk mamulleri gibi kullanım araçları ile şarap, tuz vs. maddeler alıyorlardı¹¹¹. Tuz Kafkasya'da bulunmadığından her zaman ihtiyacı hissedilen bir maddeydi¹¹². Kafkasya'da gerek Yunan kolonicileri gerekse sonraki dönemlerinde önemli ticari metallerden birini köleler oluşturmaktaydı. Köle ticareti oldukça eski dönemlerden başlayarak XX. yüzyıla değin önemini korumuştur.

Ortaçağ Kafkasya ticareti hakkındaki bilgiler sınırlıysa da Bizans İmparatoru Justinyan'ın 543–546 yıllarında Abhazy'a bir elçi göndererek köle ticaretini yasakladığını bildirmesi köle ticaretinin bu dönemde de devam ettiğini gösterir¹¹³. 1170'te Bizans İmparatoru Manuelos ile anlaşılan Cenevizliler Karadeniz'in büyük bir bölümünde ticaret yapma hakkını ellerine aldılar¹¹⁴. Cenevizliler, Kafkasya'ya silah, süs eşyası, ipek, tuz vs. mallar getirirken; balık, havyar, deri, kürk, balmumu gibi mallar almaktaydılar. Fakat yine dönemin başat ticari faaliyeti kölecilikti, köleler başta Mısır olmak üzere bütün Ortadoğu ülkelerinde müşteri buluyordu. Cenevizliler döneminde köle ticareti oldukça gelişmişti, XII. ve XIII. yüzyıllarda Mısır orduları Kıpçak, Çerkes askerlerinden oluşmaya başlamıştı ki bu durum Memlûklular devrinde de devam etmiştir¹¹⁵. Cenevizlilerin 1475'te Karadeniz deki hâkimiyetleri son bulunca bu ticaret büyük ölçüde Kırım Hanlığına ve Osmanlı Devletine geçmiştir. Köle ticaretinde ise değişiklik olmamıştır, gerek Çerkes kabileleri gerek Kırım Hanlığı köle elde etmek için sürekli komşularına saldırmaya devam etmiştir. Ele geçirilen köle çocuklarının çoğu

¹⁰⁷ Ali Kasumov; Hasan Kasumov; Çerkes Soykırımı, s. 23.

¹⁰⁸ Ruslan Betrozov; Çerkeslerin Etnik Tarihi, s. 139.

¹⁰⁹ Ahmet Canbek; Kafkasya'nın Ticaret Tarihi, Kuzey Kafkasyalılar Kültür ve Dayanışma Derneği Yayını, İstanbul 1978, s. 27.

¹¹⁰ Ahmet Canbek; Kafkasya'nın Ticaret Tarihi, s. 24.

¹¹¹ Ruslan Betrozov; Çerkeslerin Etnik Tarihi, s. 142.

¹¹² Ahmet Cevdet Paşa; Tarih-i Cevdet, C. 1, s. 254.

¹¹³ A. Kollautz; Abasgia, s. 54.

¹¹⁴ Ruslan Betrozov; Çerkeslerin Etnik Tarihi, s. 194.

¹¹⁵ Ruslan Betrozov; Çerkeslerin Etnik Tarihi, s. 201.

asker, yeteneklileri ise Mısır'da emir, sultan, Osmanlı'da Paşa, Vali oluyorlardı ki köle kızlarının son durağı ise genellikle bu ülkelerdeki haremlerdi.

Kafkasyalıların ise Osmanlı tüccarlarından aldıkları temel ürünler tuz, silah, barut, meşin vs. idi. Bunun yanında Batı Çerkesya ve Abhazya'da bulunan avcı kuşları gerek Osmanlı Sultanları gerekse Kırım Hanları tarafından alınmaktaydı. Fakat silah ticaretinin zaman zaman yasaklandığını görmekteyiz. Özellikle XVI. yüzyılda Abaza korsanların, Batum, Rize dolaylarında korsanlık yaparak kıyı köylerini yağmalamaları ve halkı kaçırmaları üzerine Abhazya'ya önce silah satışı yasaklanmış daha sonra ticaret tamamen ruhsata tabi tutulmuştur.¹¹⁶

Osmanlı tüccarlarının yanı sıra Kırım'lı tüccarlarda Çerkesya'ya ticaret için gelmekteydiler, 1711'de bir tüccar grubu Çerkesya ve Abhazya topraklarında kilim, kirbas vs. almak üzere gelmiştir¹¹⁷. Kırım'da Abaza balı¹¹⁸, Çerkes kılıcı¹¹⁹ gibi mallara narh uygulaması Kırım ile Çerkesya arasında belirli ölçüde ticaretin geliştiğini gösterir.

XVIII. yüzyılda Kafkasya'da bulunan Peysonel, Kafkasya'dan ihraç edilen ve Kafkasya'ya ithal edilen mamulleri tespit etmiştir. Buna göre ihraç ürünlerini yün, kumaş, yapınca, Çerkes elbisesi, koyun, kurt, tilki, ayı derisi, öküz boynuzu, domuz dişi, bal, mum, at, balık, balık yağı ve balık olarak belirtmekte, ithal edilenler ise; pamuk, ipek mensucat, battaniye, iplik bez, boya, çivi, tırpan, eyer, barut, orak, tüfek namlusu, cephanes vs. dir¹²⁰.

Bütün bu ticari ilişkilere rağmen ticaret tamamen takas yöntemine dayanmaktaydı. Evliya Çelebi; bu diyarda çarşı, pazar olmaz, akça, pul yoktur değış tokuş yaparak geçinirler¹²¹ der. Ticarete takas yöntemi XIX. yüzyılın 40'lı yıllarına kadar nispeten devam etmiş bununla birlikte Ruslarla girilen ticari ilişkiler sonucu bu yöntem tamamen terk edilmiştir¹²².

D. KAFKASYA TARİHİ

Kafkasya, Karadeniz ve Hazar Denizi arasında Doğu Avrupa ile Ön Asya arasında konumlanmış coğrafyası ile çevresinde kurulan büyük devletlerin kuzey veya güney

¹¹⁶ Fahrettin Kırzıkoğlu; Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi, s. 17.

¹¹⁷ Ömer Bıyık; Osmanlı Yönetiminde Kırım, s. 215.

¹¹⁸ Ömer Bıyık; Osmanlı Yönetiminde Kırım, s. 261.

¹¹⁹ Ömer Bıyık; Osmanlı Yönetiminde Kırım, s. 277.

¹²⁰ İsmail Berkok; Tarihte Kafkasya; İstanbul Matbaası, İstanbul 1958, s. 277.

¹²¹ Evliya Çelebi; Seyhatname, C. 7, s. 435.

¹²² Ali Kasumov; Hasan Kasumov; Çerkes Soykırımı, s. 26.

sınırını oluşturmuştur. Bu anlamda sürekli bir mücadele alanı olmasının yanında Asya-Avrupa ile Orta Asya-Ön Asya göç koridorlarının da arasında kalan, sığınak niteliği taşıyan bir bölgedir. Bu özellikleri sebebiyle tarih boyunca büyük devletlerin hakimiyet mücadelelerine sahne olmuştur.

Güneyde; Medler, Farmlar, Romalılar, Bizanslılar, Araplar, Selçuklular, İlhanlılar ve Osmanlılar.

Kuzeyde ise Hunlar, Hazarlar, Moğollar ve son olarak Ruslar.

Bu halklar dönem dönem bölge üzerinde değişik oranlarda etkili olmuşlardır. Kafkas tarihi ise bu kuzeyli ve güneyli güçlerin birbirleriyle olduğu kadar bölge halklarıyla olan ilişkileriyle şekillenmiştir.

1. Karadeniz'in Kuzeyinde ve Kafkasya'da Tesis Edilen Siyasi Oluşumlar

Milattan yüzyıllarca önce ve sonraları Karadeniz'in kuzeyinde Orta Asya'dan birçok kavim gelmiş ve buralarda uzun zamanlar kalmışlardır. Bunların çoğunun Ari kavimleri olduğu bilinmekle beraber, bu kavimlerin içerisinde Türk menşeli zümrelerin bulunması olasıdır. IV. yüzyıl sonlarından itibaren ise Karadeniz'in kuzey sahası ardı sıra gelen Türk kavimlerinin ili olmuş ve İdil ile Tuna arası XVIII. yüzyıl sonuna kadar bir Türk ülkesi olarak kalmıştır¹²³.

1.1. Kavimler Göçünden Önce Karadeniz Çevresi

1.1.1. İskitler

İskitler, M.Ö. VII-IV. yüzyıllarda Azak Denizi çevresi, Kırım ve Karadeniz'in kuzeyinde, orta Don ve Dinyeper nehirlerine ve Tuna'ya kadar uzanan bölgede bulunmaktaydılar. İskitlerin esas itibarıyla İran menşeli oldukları bilinmekle beraber, diğer ırklardan unsurları da içlerinde barındırdıkları ve bunlar arasında Türk menşeli zümrelerinde bulunduğu tahmin edilmektedir. İskitlerin batıda Yunan kolonileriyle ilişki kurdukları hatta Yunan güzel sanatlarını benimsedikleri bilinmektedir. Bunun yanında Altaylara kadar uzanan münasebetleri olduğu iddia edilmiştir¹²⁴.

¹²³ Akdes Nimet Kurat; IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s. 1.

¹²⁴ Akdes Nimet Kurat; IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s. 7.

1.1.2. Sarmatlar

İskitlerden sonra, Karadeniz'in kuzeyinde Sarmatlar görünmüştür. İran aslından geldikleri bilinen Sarmatlar arasında Türk unsurların varlığına dair kesin deliller mevcut değildir. Sarmatların yaşadıkları sahalarda Orta Dinyeperden Karpatlar'a kadar uzanmıştır. Sarmatların bir kısmını teşkil eden Roksolanların (Roks-Alan) İran menşeli oldukları aşikar olmakla birlikte, yine Sarmatlara ait olan Yazığların (Yasık) İran menşeli oldukları iddia edilmişse de bunların Türk menşeli olduğu da düşünülmektedir. Bu zümrenin Macaristan'a kadar gittiği ve oralarda IV. yüzyıla kadar faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Sarmatların batıya doğru gidişlerinde ise Alan etkisi sebep olarak gösterilebilir¹²⁵.

1.1.3. Gotlar

Şimdiye kadar sıraladığımız iki kavimde Orta Asya'dan Karadeniz kıyılarına gelmiştir. German menşeli Gotlar ise M.S. 180 yıllarında Baltık sahillerinden Karadeniz Kıyılarına geldiler. Dinyeper nehrinin doğusu ve batısı olmak üzere iki bölüme ayrılan Gotların doğuda kalan kısmına Ostrogotlar ve batısında kalan kısmına Vizigotlar denilmiştir. Daha teşkilatlı oldukları bilinen Ostrogotlar Karadeniz'in kuzeyinde bir devlet kurmuşlar ve bölge kavimleri hakimiyet altına almışlardır¹²⁶. Hun göçü sonrası ise Avrupa içlerine göç etmişlerdir.

1.1.4. Fin-Ugor Kavimleri

Batı Sibir'den başlayarak, Kama ve İdil nehirleri ile Orta Don'dan itibaren, Volga'nın kaynağı ve kuzey sahası, Fin körfezi ve Baltık denizi sahillerine kadar birçok Fin kavminin yaşadığı saha idi. Urallar'a yakın bölgede Ugor, batıya doğru Fin olarak bilinen bu kavimler Doğu Avrupa'nın kuzey bölümünün otokton halkıdır. Gerçek anlamda hiç bir teşkilata haiz olmayan bu kavimler ormanlık alanda basit uğraşlar ile geçimlerini sağlıyorlardı. Doğu Slavlarının işte bu Fin kavimleriyle karışmaları sonucu Büyük Ruslar denen kavim ortaya çıkmıştır¹²⁷.

1.1.5. Slavlar

Slavlar esas itibariyle Hindo-Avrupai, Âri ırka mensup bir kavimdir. Eski Slavların çoğunlukla dolikosefal ve sarışın oldukları tespit edilmekle birlikte aralarında mezosefal

¹²⁵ Akdes Nimet Kurat; IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s. 8.

¹²⁶ Akdes Nimet Kurat; IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s. 8.

¹²⁷ Akdes Nimet Kurat; IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s. 8.

ve brakisefal, kumral, orta boylu, esmer olanlarda bulunmaktaydı. Bu bağlamda erken dönemlerden itibaren Fin ve Türk ırkından kavimlerle temasa geçtikleri ve zamanla Turanî özellikler gösterdikleri anlaşılıyor. İlk Slav vatanı olarak Pripet havzası ve Orta Dinyeper sahası gösterilmektedir. Slavların tarih sahnesine çıkmalarına ve kültür seviyesi olarak yükselmelerine Türk ve Germen menşeli kavimlerin âmil olduğu iddiaları, Slavların, bu kavimlerin tesirine maruz kalmaları ile bir dereceye kadar açıklanabilir¹²⁸.

1.2. Kavimler Göçü Sonrası Karadeniz'in Kuzeyi ve Kafkasya

1.2.1. Kafkasya'da Hunlar

Türkler, ilkin Orta Çağ Kafkasya'sının siyasi, etnik ve kültürel hayatında aktif rol almalarıyla bölgede cereyan eden etnik süreçlerde önemli bir yere sahipti. Hunların Kafkasya'da ilk görünmeleri milat öncesine Proto-Bulgarlar ile tesadüf etmekle birlikte Hunların Kafkasya'da askeri ve siyasi anlamda önemli roller üstlenmeleri M.S. III. ve IV. yüzyıllara tekabül eder¹²⁹.

Hunların esas kitlesi, 370–375 yıllarında İdil nehrini geçerek, batıya, Karadeniz'in kuzeyi istikametinde harekete başlamıştır. Böylelikle, tarihte Kavimler Göçü adı ile bilinen muazzam yer değiştirme hareketleri meydana gelmiştir. Bunun neticesinde Kafkasların ve Karadeniz'in kuzeyinden başlayarak, hemen hemen Batı Avrupa'daki bütün kavimler yer değiştirmişler ve Batı Roma İmparatorluğu'nun çökmesine zemin hazırlayan sebepler bir biri ardına meydana gelmeye başlamıştır. M.S. 433 tarihinden sonra ise Batı Hunları ya da Avrupa Hunları'nın başında, Ortaçağın başlangıç döneminin en ünlü şahsiyeti olan Attila bulunacaktır. Attila'nın Hun İmparatorluğu, Batı'da Ren nehrine, doğuda Kafkaslara kadar uzanmıştır¹³⁰. Hunların bu hareketi sırasında önce, Alanların bir kısmını yerlerinden çıkararak Batı'ya doğru itmişlerdir ki bu hareket esnasında Alanların bir kısmı Kafkas dağlarına sığınmışlardır. Bunlar bugünkü Osetlerin atalarıdır¹³¹.

¹²⁸ Akdes Nimet Kurat; IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s. 10.

¹²⁹ Tarık Dostiyev; "Kafkasya'da Hunlar" Türkler Ansiklopedisi, C. 1, s. 921.

¹³⁰ Akdes Nimet Kurat; IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s. 13.

¹³¹ Akdes Nimet Kurat; IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s. 16.

Hunların, 370'lerde Kuzey Kafkasya'dan Tuna'ya göç etmelerine rağmen Kafkasya'nın askeri ve siyasi tarihindeki etkileri hala sürmekteydi. 395 yılında Tuna Hunları Kafkasya ve Ön Asya'ya büyük bir yürüyüş yapmışlar, Kappadokia'nın Rum eyaletlerini ele geçirip yağmaladıktan sonra Azerbaycan üzerinden Tuna'ya geri dönmüşlerdir¹³².

441'de kardeşi Bleda'yı öldürterek devrin en kudretli devletini, Hun İmparatorluğu'nu kuran Attila 553 yılında ölümüne değin bütün Avrupa'da görülmemiş bir korku uyandırmıştır. Bununla birlikte kurduğu imparatorluk, kendisinin ismi ile yaşamıştır. Attila'nın ölümünden sonra Hun İmparatorluğu derhal parçalanmaya başladı. Azak Denizi çevresindeki Hunların Utigur ve Kutrigur adlarıyla bir Bulgar zümresi oluşturdukları görülür ki bu Bulgarlar, 552'den sonra Don boyuna gelmeye başlayan Avarlar ile mücadeleye girişirler, bu sıralarda Hun adının tarihe karışması, Hunların Avar hakimiyetini tanımış olmalarıyla açıklanabilir¹³³.

1.2.2. Avarlar

Hunlar'dan sonra Karadeniz'in kuzeyi, Balkanlar ve Pannonya'da hakim olan kavim Avarlar olmuştur. Orta Asya menşeli bir kavim olan Avarların İdil'in batısına gelişleri, 552'de Göktürk Kağanlığı'nın yükselişi ile paralel bir olaydır. Altay çevresindeki Türk boylarını hakimiyetleri altında bulunduran Avarlar, 552'lerde bu Türk boylarının ayaklanarak Göktürk Devleti'ni kurmalarıyla batı istikametinde çekilmeye zorlanmışlardır. 560–565 yıllarında Avarların adı artık Hazar bölgesinde sıkça zikrolunmaktaydı. Bu dönemde Avar adı altında iki farklı zümrenin bulunduğu bilinmektedir. Bunların biri gerçek Avarlar olarak bilinen Juan-Juan'lar bir diğeri de sahte Avarlar olarak sayılan ve asıl adları Arkhonidler olarak bilinen halktı¹³⁴. Sahte Avarlar, gerçek Avarların Avrasya bozkırlarındaki halklar arasındaki itibarından faydalanmak için, özellikle saç örgü şekillerini alarak onları kasten taklit etmişlerdir¹³⁵.

Avarlar Kuzey Kafkasya'da ilk önce Alanlar ile temasa geçtiler. Alanlar bu sırada Terek boyunda idiler ve başlarında Zaros adlı bir başbuğ vardı. Bu sıralarda Laz ilinden asker

¹³² Tarık Dostiyev; "Kafkasya'da Hunlar" Türkler Ansiklopedisi, C. 1, s. 922.

¹³³ Akdes Nimet Kurat; IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s. 23.

¹³⁴ Akdes Nimet Kurat; IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s. 25.

¹³⁵ Omeljan Pritsak; "Güneydoğu Avrupa'nın Türk Göçebeleri", (Çev: Osman Karatay), Türkler Ansiklopedisi, C. 1, s. 510

toplamakla meşgul olan Bizans İmparatorluğu ile Zaros aracılığı ile bağlantı kuran Avarlar, Bizans ile dostça ilişkiler kurmuşlardır. İstanbul'a bir elçi heyeti gönderen Avarlar, vergi karşılığında Bizans'ın kuzeyli düşmanlarına karşı savaşmayı içeren bir dostluk anlaşması yaptılar¹³⁶.

570 yılında Tuna'dan Don boylarına kadarki bir sahada hakimiyet gösteren Avarlar, Göktürk Kağanlığı'nın sınırlarını Kırım'a kadar ilerletmesi ile Karadeniz'in kuzeyinin batı kısımlarında hakimiyetlerini devam ettirdiler. Bu sırada Tuna'nın güneyine yerleşmek isteyen Avarlar ile Bizans İmparatorluğu arasında da ciddi sürtüşmeler meydana gelmiştir. 626'da Sasani ordularının Üsküdar'a kadar geldiği bir dönemde Avarlarda İstanbul'u kuşatmışlardır. VII. yüzyılın ortalarında ise Karadeniz'in kuzeyinde gittikçe güçlenen Kutrigur Bulgarları'nın tazyiki ile Batı'ya itilmeleri ve Franklarla yapılan mücadeleler sonucu Avarlar güçlerini kaybederek teşkilatlı bir zümre olma özelliklerini kaybetmişlerdir¹³⁷.

1.2.3. Hazar Kağanlığı

VII. ve X. yüzyıllarda güçlü teşkilatı, ticari faaliyetleri, dini hoşgörüsü ve ekonomik refahı sayesinde Kafkaslar ile Karadeniz'in kuzey düzlüklerinde siyasi istikrar sağlayan Hazar Hakanlığı, Doğu Avrupa tarihinde mühim rol oynayan ilk muntazam devlet olmuştur¹³⁸. Hazarlar köken olarak Türk olup Orta Asya'dan geldikleri muhakkaktır. Hazarların müstakil bir devlet olarak ortaya çıkışları ise Göktürk Devleti'nin İdil boyundaki hükmü bittikten sonra başlar¹³⁹.

Hazar Kağanlığı 630'lardan sonra Doğu Avrupa'da önemli bir siyasi güç haline gelmiştir. Bizans İmparatoru Heraklius, Sasanilere karşı mücadele ederken Göktürk kağanının hizmetindeki Hazarlardan yardım almış bu suretle 622–227 yıllarında İran'a karşı zafer kazanabilmişti. Bu sıralarda Hazarlar henüz müstakil bir devlet değillerdi. Batı Göktürk Devleti'nin Çin hakimiyeti altına girmesiyle Hazarlar, müstakil bir kağanlık olarak ortaya çıkmışlar ve kısa bir sürede siyasi ve askeri nüfuzlarını genişletmişlerdir. Karadeniz'in kuzeyi ve Kafkasların Karadeniz sahillerini eline

¹³⁶ Akdes Nimet Kurat; IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s. 26.

¹³⁷ Akdes Nimet Kurat; IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s. 29.

¹³⁸ Mualla Uydu Yücel; "Hazar Hakanlığı", Türkler Ansiklopedisi, C.1, s. 445

¹³⁹ Akdes Nimet Kurat; IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s. 30.

geçiren Hazarlar, Bizans İmparatorluğu ile siyasi ilişkilerinin yanında akrabalıkta tesis etmişti. Bizans tahtında 775–780 yıllarında bulunan IV. Leon’un annesi bir Hazar prensesiydi¹⁴⁰.

Hazar Kağanlığı VIII.-IX. yüzyıllarda büyüyerek sınırlarını batı ve kuzey yönünde genişletmiş ve Doğu Avrupa’nın en güçlü devleti haline gelmiştir. Kama ve İdil boyundaki bir çok kavim; Avarlar, Alanlar, Aslar, On-Ogurlar ve Kafkasya’nın dağlı kavimleri, İdil Bulgarları İdil civarında Fin-Ugor Burtaslar ve çeşitli Fin kavimleri, Kuban havalisindeki Macarlar ve Kiyev dolayları, hakanlığın idaresine tabi oldukları gibi Desna ve Orta Dinyeper boyundaki türlü İslav boyları da Hazar hakimiyetini tanımışlardır¹⁴¹. Bununla birlikte yine bu yüzyıllarda Hazarlar için asıl tehdit güneyden gelecektir.

Arap-Hazar mücadelesi henüz Halife Osman döneminde başlamıştır. Bizans ordusundaki Hazar kıtaları, Fırat boyunda Araplar tarafından mağlup edilmişlerdi. Araplar ve Hazarlar arasındaki ilk büyük çarpışma ise 651’de Arapların, bir Hazar şehri olan Belender yakınlarında, Arap kumandanının ve dört bin kadar askerinin imha edildiği savaş olmuştur. Böylelikle Hazarlar tekrar Güney Kafkaslara inme fırsatı bulmuşlardır. 714 yılında Ermenistan valisi ve Halife Velid’in kardeşi Mesleme’nin kumandasındaki Arap kuvvetleri Hazarlara karşı taarruza geçerek Derbend’i ele geçirdiler. 717’de ise bu sefer Hazarlar karşı saldırıya geçerek Azerbaycan’ın bir kısmını ele geçirdiler. 722’de ise Ermenistan valiliğine getirilen Ebu Ubeyde Cerrah, Hazarlara karşı kat’i bir zafer elde etti. Buna müteakip hemen hemen her sene Hazarlar ile Araplar arasında harpler yaşanmış ve karşılıklı galibiyetler elde edilmiştir. Abbasi döneminde ise Arap-Hazar mücadelesi eski hararetini kaybetti¹⁴².

IX. yüzyıllarda Aşağı Sir-i Derya çevresindeki muhtelif Türk kavimlerinin batı istikametindeki göçleri kısa zamanda Hazar Devleti’ni de etkilemiştir. Bu tazyik hareketleri ile İdil nehrine doğru sarmaya başlayan Peçeneklerin Hazar topraklarına akınlar düzenlemesine neden olmuştur. Bu akınlar karşısında 860’da Uzlar ile ittifak kuran Hazarların gücü bu ittifaka rağmen Peçenekleri durdurmaya yetmediği gibi, Peçeneklere karşı girişilen mücadele Hazar Devleti’nin askeri açıdan yıpranmasına da

¹⁴⁰ Akdes Nimet Kurat; IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s. 30.

¹⁴¹ Mualla Uydu Yücel; “Hazar Hakanlığı”, Türkler Ansiklopedisi, C.1, s. 449.

¹⁴² Akdes Nimet Kurat; IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s. 39.

neden olmuştur. Hazar Kağanlığı bir yüz yıl kadar ayakta kalabilmiş ve 968 tarihinde Kiyev Knezi Svyatoslav'ın hücumu sonucu Don boyu, Kuban sahasını ve Tamatarkan şehrini Ruslara kaptırmıştır. Akabinde meydana gelen Kıpçak, Kuman göç dalgası neticesinde XI. yüzyılda Hazar Devleti'nin siyasi varlığı son bulmuştur¹⁴³.

1.2.4. Peçenekler

Peçeneklerin İdil'in batısına ne zaman geçtikleri kesin olarak tespit edilememektedir. Fakat geçiş sebepleri Uzların baskısı olmuştur. Don boyu ve Kuban istikametine yönelen bu hareketleri 860 ile 880 yılları arasında gerçekleşmiştir¹⁴⁴. Orta Asya'dan Doğu Avrupa ve Karadeniz'in kuzeyine yönelik bu yeni göç hareketi beraberinde bazı sonuçlar getirmiştir. Bunların başında Doğu ve Orta Avrupa ile Balkanların siyasi ve etnik manadaki değişimidir. Ayrıca Peçenek göçü başta Kiyev Rusyası olmak üzere Macarlar üzerinde de derin tesirler bırakacaktır.

Macarlar, Peçenek baskısı sonucu Karadeniz'in kuzeyindeki durumlarını muhafaza edemediler ve yeni bir yurt bulmak umuduyla Avrupa'nın tam göbeğine göç ettiler. Böylelikle Macarlar, Batı ve Doğu Slavları ile Güney Slavları arasındaki bağlantıyı ortadan kaldırmışlardır ki bunun sonuçları, ileriki yüzyıllarda ortaya çıkacaktır¹⁴⁵.

Peçeneklerin Karadeniz'in kuzeyine geçerek Don'dan Tuna'ya kadar uzanan geniş bozkırları baştanbaşa işgal etmelerinin özellikle Kiyef Rusyası tarihi üzerinde derin tesiri görülmüştür.

900 tarihinden 1036'ya kadar yaklaşık 130 sene yan yana yaşayan Peçenekler ile Rusların ilk dönemleri genel anlamda barış içinde geçmiştir. Özellikle Knez İgor döneminde Peçenekler, Rusların Bizans'a düzenlediği bazı seferlerde ücretli asker olarak bulunmuşlardır. Keza, Bizans, Bulgarlar üzerine 917'de düzenlediği seferde de Peçeneklerin yardımını talep etmiştir¹⁴⁶. Peçenekler, komşu devletler arasındaki hakim konumunu sürdürmek için zaman zaman bu tarz ittifaklarda bulunmuşlardır. Yine bu

¹⁴³ Akdes Nimet Kurat; IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s. 43, Svyatoslav, bu sefer sırasında Alan ve Çerkesleri'de (Kasog) bozguna uğrattı, fakat bu iki topluluğun Hazarların hizmetinde olup olmadıkları belli değildir. Agusti Alemany; "Batı Avrasya Steplerinde Türk ve Alan Halkları Arasındaki Tarihi Bağlar", Türkler Ansiklopedisi, C.1, s. 533.

¹⁴⁴ Akdes Nimet Kurat; IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s. 45.

¹⁴⁵ Akdes Nimet Kurat; IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s. 47.

¹⁴⁶ Akdes Nimet Kurat; IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s. 48.

ittifakların bir tanesi 970 yılında görülmüştür. Eski Rus tarihinin İskender'i sayılan Svyatoslav'ın Bizans İmparatorluğu'na karşı Bulgaristan'da yürüttüğü harbi kaybetmesi akabinde Kiyev'e dönerken, Bizans imparatoru Ian Tzimistzes ile anlaşılan Peçenek başbuğu Küre tarafından, mahiyetiyle birlikte kılıçtan geçirildi. Küre, eski bozkır gelenekleri uyarınca Svyatoslav'ın kafatasından maşraba yaptırarak ziyafetlerde bunu içki kadehi olarak kullanmaya başladı¹⁴⁷.

Peçeneklerin Ruslara saldırıları Knez Volodemir döneminde şiddetlendi. 988 ve 992'de Pereyaslav'a, 996'da Vasl'kiv'e ve 997'de Bilhorod'a saldırdılar. Volodemir, Peçenek saldırılarından kurtulmak için, Peçeneklerin daimi düşmanı Oğuzlar (Torki) ile ittifak sağladı. Volodemir, Oğuzları Peçenek sınırlarında kurdurduğu tahkimatlara askeri garnizonlar şeklinde yerleştirdi¹⁴⁸.

Ruslara Peçenek tehdidi, Peçeneklerin Kiyev'in hemen dışındaki savaşta Knez Yaroslav tarafından ağır bir şekilde mağlup edilmeleriyle sona erdi. 1036'da meydana gelen bu savaşın hatırası için St. Sophia katedrali yaptırıldı. 1040'ların başlarında Peçenekler, Kıpçaklar tarafından batıya göçe zorlanan Oğuzların baskısını hissetmeye başladılar. Bizans İmparatoru, Peçenekleri bir müttefik olarak Tuna'nın güneyine yerleştirdi. 1050'lerde Peçenekler, Edirne dolaylarındaydılar. Fakat bir süre sonra Bizans'a karşı olan eğilimleri kaybolarak Selçuklular ile ittifak yaptılar. Bizanslılar Peçenek tehdidinden ancak Alexius Commenus'un Kumanlar yardımıyla 1091'de Peçenekleri mağlup etmesiyle ortadan kalktı. 1122'deki ikinci bir yenilgi ise Peçeneklerin bağımsız bir topluluk olarak varlıklarına son verdi. Dağılan Peçenekler, Kumanlar ve Bulgarlar arasına karıştılar, bir kısmı ise Macaristan'da Peçenek yerleşimlerini kurdular¹⁴⁹.

1.2.5. Kıpçaklar

Türk kavimleri arasında işgal ettikleri sahanın genişliği itibariyle en büyüğü olan Kumanlar, Şark kaynaklarında en çok Kıpçak adıyla geçerler¹⁵⁰. Batı kaynakları ise Kıpçakları tamamen farklı isimlerle anmışlardır. Rus kaynakları Polovtsı, Bizanslılar; Kuman, Almanlar; Falon ve Fabl, Ermeniler ise Chardeş adlarını kullanmışlardır ki, bu

¹⁴⁷ Akdes Nimet Kurat; IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s. 52.

¹⁴⁸ Omeljan Pritsak; "Güneydoğu Avrupa'nın Türk Göçebeleri", Türkler Ansiklopedisi, C. 1, s. 514.

¹⁴⁹ Omeljan Pritsak; "Güneydoğu Avrupa'nın Türk Göçebeleri", Türkler Ansiklopedisi, C. 1, s. 514.

¹⁵⁰ Akdes Nimet Kurat; IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s. 69.

tanımlamaların hepsi Kuman veya Kıpçakların sarışın veya kızıl saçlı görünümlerini belirten adlandırmalardır¹⁵¹.

Esas Kıpçak kitesinin Yayık Nehri'nin batısında İdil istikametinde ilerleyişi en geç XI. yüzyıl başlarında gerçekleştiği sanılmaktadır. Karadeniz'in kuzeyinde ve Kuzey Kafkasya'da, Hazarların etnik bir unsur olarak ortadan kalkmalarıyla bu bölgede en etkin unsur Kıpçaklar olmuşlardır. Kıpçaklar, Peçenek ve Uzlardan boşalan yerleri işgalle Kafkasya, Kuban boylarına ve Ağaşı Don ile Dnepr (Özi) istikametine gitmişlerdir. Ruslarla ilk karşılaşmaları bir anlaşmayla sonuçlansa da birkaç yıl sonra, Rus Knezlerine karşı kısa aralıklarla birçok sefer düzenlemeleri, Rusların "Steple mücadelede" çetin bir safhaya girdiğini göstermektedir. Zira XI. yüzyılın sonlarında Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlar artık Deşt-i Kıpçak adını almaya başlamıştır ki bu ad Moğol istilasından sonra yaygınlaşmıştır¹⁵².

Kumanlar, tıpkı Peçenekler gibi, kendi başlarına bir devlet vücuda getirememişler ve gevşek boylar camiası halinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırların sahibi olan Kumanlar, devlet şeklinde örgütlenmediklerinden belirli bir devlet siyasetleri de olmamıştır. Zira Rus Knezleriyle olan ilişkileri bu durumu ortaya koymaktadır. Ruslara oranla çok üstün askeri kuvvet teşkil etmelerine rağmen Kumanlar, Rus Knezlerini yok etmek veya hakimiyetleri altına almak gibi yollara gitmediler. Rus topraklarına yönelik Kuman akınları genellikle menfaat amaçlı, ganimet elde etmek veya şehirleri yağmalamaktan ileri gitmemiştir. Hatta çoğu zaman Rus topraklarına Rus Knezlerin daveti üzerine giderler ve Knezler arasındaki iktidar mücadelelerine dahil olurlardı¹⁵³.

Kumanların iskân sahaları başta Kırım olmak üzere Kerç boğazı ötesinde Kuban ve Kafkas sahilleri ile Çerkeslerin meskun olduğu Kafkas sahalarıydı. Özellikle Ceneviz ve Venedik ticaret faaliyetlerinin yoğun olduğu işlek bölgeler Kuman iskân sahaları olarak dikkat çeker ki bu durum Kumanların ticari faaliyetler içinde olduğunu gösterir. Kumanlar arasında şehirciliğin geliştiği ve bazı Kuman şehirlerinden Rus vekayinâmelerinde bahsedilir. Bununla birlikte esas kitle göçebelğe bağlı kalmıştır.

¹⁵¹ Akdes Nimet Kurat; IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s. 70.

¹⁵² Akdes Nimet Kurat; IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s. 73.

¹⁵³ Akdes Nimet Kurat; IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s. 75.

1223'te ise Doğudan gelen Moğol fırtınası Kafkaslara ulaşmıştır ki bu durum bölge halklarını olduğu gibi Kumanları da etkilemiştir. Bu tarihte Subutay ve Cebe-Noyan komutasındaki iki tümen Moğol askeri Gürcistan zerinden Kafkasları aşmışlardır. Moğollar ncelikle Alan-Kıpçak ittifakını bozduktan sonra önce Alanları daha sonra Kıpçakları yenilgiye uğratmışlardır. Alanların, Abaza ve erkes zümrelerin Moğol hakimiyetini tanımaları zerine Rus topraklarına kaçan Kıpçaklar Rus Knezlerini yaklaşan Moğol tehdidine karşı birlikte hareket etmeye ikna etmişlerdir. Rus-Kıpçak ittifakı ise 31 Mayıs 1223'te Kalka Nehri kıyısında Moğollar karşısında bozguna uğradı. Bu savaşta Rusların ancak onda biri geri dönebilmiş, Kıpçaklar ise harbin başında savaş meydanından kaçmaları sebebiyle fazla kayıp vermemiřlerdir¹⁵⁴.

Kalka yenilgisinden sonra yaklaşık on üç yıl kadar Moğol baskısı Kıpçak sahasında hissedilmedi. Yenilginin izleri ve hatıraları silinmek üzereyken 1237'de Batu Han kumandasındaki Batı seferinin ise ilk hedefi İdil-Bulgarları oldu. 1238'de ise Rusya'nın kuzeyi Moğol hakimiyetine girdi. 1239'da Kuman sahasına, Don Done bölgesine gelen Moğollara, Kıpçaklar bir süre mukavemet göstermeye alışmışlarsada baskıya dayanamayan Kıpçaklar kırk bin atlı ile Macaristan'a katı. Moğollar, Karadeniz'in kuzey bozkırlarını ve Kırım'ı tamamen ele geçirmeleri üzerine, buralarda yaşayan Kıpçakların birçoğu savaşlarda öldü veya esir edildi. Özellikle yönetici sınıf ve üst tabaka büyük ölçüde imha edildi, bununla birlikte bölgenin hala etnik bakımdan Kıpçak olması önemli bir nüfusunda Moğol hakimiyeti altına girdiğini gsterir¹⁵⁵.

Kumanlar gerek Rusya ve Bizans gerek Kafkaslar üzerinde derin tesirler bırakmışlardır. Kumanlar, Deşt-i Kıpçak bölgesindeki hakimiyet süreleri boyunca Rusların güneye inmelerini engellemişlerdir. Aynı erevde 1091'de Bizans'ı Peçenek tehdidinden kurtarmaları, dönemlerindeki siyasi yapıya önemli müdahaleleri olmuştur. Bunun yanında Kiyef Rusyası ile olan mücadeleleri bu Knezliğin zayıflamasına bu suretle Moskova Rusyası'nın güçlenmesine neden olmuştur. Özellikle Kafkasya'da; Terek ve Kuban çevreleri ile Dağıstan'da yer alan birçok Türk zümresi Kuman-Kıpçakların torunlarıdır¹⁵⁶.

¹⁵⁴ Akdes Nimet Kurat; IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s. 94.

¹⁵⁵ Akdes Nimet Kurat; IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s. 97.

¹⁵⁶ Akdes Nimet Kurat; IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s. 98.

Kuman-Kıpçakların, Mısır Memlûkleri ile de yakından ilgilidir. Abbasilerden itibaren saray muhafızlığı görevine Türklerin getirilmesi âdeti Eyyubiler döneminde de devam etmiş hatta askeri gücün büyük ölçüde Kıpçak, Oğuz, Çerkes zümrelerin elinde toplanmasına neden olmuştur. Bu durumun bir sonucu olarak 1250’de Mısır’da Kuman-Kıpçak Türkmen kıtalarının kumandanı Aybek, bu güce dayanarak Eyyubilere son vererek Memlûkler devletini kurmuştur. Yeni devlet köklerine bağlı kalarak askeri kaynağını yine Deşt-i Kıpçak ve Kafkasya’dan beslemeye devam etmiştir. Memlûkler dönemi, askeri gücünün yanı sıra maddi mirasıyla da Mısır tarihinin en parlak devirlerinden sayılmaktadır¹⁵⁷.

1.2.6. Altın Orda Devleti

Kerulen nehri yakınlarında, tarihte hemen hemen hiçbir rolleri olmamış olan Moğol kabileleri, 1157’de doğan Timuçin’in dehası ve hırsı sayesinde çok kısa süreler zarfında tüm dünya tarihini değiştireceklerdi. 1206’da Moğolistan’daki Türk ve Moğol kabileri hakimiyeti altına alarak Çingiz ünvanı alan Timuçin, akabinde Çin’i, Türkistan’ı ve İran’ı hakimiyeti altına almıştır. 1227’de ölümünden sonra oğulları ve torunları tarafından genişletilen fütuhatin bir sonucu da Doğu Avrupa’nın istilası olmuştur ki, Altın Orda Devleti ve akabinde bu devletin bakayası niteliğindeki Kırım, Kazan ve Nogay Hanlıkları bu istila hareketinin sonuçlarını teşkil ederler¹⁵⁸.

1236 yılında Cengiz Han’ın torunu Batu komutasında başlayan batı seferi neticesinde Karadeniz’in kuzeyinde ve Doğu Avrupa’da hiçbir askeri veya siyasi yapı ayakta kalmayacak şekilde Moğol hakimiyetine girmiştir. Moğol ordusu 1241’de Leignitz yakınlarında Alman ordusunu yenmiş fakat daha ileriye gitmemişlerdir. Böylelikle Moğolların istila hareketleri duraklamıştır. Çeşitli bölgeleri ellerinde bulduran Moğol hanları ve şehzadeleri sadece kendi çıkarlarıyla, lokal güçlerini nasıl arttıracaklarını düşünmekteydiler. Batu’nun seferi sonucunda Deşt-i Kıpçak, Harezmi, Kuzey Kafkaslar, Kırım ve İdil gibi geniş bir coğrafya da Altın Orda Devleti kurulmuştur. 1259’da büyük Moğol-Türk Kağanlığı parçalanmıştır ki böylelikle Altın Orda’da tamamen bağımsız hareket etmeye başlamıştır¹⁵⁹.

¹⁵⁷ Akdes Nimet Kurat; IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s. 99.

¹⁵⁸ Akdes Nimet Kurat; IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s. 120.

¹⁵⁹ İlyas Kamalov; Moğollar’ın Kafkasya Politikası, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003, s. 21.

Rusya'da yaklaşık 240 yıl süren Moğol-Türk hakimiyeti bir çok yönden Rus tarihini etkilemiştir. Bu durum en çok siyasi alanda kendini göstermiştir. Moğol istilasından önce birçok Knezliklere bölünmüş olan Rusya'da tam anlamıyla bir siyasi anarşi hüküm sürmekteydi. Altın Orda hanları, kendilerine en fazla menfaat sağlayan knezleri Rus knezi yaptıkları bahisle bu ayrıcalıktan an fazla yararlanan knezlik Moskova Knezliği olmuştur. Böylelikle hanlar bilerek veya bilmeyerek müdahaleleri veya bilinçsiz politikaları ile Rusya'nın Moskova etrafında toplanmasına, merkezîyetçi ve kuvvetli bir devletin meydana gelmesine neden oldular. Bunda Moskova'nın, Moğol-Türk devlet teşkilatını örnek almasının da rolü olmuştur¹⁶⁰. Altın Orda Devleti temellerinde kurulan hanlıklar ise Kırım Hanlığı dışında kısa sürede Rusya tarafında yutulmuşlardır. Kendisini Altın Orda'nın varisi olarak gören Kırım Hanlığı, Karadeniz'in kuzey sahası ve Kuzey Kafkasya'da, Osmanlı Devleti'ne metbu olarak siyasi varlığını ve önemini devam ettirecektir.

2. Osmanlı Devleti'nin Kuzey Siyaseti

Fatih Sultan Mehmed'in, İstanbul'un fethinden sonra izlediği Karadeniz politikası ana hatlarıyla, bölge üzerinde siyasi ve ekonomik manada rakip tanımayarak, Karadeniz'in tek hakimi olabilmektir. Fatih'in, İstanbul'u aldıktan sonra Kırım'ı ele geçirmesi için 22 yıl beklemesinin ana nedeni, Anadolu sahillerinin baştanbaşa zaptedilmesi gerekliliğiydi. Zira 1461'de Trabzon'un alınması ile bu iş halledilmiş oldu. Osmanlı Devleti birçok hususta Bizans'ın varisi olması sebebiyle, Karadeniz meselesinde de Bizans'a benzer bir siyaset görülmektedir. Zira Bizans; Sarkel, Chersones, Tamatarhan gibi kalelere dayanarak Kırım'da, Kuzey Kafkasya'da hakimiyetini idame ettirmiştir. Osmanlı Devleti'nde de bu vazifeleri Azak, Kefe, Temrük ve Taman kaleleri görecek¹⁶¹.

Bizans İmparatoru Konstantin Porphyrogenitus 950 yılında yazdığı Devlet İdaresi adlı eserinde, Bizans'ın dış siyaseti prensiplerini tespit ederken, Karadeniz'in kuzeyindeki kavimlere karşı nasıl hareket edilmesi gerektiğini anlatmaktadır. Bu prensipler Karadeniz'in kuzeyindeki kavimlerin birbirine düşürülmesine dayanıyordu. Bununla birlikte bu prensip her zaman işe yaramamıştır. Bizans'ın zaafa düşmesi sebebiyle Karadeniz ötesindeki kontrolünü yitirmiş üstelik Venedik, Ceneviz gemicilerinin

¹⁶⁰ Akdes Nimet Kurat; IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s. 150.

¹⁶¹ Akdes Nimet Kurat; Türkiye ve İdil Boyu, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1966, s. 45.

faaliyetleri sonucu Karadeniz’de ki kontrolünü büsbütün kaybetmiştir. Hâlbuki Osmanlı Devleti’nin Karadeniz’in emniyetini tehlikeye düşüren tehlike, güneyden değil kuzeyden gelmiş ve tarihte Osmanlı-Rus rekabeti şeklinde yerini almıştır¹⁶².

Osmanlı Devleti’nin Kırım ve Karadeniz sahasında hakimiyetini kurduktan sonra buraların muhafazası için bir siyaseti olup olmadığı başlı başına bir sorundur. Her devletin olduğu gibi, hele Osmanlı Devleti gibi çok büyük toprak parçalarını elinde bulunduran bir devletin siyaseti olduğu muhakkaktır. Bütün mesele bunun bir sistem haline getirilip getirilmediğidir. Zira Osmanlı hakimiyeti Karadeniz’in kuzeyine yayıldığında Ceneviz kaleleri ve sahil boyu doğrudan doğruya Osmanlı idaresi altına alındı. Kırım’ın yayla kısımları ve Deşt-i Kıpçak sahası 1460’da kurulan Kırım Hanlığı’nın elinde bırakıldı. Bu suretle Osmanlı Devleti’nin bu bölgelerdeki siyaseti statükonun devamı niteliğindedir. Yani Ceneviz kolonileri hakimiyet altına alınmış kalan bölgeler ise eski sahiplerinin idaresine bırakılmıştır. Bu tarihten sonra ise özellikle Rusya’nın güçlenmesi karşısında aktif bir siyaset izlenememiştir. Bu durum 1569 Astarhan seferine rastlayan yıllarda dahi kendini göstermiştir ki kuzeye yönelik belirgin bir ilgisizlik dikkat çeker¹⁶³.

2.1. Güney Kafkasya

Fatih Sultan Mehmet’in Karadeniz politikası bağlamında, Karadeniz kıyılarında ele geçirilen ilk bölge Abhazya olmuştur. Kaptan-ı Derya Hamza Paşa komutasındaki 56 gemilik Osmanlı donanması Haziran 1454’de Abhazya’nın merkezi Sebastopolis’i ele geçirmiştir¹⁶⁴. Trabzon ele geçirilene kadar Sivas vilayetine bağlanan Abhazya, Trabzon’un fethi sonucu burada kurulan sancakbeyliğine bağlanmıştır¹⁶⁵. Osmanlı Devletine tâbi olan Abhazya 1462’de dini bakımdan bağlı olduğu Doğu Gürcistan Kartli kralı Bagratlı VIII. Giorgi’ye karşı, Batı Gürcistan beyleriyle ittifak yapmış ve Çikhori Köyü yakınındaki savaşta galip gelerek dini bakımdan da Gürcülerden ayrılmıştır. Bu savaştan sonra Abhazlar, Pitzunda köyünde müstakil patrikliklerini kurarlar¹⁶⁶.

Abhazya verimli bir bölge olmasına karşın coğrafi olarak dağlık ve elverişsiz, ormanlık, sürekli yağışlı ve rutubetli, ayrıca sıtması bol olmasının yanında basit ekonomik yapı

¹⁶² Akdes Nimet Kurat; Türkiye ve İdil Boyu, s. 46.

¹⁶³ Akdes Nimet Kurat; Türkiye ve İdil Boyu, s. 49.

¹⁶⁴ M. Sadık Bilge; Osmanlı Devleti ve Kafkasya, s. 33.

¹⁶⁵ Fahrettin Kırzıkoğlu; Osmanlılar’ın Kafkas-Elleri’ni Fethi, s. 69.

¹⁶⁶ Fahrettin Kırzıkoğlu; Osmanlılar’ın Kafkas-Elleri’ni Fethi, s. 10.

sebebiyle devletle herhangi bir vergi ilişkisine girebilecek durumda değildi. Bu sebeple Abhazya, Trabzon sancakbeyliğine bağlı olmakla birlikte yaklaşık 125 yıl Osmanlı müdahalesi olmaksızın kendi haline bırakılmıştır¹⁶⁷. XVII. yüzyıl ortalarından itibaren Abhazlar, Heçapa adı verilen uzun kayıkları ile Doğu Karadeniz sahillerinde yağmacılık yapmaya başlamışlardır. Bu yağmacılıktan ahali oldukça zarar görmüştür. Örneğin; Göniye kazasındaki Kemalpaşa isimli karyeye saldıran korsanlar birçok kişiyi kaçırdıkları gibi halkın mallarını da yağmalamışlardır. Bunun yanında Rize'nin doğusundaki ilk kasaba olan Mapavri'de bu korsanlara mukabele için tahkimatlar yapılmıştı¹⁶⁸. Gelen şikâyetler üzerine bölgeye yönelik silah satışı yasaklandığı gibi korsanların bulunduğu yerlere akınlar yapılmaya başlanmıştır. Bölgeyi bir düzene koymak için 1578'de Sohum Beylerbeyliği kurularak başına Çerkes Haydar Bey getirilmiştir. Yine ekonomik sebeplerle Abhazlar, beylerbeyliğine alışamadılar. Devlete külfet olan bu beylerbeyliği kısa zamanda kaldırılarak eski duruma geri dönüldü fakat Abhazya'ya komşu kıyılara muhafız yerleştirilerek korsanlığa engel olunmaya çalışılmıştır¹⁶⁹. Abhazya'nın tâbiliği bu şekilde devam ederken zaman zaman Osmanlı Devleti'nin müdahaleleri görülür. 1703'te Köse Halil Paşa komutasındaki eyalet askerleri itaatsizlik eden Abhazya hakimi Zegaikua'nun yetkilerini alarak ülkeyi üç oğlu arasında paylaşmıştır¹⁷⁰. Bu suretle Abhazya, Edirne Antlaşmasıyla (1829) Osmanlı Devleti Kafkasya'dan çekilene kadar Osmanlı'ya bağlı kalmıştır.

Kırım'ın ilhakıyla Kafkasya'ya kuzeyden nüfuz etme imkanını sağlayan Osmanlı Devleti, Yavuz Sultan Selim zamanında, Güney Kafkasya'da nüfuz sahibi olan İran üzerine sefere çıkmıştır. Çaldıran Savaşı ile Osmanlı Devleti, Güney Kafkasya'daki üstünlüğünü İran'a kabul ettirmiştir. Bu sefer sonucu Azerbaycan'ın batı kesimleri Osmanlı hakimiyetine girmesine karşın, dört ayrı kola bölünmüş olan Gürcistan, bağımsızlığını Kanuni dönemine kadar sürdürmüştür. 1555 Amasya Barışı ile Gürcistan'ın bir kısmı ilhak edildiği gibi, Gürcü beylerinin Osmanlı Devleti'ne vergi vermesi sağlandı. Böylelikle Kanuni döneminde Gürcistan Osmanlı hakimiyetini tanımak zorunda kalmıştır. Buna karşın bölgeye yönelik İran tehdidinin devam ettiği görülür¹⁷¹.

¹⁶⁷ Fahrettin Kırzıkoğlu; Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi, s. 11.

¹⁶⁸ Fahrettin Kırzıkoğlu; Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi, s. 12n.

¹⁶⁹ Fahrettin Kırzıkoğlu; Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi, s. 19.

¹⁷⁰ M. Sadık Bilge; Osmanlı Devleti ve Kafkasya, s. 80.

¹⁷¹ Cemal Gökçe; Kafkasya, s. 24.

III. Murat döneminde Gürcistan'ın İran nüfuz bölgeleri olan Meskiye, Kartli ve Kaheti bölgelerindeki karışıklıklar sebebiyle ayrıca bölgedeki Safevi etkisinin kırılması için Gürcistan üzerine sefere çıkılmıştır. Ağustos 1578'de Safeviler'in Çıldır Savaşında yenilmesiyle 24 Ağustos'ta Tiflis ele geçirildi¹⁷². 1582'de Özdemiroğlu Osman Paşa Dağıstan yöresini devlete bağlayarak bölgede Ereş, Derbend ve Şemahı eyaletleri oluşturuldu¹⁷³. Osman Paşa, Dağıstan'da Lezgiler'le yaptığı mücadeleler sonucu onları da devlete bağladı. Böylece Hazar Denizi'ne kadar olan bölge Osmanlı idaresine geçmiş oldu. Bununla birlikte Dağıstan'daki Osmanlı siyasi varlığı her zaman aynı derecede değildi. Dağıstan'daki Şiî varlığı sebebiyle İran Şahı'nın bölgeye müdahaleleri bölgede idari ve siyasi karmaşaya neden olmaktadır¹⁷⁴.

2.2. Kırım Hanlığı Hakimiyetinde Kuzey Kafkasya

Osmanlı Devleti'nin 1475'te Cenevizliler'den Kefe'yi aldıktan sonra Kırım Hanı Mengli Giray Osmanlı Devleti'ni metbu tanımıştır. Bu suretle Kırım Hanlığı'na tabi olan Kuban Çerkesleri, Kabartaylar, Terek beyleri ve Dağıstan dolaylı olarak Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır¹⁷⁵. 1479 yılında yine Cenevizlilerden alınan Taman, Kuba ve Anapa şehirleri aynı yıl tesis edilen Kefe sancakbeyliği idaresinde doğrudan Osmanlı Devletine bağlanmıştır. Karadeniz'in doğu sahillerinin ise Trabzon'un fethinden sonra kurulan Trabzon sancakbeyliğine bağlanması suretiyle¹⁷⁶, Taman çevresi ve Trabzon'a bağlı Abhazya bölgesi ile Karadeniz'in tüm doğu kıyısı doğrudan Osmanlı idaresine alınmış oluyordu¹⁷⁷.

Bununla birlikte bölgedeki bazı Çerkes kabileleri her ne kadar Hanlığa tâbi görünse de gerek Osmanlı Devleti gerek Kırım Hanlığı bu kabileleri daha sıkı kontrol etmeye çalışmıştır. 1515 yılında Küçük Kızıltaş kalesi Çerkes kabilelerin saldırılarının önüne geçilmesi için yapılmıştı¹⁷⁸. Ayrıca Yavuz Sultan Selim 1519'da Kuban nehri ağzında Temrük kalesini yaptırdı, Taman yarımadasının güneyine yaptırılan Cana kalesi ile Cana (Jane) Çerkesleri baskı altına alınarak devlete bağlandı¹⁷⁹.

¹⁷² Cemal Gökçe; Kafkasya, s. 27.

¹⁷³ M. Sadık Bilge; Osmanlı Devleti ve Kafkasya, s. 65.

¹⁷⁴ Cemal Gökçe; Kafkasya, s. 29–30.

¹⁷⁵ Rıza Karagöz; Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993, s. 33.

¹⁷⁶ Fahrettin Kırzıkoğlu; Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi, s. 69.

¹⁷⁷ M. Sadık Bilge; Osmanlı Devleti ve Kafkasya, s. 45.

¹⁷⁸ Evliya Çelebi; Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. IV, s. 449.

¹⁷⁹ Akdes Nimet Kurat; Türkiye ve İdil Boyu, s. 54.

Kırım Hanlığı ile Çerkesler arasındaki ilişkiler 1532’de Hanlığın başına Sahib Giray’ın geçmesine kadar sakin geçmiştir. 1539’da Kabartayların Taman yarımadasındaki halkın sürülerini götürmesi üzerine Sahib Giray Kefe sancakbeyiyle birlikte 40.000 kişilik orduyla Çerkesler üzerine ilk seferini düzenlemiştir¹⁸⁰. Taman’a geçerek Jane Çerkesleri’nin olduğu bölgeye gelen Han, Devlet-i Aliyyeden tuğ ve sancak sahibi olup 15.000 askeri bulunan Jane beyini¹⁸¹, Taman’ı korumadığı gerekçesiyle hapsedirdi. Jane beyi daha sonra esir karşılığında serbest bırakılırken, Sahib Giray sefere devam ederek Albruz dağı civarında Baksan bölgesinde 5–6.000 askerle, dağlara kaçan Kabartay beyini takip etmişse de birçok askerin kayalıklardan düşüp ölmesi üzerine Kırım’a geri dönmüştür. 1542’de ise vaat ettiği vergiyi vermeyen Jane boyu üzerine yürüyen Sahib Giray, Kabartaylar’a sığınan Jane beyini takip ederek bu kabileyi yenilgiye uğrattığı gibi Jane topraklarını da 15 gün yağmalatarak birçok esir elde etmiştir. Sahib Giray, kendisiyle savaşan Kabartayları, Kuban’ın bir kolu olan Urup-suyunda iskân ettirmiştir. Bu bölge daha sonra Küçük Kabarta olarak anılacaktır¹⁸².

Sahib Giray döneminde Çerkesler üzerine bu ikisi dahil olmak üzere beş defa sefere çıkılmıştır¹⁸³. Bu seferler sonucu Çerkes kabileleri güneye çekilerek daha dağlık alanlara çekilmişlerdir. Ayrıca Çerkesler ve diğer kabileler bölgede nüfuzu artan Rusya’ya yaklaşmıştır. 1552’de bir Kabartay heyeti, 1555’te ise 150 kişilik Çeçen heyeti, Kırım Hanlığına karşı Rusya’dan destek almak için Moskova’ya gitmiştir¹⁸⁴. 1557’de yeni Han Devlet Giray’ın Moskova seferinde Kazaklar ve Çerkesler Taman’a saldırmaları bu ilişkilerin sonuç verdiğini gösterirken Kırım Hanlığına karşı Çerkesler, Nogaylar ve Kazaklar, 1560’a kadar mücadele etmişler, Kırım Hanlığı, Kefe Beyi’nin yardımıyla bu saldırıları bertaraf edebilmiştir¹⁸⁵.

Kırım Hanlığı ile Kafkas kabileleri arasındaki ilişkiler bir süre bu seyrinde ilerlemişse de kabilelerin Hanlığa ve Osmanlı Devleti’ne bağlılıkları devam etmiştir. Zaman zaman bu bağlılığın farklılık gösterdiği görülür. Kefe mukâtaasından salyane alan Çerkes beylerine, sefere katıldıklarında tüfek, barut, kumaş, ok, yay gibi hediyeler verilir. 1621 Hotin Seferi’ne çağrılmalarına rağmen katılmayan beylerin salyaneleri kesilmiştir

¹⁸⁰ M. Sadık Bilge; Osmanlı Devleti ve Kafkasya, s. 46.

¹⁸¹ Fahrettin Kırzıkoğlu; Osmanlılar’ın Kafkas-Elleri’ni Fethi, s. 61.

¹⁸² Fahrettin Kırzıkoğlu; Osmanlılar’ın Kafkas-Elleri’ni Fethi, s. 62.

¹⁸³ Ömer Bıyık; Osmanlı Yönetiminde Kırım, s. 82.

¹⁸⁴ Akdes Nimet Kurat; Rusya Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 155.

¹⁸⁵ Muzaffer Ürekli; Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1989, s. 46.

bu tarihten sonra seferlere katılmamaya veya Kırım hanlarından bir istekte bulunacakları zaman seferlere iştirak etmeye başladılar.¹⁸⁶ Evliya Çelebi bu bağılılığı “*Âl-i Osmân’ın Keefe valilerine harbe ucuyla öşr verip ol kadar muî ve münkad olmamakla*” açıklar¹⁸⁷.

XVIII. yüzyıldan itibaren Hanlığın gücü, Kafkasya’da özellikle de Kabartay bölgesinde azalmaya başlamıştır. 1708’de Kaplan Giray Kabartay bölgesine düzenlediği seferde gece baskınına uğrayarak ordusunun büyük bölümünü kaybederken bu yenilgi üzerine hanlıktan da azledilmiştir¹⁸⁸. 1717 ve 1720’de III. Saadet Giray, Rus yanlısı Küçük Kabartay bölgesinde halkı köle ve cariye vergisi vermesi için zorlamış bunu kabul etmeyen beyleri cezalandırmıştır¹⁸⁹. 1731’de ise aynı vergi için gittiği Büyük Kabartay bölgesinde, Rusya’dan yardım alan beyler tarafından yenildiği gibi Baksan ırmağı kıyısındaki kalelerden de çekilmek zorunda kalmışlardır¹⁹⁰.

Rus yanlısı Küçük Kabartaylar ile büyük ölçüde Müslüman olan Büyük Kabartay beyleri arasında, 1758’de Osmanlı-Rus taraftarlığı konusunda çıkan mücadelede Osmanlıların ve Kırım Hanlığı’nın yanında Ruslara karşı birlikte hareket edilmesine karar verilmişti. Bunun üzerine Küçük Kabartay beyi Kugok Kuçokin Ruslara sığınarak, yarbay rütbesiyle Rus ordusuna katılmış ve Prens Çerkaski ünvanı almıştır¹⁹¹. Aslında bu durum Kafkasya’daki çelişkilere bir örnektir ki Kafkas-Rus savaşında da bunun örnekleri mevcuttur. Daha önce Rus tebaası olup akıncılığı bırakarak sınırı koruyan bir prens, daha sonra Rusya’ya karşı savaşabiliyordu.

Kırım Hanlığı’nın son dönemlerinde Ruslarla mücadeleye başlayan Çerkesler ve diğer bazı kabileler arasında Rus taraftarlığı azalırken, Kırım Hanlığına ve Osmanlı Devletine bağlılık artmıştır. Bu bağlamda Kırım Hanları, 1774’de kadar Kafkas kabileleri üzerinde belirli bir etkiye sahip olmuşlardır.

3. Kafkasya Üzerinde Hâkimiyet Mücadeleleri ve Rusya’nın Güçlenmesi

Altın Orda Devleti’nin yıkılmasından önce prenslikler halinde bu devlete bağlı olan Rusya bu bağılılığı, kendini Altın Orda’nın halefi olarak gören Kırım Hanlığı’na da

¹⁸⁶ M. Sadık Bilge; Osmanlı Devleti ve Kafkasya, s. 87.

¹⁸⁷ Evliya Çelebi; Seyehatname, C. 7, s. 450.

¹⁸⁸ Erşahin Ahmet Ayhün; Kırım Hanlığı ve Çöküş Sebepleri, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 89n.

¹⁸⁹ M. Sadık Bilge; Osmanlı Devleti ve Kafkasya, s. 101.

¹⁹⁰ M. Sadık Bilge; Osmanlı Devleti ve Kafkasya, s. 112.

¹⁹¹ M. Sadık Bilge; Osmanlı Devleti ve Kafkasya, s. 125.

göstermiştir. Buna karşın Altın Orda'nın yıkılması, prenslikler üzerindeki baskıyı da bir nebze azaltmış, prensliklerin bu olaydan sonra derlenip toparlanmaya, Tatar-Türk saldırılarına karşı koyabilme ve sonunda karşı saldırıya geçme imkânını bulmalarına sebep olmuştur. Kırım Hanları'nın ise Rusya'ya karşı temel politikaları onlardan hediye talep ederek han ailesi ve çevresine gelir elde etmek ve zaman zaman Rusya üzerine akınlar yaparak esir ve ganimet elde ederek bu devlete askeri ve sosyal anlamda zarar vermek olmuştur¹⁹². Bu bağlamda Rusya'ya karşı geniş anlamda bir devlet politikası takip etmeyen Kırım Hanlığı, bu akınlar sonucu Rus prenslerinin birleşmesine neden olmuştur. Buna mukabil Osmanlı Devleti'de bölge politikalarının belirlenmesini tamamen Kırım Hanlığı'na bırakmış, Rusları önemsememiştir¹⁹³.

XVI. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Rusya, bölgenin siyasi dengeleri üzerinde rol oynayacak bir güç haline gelmiştir. 1547'de Rusya tahtına geçen IV. İvan, yıllardır kendisini güneyden sıkıştıran Hanlara karşı ilk hamlesini yapmıştır. 2 Ekim 1552'de diğer Hanlıklarla mücadeleleri sonucu güçten düşmüş olan Kazan Hanlığı'nı ele geçirdi. Rusya, Kazan şehri halkını tamamen esir etti veya öldürdü. Böylece Rusya çok milletli bir devlet olma yolundaki ilk adımını atmış oldu¹⁹⁴.

1556'da aynı akıbete İdil kıyısındaki Astarhan Hanlığı uğradı. Ruslar az bir kuvvetle, taht kavgaları yüzünden kendini müdafaa edemeyen Astrachan (Ejderhan) şehrini ele geçirmek suretiyle bölgede VI. yüzyıldan beri devam eden Türk-Moğol egemenliğine son vermişlerdir¹⁹⁵. Bu tarihlerde Kırım Hanlığının baskısı sonucu Moskova'ya gelen Kabartay ve Çeçen temsilcilerinin başvuruları sonucu Rusya, Terek boyunda bazı müstahkem karakollar kurmaya başladı. Bu sayede Rusya ilk defa Kırım Hanlığı'nın dolayısıyla da Osmanlı Devleti'nin nüfuz alanına girmiş oluyordu¹⁹⁶. Rusya, Kazan'ı ele geçirdikten birkaç yıl sonra Kafkaslara müdahale edecek fırsatı bulmuştur.

Osmanlı Devleti gerek yavaş yavaş büyüyen kuzeyli güce karşı önlem olarak gerekse G. Kafkasya'da İran ile girişilen mücadelede avantaj elde etmek için 1569'da Astarhan seferine çıkmış bunun yanında Don-Volga kanal projesini hayata geçirmeye çalışmıştır. Don-Volga ırmaklarının birbirine en fazla yaklaştığı bölgenin (Rusça: Perevolaka)¹⁹⁷

¹⁹² Akdes Nimet Kurat; Rusya Tarihi, s. 157–158.

¹⁹³ Abdullah Saydam; Kırım ve Kafkas Göçleri, s. 27.

¹⁹⁴ Akdes Nimet Kurat; Rusya Tarihi, s. 153.

¹⁹⁵ Akdes Nimet Kurat; Rusya Tarihi, s. 154.

¹⁹⁶ Akdes Nimet Kurat; Rusya Tarihi, s. 156.

¹⁹⁷ Muzaffer Ürekli; Kırım Hanlığının Kuruluşu, s. 53.

kanal halinde kazılmasına dayanan proje, Azak'tan Hazar Denizine doğrudan geçişi sağlayarak, bu ırmakların güneyindeki Osmanlı idaresi güçlendirecek ayrıca devletin Hazar kıyılarına doğrudan müdahalesini sağlayacaktı. Bu anlamda Osmanlı genişlemesinin doğal sınırlarına varmaya başladığı dönemde, yeni bir hakimiyet sahası olarak Hazar çevresi devlet için, yeni bir genişleme alanı olabilecekti. Bunun gibi amaçlarla başlanan Kanal Projesi gerek bölgenin ağır koşulları gerekse Kırım Hanlarının projeye kendi hâkimiyetlerine darbe vuracağı gerekçesiyle yeterince destek vermemeleri sonucu sadece bu proje değil Astarhan seferide başarısızlıkla sonuçlanmıştır¹⁹⁸.

XVII. yüzyıla gelindiğinde Rusya'nın Kafkasya üzerindeki politikası, bölgede eline geçen fırsatları değerlendirerek nüfuzunu yaymaya çalışması şeklinde olmuştur. Bunun yanında Kabartay ve Dağıstan bölgelerine sızmaya çalışmışsa da 1595'te Tarku'da ve 1604'te Terek'te Kabartay ve Dağıstanlılar tarafından yenilmiştir¹⁹⁹. Rusya'nın bu tarihten sonra 1722'de ki Derbend seferine kadar Kafkasya'ya ciddi bir müdahalesi olmazken ilerideki mücadeleler için zemin hazırlamaya çalışmıştır²⁰⁰. Bunun yanında Rusya bölgede nüfuz kazanmasına rağmen hala Kırım Hanlığı'na vergi vermekteydi ki bu durum I. Petro dönemine kadar devam edecekti²⁰¹.

Osmanlı Devleti ise Astarhan seferinden sonra, Kuzey Kafkasya ile ilgili politikaları Kırım Hanlığına bırakarak, bölgeye pek fazla müdahil olmamayı tercih etmiştir. Osmanlı Devleti için bu dönemde, Kuzey Kafkasya'dan daha ziyade Güney Kafkasya ve Dağıstan öncelik taşıyordu. Yavuz Sultan Selim'den beri İran ile girişilen mücadele gerek Osmanlı Devleti'ni yıpratmış gerekse G. Kafkasya'yı ekonomik ve siyasi manada istikrarsızlığa sürüklemiştir.

Rusya'nın ise bu bölgeye müdahil oluşu 1722 tarihinde olmuştur. Dağıstan Beylerini hediyelerle elinde tutan İran, bu tarihte hediyeleri göndermeyince Lezgiler, İran'ın Şirvan ve Revan eyaletlerini yağmaladıkları gibi Rus tüccarların mallarını gasp ederek bazılarını öldürmüşlerdi²⁰². Bu bahaneyle Kafkasya'ya giren Ruslar 1722'de Derbend'i

¹⁹⁸ Muzaffer Ürekli; Kırım Hanlığının Kuruluşu, s. 47, bu seferin dönüşü sırasında, dönüş hadisenin görgü tanığı olan Taranowski, 700 km'lik dönüş yolunda 25. 000 Osmanlı atlısı ile 3.000 yayanın yolda telef olduğunu buna karşın ölen atların etini yiyen Kırım askerlerinin pek kayıp vermediğini söyler. Aynı eser, s. 56.

¹⁹⁹ İsmail Berkok; Tarihte Kafkasya, s. 343–346.

²⁰⁰ Abdullah Saydam; Kırım ve Kafkas Göçleri, s. 30.

²⁰¹ Cemal Gökçe; Kafkasya, s. 31.

²⁰² Abdullah Saydam; Kırım ve Kafkas Göçleri, s. 31.

ele geçirerek daha sonra Şirvan'a yöneldiler. Şirvan Şahı Davut Han Osmanlı Devletinden aldığı yardımlarla bu saldırıyı durdurmayı başarmışsa da İran kuvvetlerini yenen Ruslar, 1723'te İran'la 1724'te de İstanbul'da Osmanlı Devleti ile yaptıkları anlaşma sonucu Derbend kalesi, Bakü ile Geylan, Mazenderan ve Esterebad' ele geçirdiler²⁰³. 1735 yılında ise Nadir Şah ile uğraşamayacaklarını anlayan Ruslar, Azerbaycan'dan çekildi. Ruslar'ı bölgeden çıkaran Nadir Şah, Osmanlı Devletini de buraya sokmadı²⁰⁴. Artık sadece Kabartaylar ve Batı Kafkasya Çerkesleri Kırım Hanlığı'nın vasalları olarak kalmıştı.

3.1. Kırım Hanlığının Osmanlı İdaresinden Çıkışı

Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılda Kuzey Batı Kafkasya'daki savunma hattı Azak Denizinden başlayarak Kuban nehir boyuna uzanan irili ufaklı kaleler zincirine dayanmaktaydı ki bu kalelerin en önemlisi Azak kalesiydi. 1637'de Kazaklar tarafından ele geçirilen Azak kalesi 1639'da geri alınmış idi²⁰⁵. Rusya, 1683 Viyana kuşatmasında başarısızlığa uğrayan Osmanlı Devleti'ne karşı kutsal ittifaka katılmış ve 1696'da Azak kalesini ele geçirmiştir. 1700'de İstanbul antlaşmasıyla onaylanan bu durum fazla uzun sürmemiş 1711 Prut zaferiyle kale geri alınmıştı. Azak'ın Ruslar tarafından ele geçirilmesi Rusya'nın Osmanlı Devleti karşısında aldığı ilk galibiyetti. Buna karşın Prut zaferi de Osmanlı Devletinin, genel harpler bakımından Rusya'ya karşı elde ettiği son galibiyet olmuştur. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti, Rusya'ya karşı giriştiği savaşları kaybedeceği gibi Kırım ve Kafkasya'nın yanında Balkanlar da büyük toprak kayıplarına uğrayacaktı. Keza 1739'da Osmanlı-Rus, Avusturya savaşı sonunda imzalanan Belgrad barışı ile Rusya kesin olarak Azak Kalesine sahip olurken Karadeniz'e çıkmak içinde ilk defa uygun şartlara sahip olmuş oluyordu.

1739 Belgrad Antlaşmasında Kabarta bölgesinin hangi devlete ait olduğu konusunda anlaşmaya varılamadı. Bu sebeple bu bölgenin müstakil olmasına karar verildi²⁰⁶.

Bu tarihten sonra Rusya, Kozak cemaatini, büyük Rus mujik gruplarını, hatta Almanları bölgeye yerleştirerek, hiyerarşik Çerkes kavimleri ile yağma ve baskınlarla geçinen Çeçenleri baskı altına almaya başlamıştır. Kafkasya'nın güneyindeki Gürcü prensleri de

²⁰³ Cemal Gökçe; Kafkasya, s. 31.

²⁰⁴ Abdullah Saydam; Kırım ve Kafkas Göçleri, s. 32.

²⁰⁵ M. Sadık Bilge; Osmanlı Devleti ve Kafkasya, s. 125.

²⁰⁶ Cemal Gökçe; Kafkasya, s. 35.

Rusya'ya eğilim göstermekteydiler²⁰⁷. Osmanlı Devleti, Rusya'nın Kafkasya'daki faaliyetlerinin yanında Balkan Hıristiyanlarını isyana teşvik etmesi ve daha önemlisi Azak'ı geri almak için 1768'de Rusya'ya savaş ilan etti. Bu savaş sırasında Oset ve İnguşlar haricinde Kafkas kavimlerinin birçoğu Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldılar özellikle Kabartaylar büyük kayıplar verdiler²⁰⁸. Ruslar bu savaş sırasında Orta Kafkasya'da yer alan Daryal geçidini, araba yolu inşa ederek geçtiler ve Gürcü İmeret Krallığının başkentini ele geçirdiler²⁰⁹. Rus üstünlüğüyle biten savaş sonucu 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca antlaşması ile Kırım dini yönden Osmanlı Halifesine bağlı kalmak şartıyla siyasi olarak bağımsız oluyordu. Bunun yanında Rusya'nın Kabartay bölgesi üzerindeki hâkimiyeti de kabul ediliyordu²¹⁰. Böylelikle Kuban ırmağı iki devlet arasında sınır kabul edildi. Fakat gerek Kırım gerekse Kafkasya, Rus yayılcılık planı içerisinde birer basamak teşkil ediyordu. Güney denizleri, Orta Doğu, Hindistan gibi bölgelerde siyasi ve ekonomik hâkimiyet kurmak isteyen Rusya bu basamakları birer birer geçecekti.

3.2. Kırım'ın Bağımsızlığından Sonra Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Politikası

Daha önceki bölümde bahsettiğimiz gibi Osmanlı Devleti'nin 1578 yılında gerçekleştirdiği Astarhan seferi ve Azak merkezli bazı askeri hareketler dışında 1774 yılına kadar Kuzey Kafkasya'ya ciddi bir müdahalesi olmamıştır. Kefe beylerbeyliğine²¹¹ bağlı Taman çevresi ve sahil kısmı dışında Çerkesya bölgesi Kırım Hanlığı'na tabi idi. Kırım Hanlığı Rusya'ya yönelik ganimet elde etme ve yağmaya dayanan akınları, birçok kez Kafkas topraklarına da düzenliyordu. Bu durum gerek bölgenin sosyal yapısını etkiliyor gerekse kabilelerin Rusya'ya yaklaşmasına neden oluyordu. Kırım Hanlığı, Rusya'nın bölgede güç sahibi olduğu dönemlerde dahi bu akınları sürdürmüştü.

Kuzey Kafkasya'nın Osmanlı siyasetinde XVIII. yüzyılın sonlarına kadar ikinci planda kaldığını söyleyebiliriz. Çerkesya iki üç yüzyıldır hukuken Osmanlı Devletinin

²⁰⁷ Abdullah Saydam; Kırım ve Kafkas Göçleri, s. 33.

²⁰⁸ M. Sadık Bilge; Osmanlı Devleti ve Kafkasya, s. 130.

²⁰⁹ Abdullah Saydam; Kırım ve Kafkas Göçü, s. 33.

²¹⁰ Süleyman Kocabaş; Kuzeyden Gelen Tehdit Tarihte Türk-Rus Mücadelesi, Vatan Yayınları, İstanbul 1989, s. 139

²¹¹ 1479'da kurulan Kefe sancakbeyliği Rumeli beylerbeyliğine bağlı idi. XVI. yüzyılın sonuna doğru Osmanlı-İran savaşlarında Rumeli sancaklarından doğuya doğru yapılan sevkiyatlarda önemli bir rol oynayan Kefe'ye Beylerbeylik statüsü verilerek sınırları genişletildi. Ömer Bıyık; Osmanlı Yönetiminde Kırım, s. 13-14.

elindeydi fakat Kırım Hanlarına bırakılan keyfiyet sonucu oluşan ilgisizlik nedeniyle ne Osmanlı Devleti Çerkeslerin durumunu bilirdi ne de Çerkesler doğrudan Osmanlı Devletini tanırdı²¹².

Osmanlı Devleti, Kırım üzerindeki siyasi otoritesini kaybettikten sonra, bölge üzerinde yürüttüğü siyaseti yetersiz ve hatalı bulmuştur²¹³. Bu sebeple K. Kaynarca antlaşmasından sonra Çerkeslerin durumunu görmek için Canikli Hacı Ali Paşa ile Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa, Karadeniz kıyıları ve Soğucak'a bir sefer düzenlemişlerdir. Burada bölgeyi gözlemleyen Paşalar görüşlerini bir rapor olarak Bâb-ı Âli'ye sunmuşlardır²¹⁴. Sunulan rapor doğrultusunda, gerektiğinde 80.000 savaştı çıkarabilecek Çerkeslerin devlet ve İslamiyet'le olan bağlarının kuvvetlendirilip organize edilmeleri halinde Rus istilasının önüne geçebilecekleri öngörülmüştür. Bu amaçla, gerek muharebelerdeki hizmeti gerekse dindarlığı ile ünlü Ferah Ali Paşa, 1781'de Soğucak muhafızı olarak gönderildi²¹⁵. Ferah Ali Paşa yöre halkı üzerinde bıraktığı iyi intiba ile kısa zamanda burada başarılı oldu. Akrabalıklar kurarak önce Şapsığlar'ı, daha sonra Natuhaç ve Abzehleri itaat altına aldığı gibi bunlar arasında İslamiyetin yayılmasını sağladı. Gelincik, Soğucak, Anapa yeniden imar edilerek tahkim edildi²¹⁶. Bunun yanında bölgede yoğun olarak kullanılan Haçapa kayıklarını yasakladı ve Gazi Hasan Paşa'nın adamlarını kabile geleneklerine göre geri aldı²¹⁷.

Ferah Ali Paşa kabile âdetlerine dikkat etmek suretiyle kısa sürede kabileleri devlete bağlamış bunun yanında bölgenin savunmasını güçlendirmek amacıyla Rusya'ya itaat etmeyerek Kuban'ın sol tarafına geçen 40.000 Nogay'ı gerek Ruslara gerekse Nogaylarla araları açık olan kabilelere karşı kullanmak üzere 10.000 kişilik kısımlar halinde stratejik bölgelere yerleştirmiştir²¹⁸.

²¹² Ahmet Cevdet Paşa; Tarih-i Cevdet, C. II, s. 705.

²¹³ Cemal Gökçe; Kafkasya, s. 39.

²¹⁴ Ahmet Cevdet Paşa; Tarih-i Cevdet, C. II, s. 707.

²¹⁵ Ahmet Cevdet Paşa; Tarih-i Cevdet, C. II, s. 708.

²¹⁶ Ahmet Cevdet Paşa; Tarih-i Cevdet, C. II, s. 715.

²¹⁷ Ahmet Cevdet Paşa; Tarih-i Cevdet, C. II, s. 723, Gazi Hasan Paşa Soğucak'a keşfe geldiği sırada bir gece karargahı basan Çerkesler, Hasan Paşa'nın yakın arkadaşları da dahil bir miktar askeri kaçırmışlardı. Aynı eser, s. 707.

²¹⁸ Cemal Gökçe; Kafkasya, s. 63.

Soğucak vilayetinin (daha sonra Anapa) oluşturulmasıyla bölge üzerinde daimi bir kontrol merkezi kurulmuştur. Kıyıdaki kalelerin imarı ile Kırım limanlarının yerine Çerkesistan limanlarının geçmesi sağlandı²¹⁹.

Ferah Ali Paşa'nın 1785'te ölümünden sonra başlayan Osmanlı-Rus savaşında Paşa'nın faaliyetleri kendisini olumlu yönde göstermişti. Zira bütün Çerkes kabileleri ve Nogaylar Rusların karşısında Osmanlı Devletini yanında yer aldılar. 15.000 asker çıkaran kabileler gerek Anapa savunmasında gerekse Mustafa Paşa komutasında Osmanlı birlikleriyle birlikte Ruslara karşı mücadele ettiler. 1790'da Jane Çerkeslerin bölgesindeki Kırmızı Orman'da Rus ordusuna ağır bir mağlubiyete uğrattılar. Anapa seraskeri Battal Paşa 200 Rus askerinin kesik başını İstanbul'a göndermişti²²⁰. Bunun yanında Devlet, kabilelere hediyeler göndererek bir taraftan yardımlarını ödüllendiriyor bir taraftan mücadelelerinin devamını sağlıyordu.²²¹ Battal Paşa'nın 1790'da Kubanı geçerek giriştiği harekâttan vazgeçerek Ruslara sığınması ise kabileler arasında kopmalara neden olmakla birlikte çoğu Devlet-i Aliyye'ye bağlılığını bildirdi²²². Esasında Ferah Ali Paşa'dan sonraki valilerin bölgeyi fazla önemsememeleri Ferah Ali Paşa zamanında kurulan Devlet ile kabileler arasındaki iyi ilişkileri zedelemiştir. Zira Paşa'dan sonra Anapa'ya tayin edilen Bicanoğlu Ali Paşa esir ticaretiyle uğraşmış, Battal Hüseyin Paşa ise tüm kabilelerin desteğini aldığı dönemde Rusya'ya sığınmıştır. Bu davranışlar ise kabilelerin Devlete olan güvenini sarsmıştı²²³.

Savaş sonunda yenilen Osmanlı Devleti 1792 Yaş Antlaşmasıyla Kırım'ın Rusya'ya ait olduğunu onaylarken, Kuban nehri iki devlet arasında sınır kabul edildi. Ayrıca Osmanlı Devleti, kabilelerin Rus topraklarına akın düzenlemelerini engelleyeceğini ve doğan zararları karşılayacağını taahhüt ediyordu²²⁴. Özellikle bu son madde Devlet'in başını bir süre ağrıtmıştır, örneğin, 1798'de Kuban'ın diğer tarafına geçerek Rus topraklarını yağmalayan bir grubun verdiği 33.600 kuruşluk zararın bir kısmı bunlardan geri alınırken kalan 20. 310 kuruşluk kısmını Hazine karşılamıştır. Bu akınları âdet edinen kabileler zaman zaman Kafkasya'daki Osmanlı topraklarına da akınlarda bulunuyorlardı. Özellikle Anapa'da ki Nogaylara saldıran Abazalar yüzünden Devlet

²¹⁹ Abdullah Saydam; Kırım ve Kafkas göçleri, s. 63.

²²⁰ M. Sadık Bilge, s. 155

²²¹ Cemal Gökçe; Kafkasya, s. 151.

²²² Cemal Gökçe; Kafkasya, s. 159.

²²³ Cemal Gökçe; Kafkasya, s. 251.

²²⁴ Cemal Gökçe; Kafkasya, s. 171.

tedbir almak zorun kalmış ve kabile ileri gelenleri bu tutumlarını sonlandırmaları için uyarılmıştır²²⁵.

E. KAFKAS HALKLARININ RUSYA'YA KARŞI BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ

XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar Kafkasya'ya fiili müdahalesi sınırlı olan, strateji olarak bölgedeki kabileler arası çatışmalardan yararlanarak nüfuzunu yaymayı, belirleyen Rusya'da, II. Katerina (1762–1796) zamanında, Kafkasya'yı ele geçirmek ileride atılacak adımlar açısından, milli bir politika haline gelmiştir²²⁶. Bu yüzyılın sonunda Rusya, Kırım'ı ele geçirdiği gibi Kuban'ın batısında kalan Çerkes toprakları haricinde Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki gücünü kırmıştır. Bunun yanında Rusya, 1801'de daha önce nüfuzu altına aldığı Gürcistan'ı da kendisine bağlayarak Kafkasya'yı güneyden çevirmiştir. Son olarak 1828–1829 Osmanlı-Rus savaşı sonucu imzalanan Edirne antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki hâkimiyetine son vermiştir²²⁷.

Bu süreçten sonra Rusya, hukuken sahip olduğu bölgeleri savaş yoluyla ele geçirmek zorunda kalmıştır. Bu mücadelede Kafkasya'nın dağlık, ormanlık arazisi yanında bölge haklarının savaşla iç içe olmaları ve son olarak mücadelenin dini bir boyut kazanarak yaygınlaşması Rusya'nın temel dezavantajları olurken. Kabileler arası çatışmalar ile kabilelerin yürüttüğü mücadelenin koordineli şekilde Kafkasya'nın tamamına yayılmaması Rusya'nın bölgeyi işgal sürecinde işini kolaylaştıran faktörlerdi.

Bu bağlamda Rusya'nın ilk işgal ettiği bölge Orta Kafkasya'da yer alan Kabartay bölgesi olmuştur. Bu bölge K. Kafkasya'nın ortasında yer alan konumu ile Doğu ve Batı Kafkasya arasında köprü konumunda bulunmasının yanı sıra Gürcistan'a geçişi sağlayan Daryal geçidini de kontrol etmekteydi. 1763'te Rusya'nın Mozdok (Çer. Mezdeug: sağır orman) kalesini inşa etmesinden sonra Kabartaylar gerek güvenliklerinin tehdit edildiği gerekse buranın kendilerinden kaçan köleler için bir sığınak olması sebebiyle Rusya'ya savaş açtılar. Kabartay-Rus savaşı 1765'ten 1779'a kadar devam etti. İki Kırım savaşı sırasında verilen mücadelelerde netice vermeyince Kabartay bölgesi tamamen Rus hâkimiyetine geçti²²⁸.

²²⁵ Cemal Gökçe; Kafkasya, s. 187–188.

²²⁶ Abdullah Saydam; Kırım ve Kafkas göçleri, s. 35.

²²⁷ Abdullah Saydam; Kırım ve Kafkas göçleri, s. 41.

²²⁸ Ufuk Tavkul; Kafkasya Gerçeği, s. 92–93.

1. İmam Mansur Dönemi

1785 yılında Rus işgaline karşı ayaklanan İmam Mansur Uşurman 1722'de Çeçenistan'ın Elda köyünde doğmuştur²²⁹. Kâfir Ruslara karşı gazavat ilan eden Mansur topladığı birliklerle, Sunja ırmağı kıyısında bir Rus tugayını tamamen yok etmesiyle ünlenmiştir²³⁰. Uzun süre Çeçenistan'da Rus ordularıyla mücadele eden Mansur daha sonra disiplinden yoksun Kumuk, Kabartay, Çeçen ve Dağıstanlılardan oluşan renkli ordusuyla, Mozdok civarındaki kaleleri kuşatmış başarısız olması üzerine Rus yerleşimlerini yağmalamıştır. General Potyemkin tarafından üstüne gönderilen ordu tarafından yenilmiş ordusu dağıtılmıştır²³¹.

Bu yenilgi üzerine Mansur, 1787'de Batı Kafkasya'ya geçerek Anapa'ya sığındı. Bir yıl içerisinde buradaki Çerkesleri örgütleyen Mansur, Kuban'ı geçerek birçok Rus, Kazak yerleşimini yakıp yıktı. 1787'de Osmanlı-Rus savaşı çıktığında Türklerle savaştan önce Çerkesleri ve liderlerini ezmek isteyen Potyemkin'in, Kuban ötesine üç koldan gönderdiği ordular, Çerkeslere üstünlük sağladı ve İmam tekrar Anapa'ya sığındı²³². 1791'de Anapa'yı ele geçiren Ruslar kaledeki 15.000 askeri öldürürken İmam Mansur'u da ele geçirdiler. İmam Mansur 1794'te de mahpus hayatında öldü²³³. Görüldüğü gibi Mansur askeri anlamda fazla bir başarı elde edememiştir. Onun başlattığı hareketin özelliği ise Ruslara karşı duyulan nefret ve düşmanlığın din ile harmanlanarak organize edilmesiydi. Mansur tüm Kafkasya'yı birleştirememiştir fakat bunu ilk deneyen ve bu amaçla kabileleri birlikte hareket etmeye çağıran kişidir. Bu özelliğiyle mücadeleye devam edecek seleflerine yol göstermiştir.

2. Kabartay Bölgesinin İtaat Altına Alınması

Kabartay bölgesi Rus kontrolüne geçtikten sonra bağımsızlık adına ilk hareket 1804 ayaklanmasıdır. Bu mücadeleye Kabartayları yanında Çerkes kabileleri, Çeçen-İnguşlar, Karaçay ve Balkarlılar da destek vermiştir. Bu mücadeleyi 1804, 1809 ve 1810'daki ayaklanmalar takip etti. Fakat Kabartaylar her defasında büyük kayıplar vererek yenildiler. Bu dönem Kabartay bölgesindeki bir başka mücadelede feodal beyler ile

²²⁹ Cafer Barlas; Kafkasya Özgürlük Mücadelesi, İnsan Yayınları, İstanbul 1999, s. 41, Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan İmam Mansur, bir dönem çobanlık yapmış daha sonra Dağıstan'da birkaç sene dini eğitim almıştır. Yüksek ahlak ve karakteri sayesinde halk tarafından sevilip sayılmıştır.

²³⁰ Abdullah Saydam; Kırım ve Kafkas göçleri, s. 38.

²³¹ John F. Baddaley; Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil, s. 73-74.

²³² John F. Baddaley; Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil, s. 75.

²³³ John F. Baddaley; Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil, s. 79.

köylülerin arasında süren kavgalardı. Bu yüzden Kabartaylar Ruslarla olan mücadelelerini bir bütünlük içinde yürütemediler²³⁴.

1816 yılında Kafkasya'daki Rus ordularının komutanlığına getirilen Yermelov²³⁵ döneminde Kabartay bölgesi ablukaya alınarak diğer bölgelerden tecrit edilmiş ve ekonomik kaynakları ele geçirilmiştir. Böylelikle mücadele gücü zayıflayan bölgede 1822'de Yermelov'un komutasında başlayan askeri harekât 1825'e kadar sürmüştür. Baştanbaşa tahrip edilen Kabartay bölgesi tamamen Rus hâkimiyetini tanırken halkın bir kısmı Doğu ve Batı Kafkasya bölgelerine geçerek mücadeleye devam etmiştir²³⁶. Bu süre zarfında gerek Rus katliamları gerekse veba salgını yüzünden Kabartayların, XVIII. yüzyıl sonunda 200.000 civarında olan nüfusları 1830'larda 30–35.000'e düşmüştür²³⁷.

Göçlerden önceki Kafkasya'nın nüfusu tam olarak bilinmemekle birlikte bu yönde bazı tahminler vardır. Baddaley, Rus istilasından önce Kafkasya'nın nüfusunu 4 milyon olarak vermektedir²³⁸. Ahmet Cevdet Paşa toplam 530.000 hane²³⁹ olarak verir ki 5'er haneden 2.650.000 nüfus eder. Saydam ise, Kafkasya'nın XIX. yüzyılın başındaki nüfusunu 5 milyon olarak tahmin eder²⁴⁰.

3. Doğu Kafkasya

Rusya XIX. yüzyılın ilk dönemlerinde Kafkasya'da genel manada bir başarı elde edememiştir. Bu durum Doğu Kafkasya içinde geçerliydi. Yermelov'un bölgeye gelmesiyle Kabartay bölgesinde olduğu gibi Doğu Kafkasya'da da bu durum değişmiştir. Yermelov öncelikle Çeçenler üzerine yoğunlaşmıştı. Sunja ve Terek ırmakları arasındaki bölge halkını kontrol etmek için Grozni (Rusça: Tehdit eden) kalesi ile küçük kalelerden oluşan bir hat oluşturdu²⁴¹.

Oldukça zalim yöntemler uygulayan Yermelov, Çeçen ve Dağıstanlıları sindirmeyi başardı²⁴². 1825 senesine gelindiğinde ise Dağıstan'ı tamamen ilhak etti²⁴³. 1825'te Rus

²³⁴ Ali Kasumov; Hasan Kasumov; Çerkes Soykırımı, s. 68–73.

²³⁵ John F. Baddaley; Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil, 118.

²³⁶ Ali Kasumov; Hasan Kasumov; Çerkes Soykırımı, s. 74–75.

²³⁷ Ali Kasumov; Hasan Kasumov; Çerkes Soykırımı, s. 20.

²³⁸ John F. Baddaley; Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil, 25.

²³⁹ Ahmet Cevdet Paşa; Kırım ve Kafkasya Tarihçesi, İstanbul 1307, s. 47–54.

²⁴⁰ Abdullah Saydam; Kırım ve Kafkas göçleri, s. 21.

²⁴¹ Ufuk Tavkul; Kafkasya Gerçeği, s. 101.

²⁴² Ufuk Tavkul; Kafkasya Gerçeği, s. 101.

²⁴³ Cemal Gökçe; Kafkasya, s. 196.

tahtına çıkan I. Nikola döneminde gözden düşen Yermelov 1827'de istifa etti²⁴⁴. Yermelov'un her koşulda zor kullanmaya dayanan sistemi İmam Mansur'dan 40 yıl sonra Kafkasların doğusunda kabileler arasında, dini birliğine dayanan müridizm hareketinin doğmasına sebep oldu²⁴⁵.

Dağıstan halkı tarafından imam olarak kabul edilen Gazi Muhammed, ilk siyasi konuşmasını Gimri Köyü'nde yapmıştır. Burada tüm halkı mücadeleye çağırırken muhalifleri şiddetle cezalandırma yoluna gitti. Etrafında topladığı savaşçıları ile 1829'da Çeçenistan'daki Rus birliklerine saldırılar düzenlemeye başladı. Bunun yanında Derbend ve Kızılyar kalelerini kuşattı²⁴⁶. Rusların bu saldırılara cevabı ise General Velyaminof komutasındaki ordunun Çeçenistan'a girerek 61 köyün haritadan silinmesi ve yüzlerce insanın katledilmesi oldu²⁴⁷.

1832'de Gazi Muhammed, Gimri'de Ruslar tarafından²⁴⁸, yerine getirilen Hamzat Bey ise iki sene sonra camide uğradığı suikast sonucu öldürüldü. Bu iki imamdan sonra mücadelenin başına İmam Şamil getirildi²⁴⁹.

Şamil'in imam olmasından sonra mücadele hız kazandığı gibi Ruslar bu süreçte büyük ölçüde çaresiz kaldı. I. Nikola (1825–1855), 1837'de Kafkasya'yı ziyaretinde, Şamil'e Tiflis'e gelerek teslim olmasını önermiş fakat reddedilmişti. Bunun üzerine Kont Grabbe yönetimindeki Rus ordusu İmam Şamil'in Dağıstan'da ki merkezi Ahulgo'u kuvvetlerinin üçte birini kaybetmek pahasına ele geçirdi. Rusların kayıpları 1840–1842 yıllarında 5.000, 1843 yılında 12.000 askerdi. Çar, 5. ordunun tamamını Kafkasya'ya gönderirken, Batı Kafkasya'da Çerkeslere karşı yürütülen harekâtı durdurularak buradaki 30.000 askeride Şamil üzerine gönderdi²⁵⁰. 1844'de Kafkas Ordularının başına Napolyon savaşları sırasında kendisini kanıtlamış olan Voronstov getirildi. Şamil ile olan ilk mücadelesinde müritlerin elindeki bazı bölgeleri ele geçirmesine rağmen Rus ordusu 3 general 195 subay ve yerel birliklerle birlikte 4000 er kaybetti²⁵¹. Bu kayıplara rağmen Voronstov'un uyguladığı politikaları uzun vadede sonuç verecekti. Bu politika

²⁴⁴ John F. Baddaley; Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil, s. 171.

²⁴⁵ Ufuk Tavkul; Kafkasya Gerçeği, s. 102.

²⁴⁶ Abdullah Saydam; Kırım ve Kafkas göçleri, s. 48.

²⁴⁷ John F. Baddaley; Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil, s. 265.

²⁴⁸ John F. Baddaley; Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil, s. 270.

²⁴⁹ John F. Baddaley; Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil, s. 277.

²⁵⁰ Paul B Henze; Kafkaslarda Ateş ve Kılıç 19. Yüzyılda Kuzey Kafkasya Dağ Köylülerinin Direnişi, (Çev. Akın Kösetorunu), ODTÜ, Ankara 1985, s. 47–50, bu dönemde Kafkasya'da bulunan Rus ordusu mevcudu 117.000 civarındaydı, Moritz Wagner; Kafkas Rus Savaşı s. 179.

²⁵¹ John F. Baddaley; Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil, s. 363–384.

hudutların sürekli ileri alınması, ormanların imha edilmesi ve dağlıların sıkıştırılmasına dayanıyordu²⁵².

İmam Şamil 1846'da mücadelenin devam ettiği iki bölgeyi Doğu Kafkasya ve Batı Kafkasya'yı birleştirmeyi denedi. Zira bu bölgelerin birinde mücadelenin sona ermesi diğer bölgedeki baskıyı arttıracak özellikteydi. İki savaş bölgesinin arasında yer alan Kabartay bölgesi Yermelov'un hareketinden beri sakindi ve Kabartaylar, Ruslara karşı bir harekatta bulunmaktan çekiniyorlardı. Fakat Şamil'in elde ettiği başarılarından etkilenen Kabartay prensleri, Şamil ile uzlaşarak Kafkasya'nın iki bölgesini birleştirmek için ortak hareket etmeye karar verdiler. Makul nedenlerle başlayan bu hareket Ruslar tarafından önlendi. Böylelikle Ruslara karşı verilen mücadelenin tek bayrak altında yürütülmesi girişimi başarısızlığa uğradı²⁵³.

1854–1856 yılları arasında devam eden Kırım Savaşı, Kafkas hakları için bir fırsat olmuşsa da bundan yararlanılamadı. Gürcistan üzerine sefere çıkan Şamil önemli bir başarı elde edemeden geri döndü²⁵⁴. Bu savaş sırasında Şamil, gerek Varna'ya bir heyet göndermiş gerekse Osmanlı devlet adamlarıyla yardım sağlamak için yazışmıştır fakat bir sonuç elde edemedi²⁵⁵.

Kırım savaşı sırasında ölen I. Nikola'nın yerine geçen II. Alexander (1855–1881) Kırım savaşında alınan yenilginin telafisi olarak Kafkasya üzerine yoğunlaştı. Dağıstan ve Çeçenistan geniş çaplı ablukaya alındı. Üç orduluk bir kuvvetle Şamil üzerine yüklenen Ruslar, uzun yıllardır devam eden harbin halk üzerinde bıraktığı yılgınlığında etkisiyle, kısa zamanda bölge halklarına silah bıraktırdılar. Son olarak Şamil'in sığındığı Gunip kalesini kuşatan Ruslar, 25 Ağustos 1859'da genel saldırıya geçti ve Şamil teslim oldu²⁵⁶. Böylelikle Doğu Kafkasya'daki savaş sona erdi ve Rusya bölgeye hakim oldu.

4. Batı Kafkasya

Batı Kafkasya'da Çerkeslerin Ruslarla mücadelesi bazı yönleriyle Doğu Kafkasya'dan ayrılır. Bunların en önemlisi bölgedeki Rus-Osmanlı mücadelesidir. Batı Kafkasya'nın

²⁵² Paul B. Henze; Kafkaslarda Ateş ve Kılıç, s. 15.

²⁵³ John F. Baddaley; Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil, s. 386–401.

²⁵⁴ John F. Baddaley; Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil, s. 423, bu sefer sırasında küçük bir birlik, Gürcü prensinin malikânesini basarak, prensin karısı ve baldızı ile bir kısım ev halkını kaçırdı. Bunlar daha sonra, 1839'da ki Ahulgoh kuşatmasında Rusların eline geçen Şamil'in oğlu Cemaleddin ile takas edildi, Baddaley, Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil s. 425.

²⁵⁵ Paul B. Henze; Kafkaslarda Ateş ve Kılıç, s. 20–21.

²⁵⁶ John F. Baddaley; Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil, s.449.

hukuki olarak 1829'a kadar Osmanlı hakimiyetinde kalması burayı, en azından savaş dönemleri hariç Rus işgalinden korumuştur.

1828–1829 Osmanlı-Rus savaşından sonra imzalanan Edirne Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Çerkesyayı Ruslara bırakarak Kafkasya'dan çekilmiştir. Bu kararı tanımayan Çerkesler, Ruslarla mücadeleye giriştiler. Rusya, 1827'de ele geçirdiği Anapa haricinde Karadeniz kıyılarında inşa ettiği 17 kale ile bölgeyi abluka altına alarak dışarıdan gelecek yardımları kesmiş oldu²⁵⁷. Bunun yanında Rusya, Osmanlı Devleti ve İran'ı baskı altına alarak Kafkasya'ya silah sevkiyatı yapanların cezalandırılmasını sağlıyordu²⁵⁸. 1830'da ve 1831'de feodal beylerden oluşan iki heyet İstanbul'a gelerek Osmanlı Devletinden yardım istemişse de devletin iç ve dış durumu büyük çaplı bir yardımda bulunmasına engeldi²⁵⁹.

Çerkesya'da Doğu Kafkasya'nın aksine Müridizm gibi bir akım gelişmediği gibi kabileler çoğu zaman birbirinden bağımsız olarak Ruslarla savaşıyorlardı. Feodal beylerin emrindeki birkaç bin kişilik birlikler Rusları pusuya düşürmekteydi. 1846'da sadece Karadeniz kıyı hattında 88 çarpışma meydana geldi²⁶⁰. Ruslar bölgede tam anlamıyla adım adım ilerleyerek başarı sağlayabiliyorlardı.

1846 yılında Şamil'in başarısız Kabartay seferi sonucu iki bölge birleşmeye muvaffak olmamışsa da İmam Şamil bölgeye gönderdiği naibler ile buradaki mücadeleyi de Dağıstan ve Çeçenistan'da gibi dini temelde örgütleme çalışmıştır. Özellikle Naip Muhammet Emin, burada müridiz mi toplum hayatına uygulamaya çalışmıştır. Fakat dini geleneğin yerleşmediği Çerkesya'da bu çalışmaları başarı kazanamamış buna karşın kabilelerdeki feodal yapı gevşemeye başlamıştır. Abzeh, Şapsığ, Natuhay köylülerinin ayaklanması sonucu soylu sınıfların hakları kaldırıldığı gibi bunların 50.000 civarındaki kölesine de el konulmuştur²⁶¹.

Kırım Savaşı, Batı Kafkasya'nın işgalden kurtulması için bir fırsat olarak görülmüşse de, gerek müttefiklerin Kafkasya'yı önemsememesi gerekse kabilelerin ilgisizliği²⁶²

²⁵⁷ Ufuk Tavkul; Kafkasya Gerçeği, s. 103.

²⁵⁸ Abdullah Saydam; Kırım ve Kafkas göçleri, s. 60.

²⁵⁹ Ali Kasumov; Hasan Kasumov; Çerkes Soykırımı, s. 74–75.

²⁶⁰ Ali Kasumov; Hasan Kasumov; Çerkes Soykırımı, s. 168.

²⁶¹ Ali Kasumov; Hasan Kasumov; Çerkes Soykırımı, s. 171.

²⁶² Cevdet Paşa kabilelerin bu tutumunu, Kırım savaşı esnasında kabileleri celb için giden memurların kölelikten yetiştirme oldukları için, Çerkes beylerin bunları önemsememesi ve köle satışını men etmeye çalışan İngiltere'ye güvenilmemesiyle açıklar. Cevdet Paşa; Tezakir 1–12, (Yay. Cahid Baysun) Türk Tarih Kurumu, Ankara 1986, s. 90.

sebebiyle bu savaşın genel olarak Kafkasya'ya bir faydası olmamıştır. Paris Konferansında İngiliz ve Osmanlı himayesinde bir Çerkes Devletinin kurulmasını içeren İngiltere'nin teklifi, Rusya tarafından kesin olarak reddedilmişti²⁶³.

Kırım Savaşı'ndan sonra bölgedeki Rus baskısı artmıştır. İmam Şamil'inde teslimiyle 1859'da Abazaların bir kısmı, Besleneyle, Temirgueyle ve Kuban'ın batısındaki Kabartaylar mücadeleyi bıraktı. 1860'da Natuhaylar teslim olurken 1863'te Abzeh, Şapsığ ve Ubıhların büyük kısmı silah bıraktı. 21 Mayıs 1864'te Son Çerkes direnişinin Kbaade mevkinde son bulmasıyla Kafkasya'nın işgali tamamlanmış oldu²⁶⁴.

5. Kafkas-Rus Mücadelesinin Dini Boyutu: Müridizm ve Şeyh Şamil

İslam'ın insana verdiği değer ve kardeşlik anlayışı, tasavvuf ve tarikatlarda daha belirgindir. Sûfilerin sade ve halk düzeyindeki çalışmaları, onların arasına katılarak davranışlarıyla tebliğ yöntemleri, tekke ve dergahların yaygın eğitim kurumları olarak faaliyetleri İslam dininin yayılmasında etkili olmuştur. Orta Asya'daki Türk kabileleri arasında, Kafkasya'da Afrika'da Endülüs'te, Hindistan ve Endonezya'da bu etki açıkça görülebilir²⁶⁵.

İslam dünyasının bazı bölgelerinde ise, İslamiyet'in yayılma ve savunma vasıtası, özellikle sufilerin çabaları ile olmuştur. Rusların Türkistan'ı işgali sırasında sufi tarikatlar fazla bir varlık gösteremezken, Kafkasya'da Ruslara karşı verilen mücadeleyi onlar idare etmişlerdir. Özellikle Doğu Kafkasya'da İslam'ın bir din ve hayat tarzı olarak varlığını sürdürmesi, tasavvuf önderlerinin sürekli ve sistemli çalışmaları sonucu olmuştur. Tasavvuf ve Tarikatlar, Ruslar ile mücadeleyi içeren askeri hedefler yanında Kafkasya'nın Müslümanlaşması ve İran nüfuzuna karşı mücadeleyi kapsamaktaydı²⁶⁶. Kafkasya, tarikatların en sağlam bir biçimde yerleştikleri, Müslüman toplumun sosyal ve siyasi hayatında en büyük rolü oynadığı bir bölgedir. Kafkasya'da tarikatlar, XII. yüzyıldaki Moğol istilası sırasında Anadolu'daki tarikatlarla benzerlik gösterirler. Zira

²⁶³ Ufuk Tavkul; Kafkasya Gerçeği, s. 103.

²⁶⁴ Ufuk Tavkul; Kafkasya Gerçeği, s. 121.

²⁶⁵ Necmeddin Bardakçı; "Kafkasya'nın Bağımsızlık Mücadelesinde Tasavvuf ve Tarikatların Rolü", Türkler Ansiklopedisi, C. 18, s. 525.

²⁶⁶ Necmeddin Bardakçı; "Kafkasya'nın Bağımsızlık Mücadelesinde Tasavvuf ve Tarikatların Rolü", Türkler Ansiklopedisi, C. 18, s. 525.

onlar sadece zühd hayatıyla yetinip, dünyayı bir kenara atmamakta, hayatla iç içe, bir nevi derviş-gazi, alperen anlayışı sergilemişlerdir²⁶⁷.

Nakşibendi tarikatı mensupları öncülüğünde başlatılan bu dini-millî direniş hareketini Rus müellifleri müridizm olarak adlandırmış, hareket aynı adla Batı literatürüne geçmiştir. Müslümanlar ise Ruslarla giriştikleri bu mücadeleyi gazavât olarak adlandırmışlardır. Çeçen asıllı İmam Mansur'un 1785'te başlattığı gazavât, Nakşibendiler'in önderliğinde Kâdiriler'in desteğiyle 1920'li yıllara değin aralıklarla sürmüştür. Müridizm hareketi, başlangıcından kısa bir süre sonra millî bir nitelik kazanarak, bağımsız Kafkasya idealinin ortaya çıkmasında başlıca etken olmuştur²⁶⁸.

Müridizm hareketi birçok dilin konuşulduğu, etnik kökeni farklı halk ve kavimlerin yaşadığı Kuzey Kafkasya'yı bağımsızlık ideali etrafında birleştirmeyi amaçlamıştır. Bir yandan Ruslara karşı mücadele edilirken diğer taraftan Rus istilasına kadar tehlike kabul edilen kabilecilik ve sınıfsal ayrımcılıkla mücadelede kendisine müridizm hareketi ile kimlik bulmuştur. Aynı coğrafyada yaşayan bu insanların tarikatlar etrafında toplanarak kendilerini kardeş ve eşit olarak görmeleri, bu ayrımların giderilmesinde en büyük etken olmuştur.

Müridizm hareketinin Dağıstan'da doğması ise tesadüf değildir. Dağıstan Kafkasya'da İslamiyetle ilk tanışan bölge olmasının yanında sürekli Arap kültürünün etkisinde kalmıştır. Her köyde bulunan şeyhler, imamlar, âlimler ve talebeler İslam dinini çok iyi bilen eski Arap kültürünü ve felsefesini ile İslam dininin tüm inceliklerini kavramış kimselerdi. Bunların birçoğu bütün İslam dünyasında tanınan ve saygı gören sözlerine inanılan şahsiyetlerdi²⁶⁹.

Şeyh Mansur'un başlattığı bu hareket sonunda bağımsız bir Kafkasya devleti hedefi gerçekleştirilememiştir. Bununla birlikte Müslüman Kafkasya halkları arasında ortak bir vatan bilinci gelişmiştir ki Müridizm hareketinin geleceğe dönük asıl başarısı bu olmuştur. Sovyet devriminden sonra bu bilinci yok etmek isteyen yöneticiler yine tasavvufî geleneğin direnciyle karşılaşmışlardır. Müridizm, 1917–1922 yılları arasında Sovyet yönetimi tarafından millî bir kurtuluş hareketi, ilerici ve demokrat bir hareket

²⁶⁷ Necmeddin Bardakçı; "Kafkasya'nın Bağımsızlık Mücadelesinde Tasavvuf ve Tarikatların Rolü", Türkler Ansiklopedisi, C. 18, s. 526.

²⁶⁸ Müridizm maddesi, DİA, C. 32, s. 50.

²⁶⁹ Alexandre Bennigsen; Sufi ve Komiser Rusya'da İslam Tarikatları, Akçağ Yayınları, Ankara 1988, s. 90.

olarak değerlendirilmiştir. Çarlık yönetiminin Kafkasya'ya saldırısı emperyalist bir eylem olarak görülmüş ve lanetlenmiştir. Ancak bu görüş, Stalin döneminde Sovyet halklarının milli uyanışına yol açacağı endişesiyle terk edilmiştir. Başta müridizm olmak üzere sosyalist içerikli olmayan milli kurtuluş hareketleri burjuva içerikli ve feodal olarak nitelendirilmiştir. Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi 1956 Kasımında Moskova'da düzenlediği Tarihçiler Konferansı'nda Müridizm meselesi tartışılmış ve sonuç bildirgesinde, Çar otokrasisine karşı antiemperyalist bir hareket olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte müridizm, SSCB'nin resmi kanalları için, savaşılmaması gereken anti-Sovyet bir hareket olarak görülmüştür²⁷⁰.

5.1. Şeyh Şamil

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Müslüman Kafkasya'da ırk, mezhep ve tarikatı ne olursa olsun bütün ahaliye bir önceki asrın son çeyreğinden itibaren başlayan Rus işgaline karşı davet eden Molla Muhammed'in bu dini ve siyasi gayesini gerçekleştirmeye çalışan şahsiyetlerin şüphesiz en kudretlisi Şeyh Şamil olmuştur. 1795'te Dağıstan'da küçük Gimri avulunda doğan Şamil²⁷¹ Ruslar'la mücadeleyi sürdüren diğer selefleri gibi Avar kavminden idi²⁷². Gençlik yıllarında Molla Muhammed'in vaazlarının tesirinde kalan Şamil, ilim tahsili için Bağdat'a giderek Nakşibendî şeyhlerinin en önemlilerinden biri olan Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî'den tefsir, hadis ve fıkıh ilimlerinin yanında tasavvuf ilmini de öğrendi. Kendisinden hilafet alarak Kafkasya'ya dönen Şeyh Şamil'in tasavvufi açıdan yetişmesinde Gazi Muhammed ve Şeyh İsmail Şirvani'nin de büyük katkıları olmuştur. 1834'de İmam seçilen Şeyh Şamil, Rus işgal ve tahakkümünden kurtulmanın tek çıkar yolunun şariat hükümlerine bağlı bir idari sistem kurmakta olduğunu düşünüyordu. Bu hareket, dağınık bir halde bulunan Kafkasya kavimlerini, kaynağını İslamiyet'in ruhundan ve milli benliklerinden alan kutsal cihad bayrağı etrafında birleştirerek teşkilatlandırmıştır²⁷³.

Şamil itaat altına alınan bölgelerde naiplikler tesis etti. Beş naiplik bir vilayet oluşturuyordu ve vilayetler dünyevi ve ruhani iktidarı elinde bulunduran bir kumandan

²⁷⁰ Müridizm maddesi, DİA, C. 32, s. 51.

²⁷¹ Doğduğunda kendisine Ali adı verilmiş ise de, küçük yaşta hastalıklardan kurtulamadığı için Avar adetlerine göre ismi değiştirilerek Şamil adını almıştır. Cafer Barlas; Kafkasya Özgürlük Mücadelesi, s. 95.

²⁷² Fikret Işıltan; "Şeyh Şamil", DİA, C. 11, s. 468.

²⁷³ Necmeddin Bardakçı; "Kafkasya'nın Bağımsızlık Mücadelesinde Tasavvuf ve Tarikatların Rolü", Türkler Ansiklopedisi, C. 18, s. 528.

tarafından idare ediliyordu. Bu kumandanların en ünlüsü Hacı Murad olmuştur²⁷⁴. Naibin görevleri; vergi tahsil etmek, asker toplamak, şeriate riayet edilmesini sağlamaktı. Her avulda bir kadı bulunuyordu ki bunlar naiplerin en küçük yerleşim birimlerinden dahi haberdar olmalarını sağlarken, kumandan veya naipten gelen bütün emirlerin bu yerleşimlere ulaşmasını sağlıyordu. Her naip 300 atlı savaşçının ihtiyaçlarını karşılamakla mükellefti. Her avulun her on hanesi bir atlı savaşçı çıkarmakla mükellefti ki bunlar daimi kuvvetleri oluşturuyordu. Bunun yanında eli silah tutan bütün erkeklerin avullarını savunmak için askeri eğitim alma şartı vardı. Avulların asker tedariki yanında mücadelenin devamı için at vs. gibi lojistik mükellefiyetleri de vardı²⁷⁵. Büyük bir titizlikle yürütülen bu sistem Şamil teslim olana kadar sürdürülmüştür ki Şamil'in askeri başarısının temelinde bu düzenin olduğu muhakkaktır.

Ruslar'ın gerek sayı gerekse teknoloji bakımından büyük üstünlüklerine rağmen Şeyh Şamil, özellikle Doğu Kafkasya'da kabileler arasında sağladığı birlik ile Rus işgaline, imam olduğu 1834'ten 1859'a kadar büyük başarılar kazanarak direndi. Kırım Savaşı'ndan sonra ise durum Rusya'nın lehine bir gelişme göstermiştir. Şamil eskiden kendisine sadakatle bağlı olan bölgelerin kendisine sırt çevirmesine tanıklık ettikten sonra 6 Eylül 1859'da 14 Rus taburu tarafından sarılan Gunib kalesinde, mahiyetindeki 100 kişilik savaşçıyla birlikte teslim oldu. 1869 yılına kadar Moskova'nın güney batısında yer alan Kaluga şehrinde tutulan Şamil 1869'da hacca gitmek için kendisine müsaade edilmesi üzerine Hicaz'a gitmiş ve 1871 tarihinde burada vefat etmiştir²⁷⁶.

²⁷⁴ Dağıstan'da Avar Hanlığı'nın merkezi Hunzak şehri yakınlarındaki Zai köyünde doğan Hacı Murad (1812), Avar hanlarının çocuklarına sütannelik yapan annesinin Avar sarayına sığınması sebebiyle sarayda yetişti. Gazi Muhammed'den sonra imamlığa getirilen Hamzat'ın, Hunzak'a saldırısı sonrasında karısı Bahu Bike ve Avar prenslerini öldürtmesinin yanında ülkede baskıcı bir rejim kurması sebebiyle Hacı Murad ve ağabeyi Osman, Hamzat'ı suikast sonucu öldürerek Avaristan'a tekrar hakim oldular. Hacı Murad başlangıçta Ruslarla iyi ilişkilerde bulunmasına karşın 1841'de Şeyh Şamil ile birlikte hareket etmeye başladı. Üstün cesareti ve yiğitliği sebebiyle kısa sürede ün kazanan Hacı Murad, bazı uygulamalarındaki aşırılıkları sebebiyle eleştirilere maruz kaldı. 1851'de ise Şamil ve naipler tarafından hain ilan edildi bunun üzerine Hacı Murad, Ruslara sığınmak zorunda kaldı. 1852'de Tiflis'te gözetim altında bulunduğu sırada kaçmaya çalışırken Ruslar tarafından öldürüldü. Bir rivayete göre Kuzey Azerbaycan'da bulunan bir Kıpçak köyünde toprağa verildi. Mustafa Budak; "Hacı Murad", DİA, C. 14, s. 490.

²⁷⁵ Fikret Işıltan; "Şeyh Şamil", DİA, C. 11, s. 471.

²⁷⁶ Fikret Işıltan; "Şeyh Şamil", DİA, C. 11, s. 473.

İKİNCİ BÖLÜM

A. KAFKASYA'DAN OSMANLI DEVLETİ'NE GÖÇLER

Kafkasya'dan Osmanlı Devletine yapılan göçler uzun bir sürece yayılmış geniş boyutlu bir konudur. Göç hareketlerini belirleyen başat faktör ise Rusya'nın XIX. yüzyıldan sonra işgal etmeye başladığı Kafkasya'da bölge halkına karşı takındığı tavidir. Rusya'nın, Kırım Savaşı'na kadar bölgede takip ettiği strateji, direniş merkezlerinin üzerine gidilerek buraların imha edilmesine dayanıyordu. Fakat bu savaştan sonra bölgedeki direniş bir an önce sonlandırmak için askeri birliklerin sistemli bir şekilde ilerleyerek, işgal edilen bölgelerdeki yerli halkın topraklarından çıkartılması, boş kalan yerlere Kazak kolonilerin yerleştirilmesine dayanan yöntemi benimsedi. Böylece yerli halk topraklarından çıkarılmak suretiyle sıkıştırılıyordu. Bu yöntem Doğu ve Batı Kafkasya'da uygulanmakla beraber özellikle Batı Kafkasya için felaket oldu²⁷⁷. 1859 yılından itibaren sonuç veren bu politika gerek dağlı kabilelerin boyun eğerek silah bırakmalarına gerekse bu tarihten başlayarak 1865 yılına kadar bölge halkının, büyük oranda yurtlarından tasfiye edilmesiyle sonuçlandı. Esasında Rusya, Kafkasya'ya yönelik saldırılara girişmesinden itibaren Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına göç hareketleri başlamıştı fakat bunlar küçük gruplar halinde sınırlı sayıda nüfusun göç etmesi şeklinde olmuştur²⁷⁸.

Rusya, aslında henüz Kafkas savaşı bitmeden bu bölgede kalıcı olabilmenin ve bölgede uzun vadede kontrolü elinde tutabilmek için bölge halkının en azından bir bölümünün Rusya içlerine gönderilmesinin gerekli olduğuna karar vermişti²⁷⁹. Özellikle Çerkesya bölgesindeki savaşın uzaması bu kararı Rusya açısından haklı çıkaracak mahiyetteydi.

---

²⁷⁷ Marc Pinson; "Kırım Savaşı'ndan Sonra Osmanlılar Tarafından Çerkeslerin Rumeli'ne İskanı", Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864 Tebliğler, Belgeler, Makaleler, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara 2001, s. 52.

²⁷⁸ Örnek olarak; 1835 (1251)'te 400 kişilik bir Kabartay ahalisi Samsun iskelesinden Osmanlı Devleti'ne giriş yapmıştır BOA; C.DH, 165/8210, 23/Ra/1251, ayrıca 1851 (1268) senesinde Amasya'ya da ve Canik'te, üç sene önce iskân ettirilmiş iki Çerkes köyü mevcuttu, BOA; A.MKT. MVL, 50/99, 15/Ca/1268

²⁷⁹ Abdullah Saydam; Kırım ve Kafkas Göçleri, s. 76.

Buna karşın Rusların yöre halkını iç bölgelere taşıma planı gerek maliyeti gerekse güvenlik endişeleri gibi nedenlerle Rusya açısından bir engel yaratırken, kabilelerde bunu kabul etmeye yanaşmadılar. Osmanlı Devletinin göçmenleri kabul etmesi ise Rusya'nın işini kolaylaştırmıştır. Bu sayede özellikle Çerkesler dağlık arazi ve vadilerden çıkartılarak kıyılara sürülmeye başlandı²⁸⁰. Ruslar, Osmanlı topraklarına göç edecek olanların hareketlerini hızlandırmak için evlerini ve tarlalarını yakmaktaydı²⁸¹. Netice itibariyle Kafkas göçlerinin ana sebebi Rusya'nın buradaki halklar üzerinde kurduğu askeri ve ekonomik baskıdır.

1859'dan itibaren yoğunluk kazanan göçler, 1662–1865 döneminde doruk noktasına ulaşmıştır²⁸² ki bu tarih Batı Kafkasya'nın en büyük nüfusuna sahip Abzeh, Şapsığ gibi kabilelerin mücadeleyi bıraktığı tarihi. 1877–1877 Osmanlı-Rus savaşından sonra tekrar yoğunluk kazanan göç hareketleri, 1890–1908 arasında kısmen devam etmiş 1920'li yıllarda durulmuştur²⁸³.

Osmanlı Devleti açısından göçmenlerin kabulü ise bir ayağı ile tarihi sorumluluktan zira bölge hukuken üç asır Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştı. Bunun son 50 yıllık kısmında ise Osmanlı Devleti, Kafkas halkları ile yoğun siyasi ilişkiler kurduğu gibi bölgede İslamiyet'in yayılması içinde çaba harcamıştı. 1829'da Osmanlı Devleti bölgedeki son toprağını kaybettikten sonrada bu ilişkiler devam etmişti. Bu bağlamda Kafkasya kaybedildikten sonrada bölge halkı muhatap olarak hala Osmanlı Devleti'ni kabul ediyordu. Aradaki dini bağında göçlerin kabulünde etkili olduğu muhakkaktır. Bu sebepler yanında devlet, büyük bir kısmı savaştan büyük bir kısmı ise toprağa bağlı köylü durumunda, yani XIX. yüzyıl Osmanlısında en çok ihtiyaç duyulan iki özelliğe sahip Müslüman bir halkı kendi topraklarına kazandırmış olacaktı. Böylelikle devlet, gerek orduda gerekse tarımdaki insan açığını kapatmış olacaktı²⁸⁴.

Rusya ile Osmanlı Devleti arasında göçmenler konusunda geniş kapsamlı bir anlaşmanın varlığı bilinmiyor. Bununla birlikte Rusya, 1859 yılında bir grup göçmenin kabulü için Osmanlı Devleti'yle bir anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmanın kapsadığı nüfus 40–50.000 civarındaydı ki bu Osmanlı Devleti için makul göründü ve göçmenlerin

²⁸⁰ Abdullah Saydam; Kırım ve Kafkas Göçleri, s. 79.

²⁸¹ Abdullah Saydam; "Kırım ve Kafkasya'dan Yapılan Göçler ve Osmanlı İskân Siyaseti", Osmanlı Ansiklopedisi, C. IV, s. 677.

²⁸² Kemal Karpat; Osmanlı Nüfusu, s. 110.

²⁸³ Kemal Karpat; Osmanlı Nüfusu, s. 110.

²⁸⁴ Kemal Karpat; Osmanlı Nüfusu, s. 110.

kabulüne karar verildi²⁸⁵. Sadece o yıl içerisinde Kafkasya'dan 2,727 hane 17.971 nüfus İstanbul'a gelerek buradan Rumeli ve Anadolu'da muhtelif bölgelere gönderildi²⁸⁶.

Osmanlı Devleti, 40–50.000 göçmen beklediği için idari düzenlemelerde buna göre yapılmıştı. Fakat 1863 yılında Kafkasyalıların büyük bölümü mücadeleyi bıraktı bunun sonucu olarak göçmen sayısı 1864'te 400.000'e ulaştı. Sadece 1864 kışı ve ilkbaharında 257.068 kişi Kafkas limanlarından Osmanlı Devleti'ne göç etmişti.²⁸⁷ Rus hükümetinin başta Çerkesler olmak üzere Kafkas halklarını adeta, imha edercesine kıyılara sürerek buralarda ölüme terk etmesi, dünya kamuoyunda da tepkilere neden olmuştur. İngiltere'nin Petersburg büyükelçisi göçün belli bir düzen içinde yürütülmesini istemiştir²⁸⁸. Rusya bu tepkiler üzerine göçü hızlandırmak için savaş ve ticaret gemilerini kullanmaya başladı. Bunun yanında Rus limanlarına gitmesi yasak olan sandal ve kayıklara, Trabzon'daki Rus konsolosu tarafından göçmen nakletmek şartıyla açık pasaport verildi²⁸⁹.

Kafkas halklarının büyük bölümü Osmanlı topraklarına deniz yolu ile ulaşmışlardır. Batı Kafkasya'da göçmenler genelde Taman, Anapa, Novorossiysk, Tuapse limanları ile Makopse'den Soçi'ye kadar sahil kısmını kullanmışlardır. Oset ve Kabartaylar ise genelde kara yolundan Osmanlı topraklarına giriş yapmışlardır. Daryal geçidinden geçerek Batum'a kadar gelen muhacirler buradan Kars'a veya deniz yoluyla Rumeli'ye geçiyorlardı²⁹⁰. Deniz yoluyla gelenlerin varış noktaları belirttiğimiz gibi Samsun, Trabzon, İstanbul ile Rumeli'de Köstence ve Varna idi.

Göçmenlerin çoğunluğu ilk önce Karadeniz limanlarına, özellikle Trabzon ve Samsun'a indirilmekteydi. Savaşın vahşetinin yanında sağlıksız koşullar, yoksulluk gibi sebeplerin yanında Tifüs ve Çiçek salgını sonucu göçmenler büyük kayıplar yaşadılar. Sadece Trabzon'da toplam ölü sayısı 53.000 ulaşırken Samsun'daki günlük ölüm oranı 120 ila 150 kişi arasındaydı²⁹¹. Osmanlı Devleti bu büyük nüfus karşısında genelde çaresiz kalırken, limanlardaki yükü azaltmak için göçmenleri sonradan iskân edilmek üzere iç

²⁸⁵ Kemal Karpat; Osmanlı Nüfusu, s. 110.

²⁸⁶ Abdullah Saydam; Kırım ve Kafkas Göçleri, s. 76.

²⁸⁷ Kemal Karpat; Osmanlı Nüfusu, s. 110.

²⁸⁸ Abdullah Saydam; Kırım ve Kafkas Göçleri, s. 88.

²⁸⁹ Abdullah Saydam; Kırım ve Kafkas Göçleri, s. 77.

²⁹⁰ Safarov Rafik Firuzoğlu; "Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı İmparatorluğuna Göçler", Osmanlı Ansiklopedisi, C. IV, s. 691.

²⁹¹ Kemal Karpat; Osmanlı Nüfusu, s. 112, Samsun'da ki muhacir ölümlerinin ilçelere göre dağılımı için Bkz. Abdullah Saydam, s. 180–183.

bölgelere veya İstanbul'a sevk etmeye başladı²⁹². Balkanlarda ise göçmen kabul eden ana limanlar Köstence ve Varna idi. Sadece 1864 Haziran'ında Köstence'de 35.000'den fazla Kafkasyalı vardı. Varna'ya ise 80.000 Kafkasyalının geldiği tahmin edilmektedir²⁹³. Rumeli'ye gelen toplam göçmen sayısı ise çoğunluğu Çerkes olmak üzere tahminen 50.000 aile= 250.000 kişiydi²⁹⁴.

1856–1865 yılları arasında göç eden nüfusa yönelik tahminler, 700.000 ile 1.000.000 arasında değişmektedir. Padişaha Bâb-ı Âli ziyareti sırasında sunulan mazbataya göre, 1863'kadar iskân edilenlerin sayısı 313.333'tür. 1864'te ise 283.000'den fazladır. Böylelikle 1864'de kadar gelenlerin sayısı 595.000'i bulur, 1865'te 87.000'den fazla muhacir gelmiştir. Böylece 700.000'e ulaşan muhacir sayısı, gerek göç yolunda gerekse limanlarda ölen ve %25–30 olarak kabul edilen ölüm oranı ile 1865'ten 1876'ya kadar gelenler bu sayıya eklendiğinde 1.000.000, 1.200.000 civarında bir sayı olur ki bu sayı içerisinde Kafkas göçmenlerinin yanı sıra Kırım'dan gelenlerde vardır²⁹⁵.

Kafkasya'dan göç eden nüfusun bu denli fazla olması, Osmanlı Devleti'nin zaman zaman göçleri kontrol altına almaya çalışmasına neden olmuştur. 1873'te (1290) Kafkasya'dan hicret edecek 3.500 hane muhacirin, daha önce akrabaları göç edenlere öncelik verilerek muhacirlerin ikişer üçer yüz haneler şeklinde peyder pey kabul edilebileceklerine karar verilmiştir²⁹⁶. Yine bu tarihte Kuban havalisinde bulunan Abzeh ve Şapsığlar'dan 250.000 nüfusun, Memalik-i Şahâneye hicret edeceği haberleri duyulması üzerine yapılan tahkikatta bunların sayısının 1870 tarihli sayıma göre 90.000 olduğu gibi bunların ancak çok az bir miktarının göçe meyilli oldukları öğrenilmiştir²⁹⁷.

1877–78 Savaşı, Kafkas göçüne yeni bir ivme kazandırmıştır. Bu savaş sırasında Trabzon'da karaya çıkmış 18.000 Çerkes genci Osmanlı ordusuna alınmış bunun yanında yine aynı şehirden 3.000 Çerkes daha gönüllü olarak orduya katılmıştır. Bunun yanında Kafkasya'da kalan kabileler, özellikle Abhazlar, Ruslara karşı tavır alarak isyan ettiler. Savaşı Rusya'nın kazanmasıyla büyük göç sırasında Kafkasya'da kalmış olan Çerkes ve Abazalardan 12.116'sı Samsun yoluyla girerken geri kalanı muhtelif yollardan Osmanlı topraklarına sürüldü. Bu tarihten sonra göç edenlerle birlikte

²⁹² Marc Pinson; "Kırım Savaşı'ndan Sonra Osmanlılar Tarafından Çerkeslerin Rumeli'ne İskânı", s. 54.

²⁹³ Marc Pinson; "Kırım Savaşı'ndan Sonra Osmanlılar Tarafından Çerkeslerin Rumeli'ne İskânı", s. 54.

²⁹⁴ Marc Pinson; "Kırım Savaşı'ndan Sonra Osmanlılar Tarafından Çerkeslerin Rumeli'ne İskânı", s. 57.

²⁹⁵ Abdullah Saydam, Kırım ve Kafkas Göçleri, s. 91, Kemal Karpat, aynı sayıyı vermekle birlikte Kırım göçmenlerini bu sayıya dahil etmez. Osmanlı Nüfusu, s. 111.

²⁹⁶ BOA; A.MKT. MHM, 455/52, 02/R/1290, s. 1.

²⁹⁷ BOA; 455/52, s. 3.

toplamda yaklaşık 1.500.000 Kafkasyalı Osmanlı topraklarına göç etmiş oluyordu²⁹⁸. Bunun yanında bu tarihe kadar Rumeli’de iskân ettirilmiş olan Kafkasyalı halklar, eski adetleri olan yağmacılık yanında köle ticareti yapmaları başta Bulgarlar olmak üzere Hıristiyan ahaliye zulüm yapmaları üzerine Anadolu ve Suriye’ye göçürüldüler²⁹⁹.

Etnik bakımdan hemen hemen bütün Kafkas halklarından bir kısmı ya da tamamı Osmanlı Devletine göç etmiştir. Dağıstanlılar, Osetler, Çeçen-İnguşlar ve Karaçaylılar fazla nüfus kaybına uğramazken Batı Kafkasya neredeyse tamamen boşaltıldı. Rus-Kafkas savaşı sırasında en fazla direnç gösteren halklardan biri olan Ubıhlar tamamen Kafkasya’dan sürüldü³⁰⁰. Sürgünlerin özellikle Batı Kafkasya’yı daha fazla etkilemesi o dönemde Kafkasya’nın stratejik durumuyla açıklanabilir. Zira Rusya için birincil hedef Osmanlı Devletinin hâkim olduğu bölgeleri ele geçirmektir. Bu açıdan Karadeniz kıyısında bulunan Çerkesya ve Abhazy, Rusya’nın Karadeniz’deki faaliyetleri için önemliydi. Bu halklar ise Osmanlı Devleti ile siyasi ve sosyal anlamda diğer Kafkas halkalarına oranla daha sıkı ilişki içindeydi. Her fırsatta ayaklanmaya hazır kabilelerin Rusya’nın stratejik bir noktasında yer alması, Rusya’nın gelecekteki faaliyetleri için tehdit olarak görülmüştür. 1876–1877 Osmanlı-Rus Harbi’nde Batı Kafkasya’nın Osmanlı devleti yanında tutum alarak Ruslara karşı ayaklanması bu durumu onaylanmıştır.

B. OSMANLI DEVLETİ’NİN MUHACİRLERİ İSKÂN POLİTİKASI

Tarih boyunca devletlerin iskân politikalarını belirleyen ana unsurlar, sınırların güvenliği, nüfusun artırılması, etnik dengenin sağlanması, stratejik hedefler ve toprağın işlenebilir hale getirilmesi yani ekonomik kaygılar olmuştur. Kafkas muhacirlerinin iskânı sırasında bu kıstasların çoğu etkili olmakla birlikte bazıları daha fazla ön plana çıkmıştır³⁰¹.

Müslüman devletler tarihi boyunca olduğu gibi Selçuklularda ve bilhassa Osmanlılarda birçok asırda uygulana gelen yöntem; harap şehirlerin, kasabaların ve köylerin raiyyet getirilerek şenlendirilmesi ve toprakların ziraata açılması olmuştur. Bugün üzerinde çok sayıda devletin tesis edildiği Osmanlı topraklarında izlenen yerleşme hareketleri

²⁹⁸ Kemal Karpat; Osmanlı Nüfusu, s. 110–111.

²⁹⁹ Marc Pinson; “Kırım Savaşı’ndan Sonra Osmanlılar Tarafından Çerkeslerin Rumeli’ne İskânı”, s. 64.

³⁰⁰ Ufuk Tavkul; Kafkasya Gerçeği, s. 122.

³⁰¹ Süleyman Özkan; “XIX. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devleti’nin Göçmenleri İskân Politikasına Yabancı Ülkelerin Müdahaleleri”, Osmanlı Ansiklopedisi, C. IV, s. 612.

öncelikle nüfusun yapısı ve dağılımı ile yakından ilişkilidir. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde ki nüfus hareketleri, son derece disiplinli olmak üzere siyasi olaylardan büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu anlamda, Osmanlı tarihi dikkate alındığında nüfusun iki aşamalı hareketi dikkat çekmektedir³⁰². Bunların birincisi merkezi topraklar sayılan Anadolu'dan başta Balkanlar olmak üzere dışarıya doğru meydana gelen yayılmadır. İkinci önemli aşama ise XVII. yüzyılın sonlarından itibaren ordu çekilirken, daha önce kurulan yerleşim alanlarına yerleştirilen nüfusun da birlikte ya da bir süre sonra ana topraklara doğru göç etmeye başlamasıdır. Böylelikle öncesine benzemese de yeni bir yerleşim kurumu kurma çalışması tekrar başlatılmış olmaktadır. Zira bu sefer de yerini yurdunu terk etmek zorunda bırakılıp çekilen nüfus için ya mevcut köy ve kasabalarda yerleşme imkanı sağlanacaktı ya da yeni köy, kasaba ve şehirler tesis edilecekti. Rumeli'den çekilişle birlikte Bosna'dan, Arnavutluk'tan, Makedonya'dan, Sırbistan'dan bunun yanında Kırım ve Kafkasya'dan göç eden nüfus Anadolu'nun muhtelif yerlerine iskân ettirilmiştir³⁰³.

Ekonomik değeri olan, sosyal, askeri ve idari bakımdan bir önemi olan yerlerin meskun hale getirilmesi hususu hemen hemen her zaman için Osmanlı tarihinde öncelik verilen bir husus olmuştur. Bu düşünce ile hâli ve harabe yerler, kamu yararının göz önüne alınması yanında genel dengeler ve genel ekonomi açısından verimli ve rantabl hale getirilmesi amacıyla iskâna açılmıştır³⁰⁴. Bu bağlamda Kafkasya muhacirlerinin iskânını meselesi genel anlamda Osmanlı iskân politikası çerçevesi içerisindedir. Göz önünde bulundurulan hususların başında ise demografik dengeler, yerli ahali ile muhacirlerin uyumuna özen gösterilmesi ile iktisadi hedeflere ulaşılması yer almaktadır.

Kafkasya'dan göç eden muhacirlerden çoğu stratejik sebeplerle Rumeli'ye sevk edilerek Tuna boyu ile Balkan Dağları etrafında kurulan köylere yerleştirilmiştir. Böylelikle Hıristiyan nüfusa karşı bir denge unsuru yaratıldığı gibi Rus tehdidine karşı bölgedeki Müslüman nüfus arttırılmış oluyordu. Nitekim II. Abdülhamid, tahta geçtiğinde Rumeli'de dağınık halde bulunan Çerkeslerin, Vidin'den İzvornik kasabasına oradan da Sava Nehri'ne kadar uzanan hat üzerinde askeri bir kordon oluşturacak şekilde iskân edilmesini istemiştir. Anadolu'da ise, Rumeli'de ki gibi muhacirlerin topluca iskân edilmesi mahzurlu görülmüş, kabileler halinde yaşamaya alışmış Çerkeslerin iskânında,

³⁰² Hüseyin Arslan: 16. yy. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001, s. 256

³⁰³ Hüseyin Arslan: 16. yy. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün, s. 257

³⁰⁴ Hüseyin Arslan: 16. yy. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün, s. 268

ülkenin güvenliği, yerli ahali-muhacir çatışmasının önüne geçmek ve gelecekte huzursuzluk çıkma ihtimaline karşı muhacirlerin mevcut köylere üçer-beşer hane olarak dağıtılması düşünülmüştür³⁰⁵. Fakat bu girişim Nogay ve Çerkes muhacirler tarafından şiddetle reddedilmiş, çok az bir muhacir topluluğu bu şekilde iskân edilebilmiştir.³⁰⁶ Bunun yanında muhacirleri bu şekilde köylere dağıtmanın ekonomik anlamda bir yarar sağlamayacağı sebebiyle bu fikirden vazgeçilerek muhacirlerin, gruplar halinde farklı bölgelere yerleştirilmesine karar verilmiştir³⁰⁷.

Belirlenen iskân politikasında en önemli hedeflerden bir diğeri de ülkedeki boş arazilerin değerlendirilmesi olmuştur. Bu nedenle mümkün olduğunca muhacirlere geniş ve tarıma elverişli araziler verilmeye çalışılmıştır³⁰⁸ ilk iskân bölgelerinin Bursa, Adapazarı, Aydın, İzmir, Çukurova, Bafra ve Çarşamba Ovalarının olması bunu göstermektedir. Bunların yanında geniş ve hâli araziye sahip Ankara, Konya, Kayseri, Sivas, Suriye gibi nispeten tarıma daha elverişsiz yerlerde muhacir iskânına açılmıştır³⁰⁹. Muhacirlerin bir an önce üretici konuma geçmeleri devlet için olduğu kadar muhacirlerin kendileri içinde bir zaruretti. Zira devlet muhacir akını başladıktan sonra ekonomik manada muhacirlere yeterince destek olamamıştır.

1860'larda ülkeye giriş yapan göçmen sayısı az olduğu için iskân meselesi fazla bir sorun yaratmamıştı. Bu tarihten sonra artan muhacir sayısı paralel olarak genel anlamda sorunlarda artmıştır. İstanbul'a gelen göçmenlerin işleri Şehremaneti tarafından görülmekteyse de. Muhacir nüfusunun artış göstermesi sebebiyle Muhacirin Komisyonu, başkanlığına Trabzon Valisi Hafız Paşa'nın getirilmesi suretiyle 5 Ocak 1860'da kurulmuştur³¹⁰. Komisyonun başlıca görevleri, İstanbul'a gelen muhacirlerin yerleştirilmeleri ve gidecekleri yerlere sevklerinin sağlanması, muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanması, haberleşme, yazışma vs. işlerin yürütülmesi ile muhacirlere yardım edeceklerden yardımların toplanması ve muhacir işleri için harcanacak paranın

³⁰⁵ Mehmet Yılmaz; "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhaciri İskân Politikası", Osmanlı Ansiklopedisi, C. IV, s. 595.

³⁰⁶ Mehmet Yılmaz; "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhaciri İskân Politikası", C. IV, s. 588.

³⁰⁷ Abdullah Saydam; "Kırım ve Kafkasya'dan yapılan göçler ve Osmanlı İskân siyaseti (1856-1876)" C. IV, s. 687.

³⁰⁸ Balat Ovası'na Çerkes ve Nogay muhacirler iskân edilmek istenmişse de buranın tarıma elverişli olmadığına anlaşılması üzerine adı geçen muhacirlerin buraya iskânlarından vazgeçilmiştir. BOA; A.MKT. UM, 375/82, 08/R/1276.

³⁰⁹ Süleyman Özkan; "XIX. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devleti'nin Göçmenleri İskân Politikasına Yabancı Ülkelerin Müdahaleleri", s. 614.

³¹⁰ Abdullah Saydam, Kırım ve Kafkas Göçleri, s. 106.

kontrolü idi.³¹¹ Önceleri, Ticaret Nezaretine bağlı olan komisyon 1861’de bağımsız olmuştur. Komisyon göçmen yığılması olan bölgelere memurlar göndermek suretiyle muhacirlerin iskân edilecekleri yerlere sorunsuz olarak ulaşmasını ve bir an önce iskân edilmeleri için çaba harcamıştır. Taşraya gönderilen memurlar muhacirlerle bizzat ilgilenmiştir³¹².

1863–1864 yılları arasında ise muhacir nüfusunun yoğunluk kazanması ile bunların iskânları ile ilgili hususları belirleyen bir talimatname hazırlanarak, muhacirin yoğun olduğu bölgelere gönderilmiştir. Esasında bu tarihten önce gönderilen muhacirlerinde iskân esaslarını da yansıtan bu talimatnameye göre³¹³;

1. *“Çerkes muhacirler üç sınıf olup, bunlardan birincisi önceki yıllarda gelip iskân olunanlar, ikincisi geçen sene ya da bu yıl gelip de, henüz iskân olunamadıklarından, muhtelif köy ve kasabalarda misafireten ikamet ettirilenler, üçüncüsü ise bundan sonra gelecek olanlardır. Yapılan tahkikatlardan anlaşıldığına göre, şimdiye kadar Anadolu'nun muhtelif eyalet ve sancaklarına gönderilmiş olan muhacirlerden ekserisinin iskân edilemeyerek etrafa dağıldıkları görülmektedir. Bunlar, ya fakr-u zarurete düşerek telef olmakta, ya da şekâvete teşebbüs etmektedirler.*
2. *Muhacirlerin süratle iskân olunabilmeleri için, gerekli görülen eyalet veya sancaklara birer iskân memuru tayin edilmiştir. Bu memurların başlıca görevleri şunlardır: İlk iş olarak, şimdiye kadar kaç hanede kaç nüfusun iskân olduğunu tespit ederek bir deftere kaydettikten sonra, bunlardan vefat eden veya yerleştirildikleri yerleri terk edenleri işaretlemek. İskân oldukları halde etrafa savuşanlar varsa, dağılış sebeplerini araştırmak. Muhacirlere dağıtılan hane ve arazilerin son durumları ile hanelerin inşası sırasında israf, çalma veya rüşvet olup olmadığını araştırıp ortaya çıkartmak, varsa faillerini tespit ederek soruşturmalarını yapmak. Dağıtılan arazilerin ziraata elverişli olmamasından veyahut da, sonradan asıl sahiplerinin ortaya çıkmasından dolayı açıkta kaldıklarından dağıtılanlar mevcutsa, bunlara başka bir yer göstermek. Henüz*

³¹¹ Abdullah Saydam; Kırım ve Kafkas Göçleri, s. 105.

³¹² Abdullah Saydam; Kırım ve Kafkas Göçleri, s. 111, muhacir Komisyonu 1865’te işlevini tamamladığı için lağvedilmiştir, s. 114.

³¹³ Mehmet Yılmaz; Konya Vilayetinde Muhacir Yerleşmeleri 1854–1914, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996, s. 138–143.

iskân olunamayanları, aşağıda tafsil olunan kaideler mucibince hareket ederek yerleştirmek.

3. *Kaza ve köylerde misafireten ikâmet edenlerin iskân olunamamasının asıl sebebi, ya buralarda kâfi miktarda arazi bulunamaması, ya da otuz sene evvel 50 hâne olduğu halde, şu anda 30–35 hâne kalmış olan köylerdeki boş hâne ve arazilerin, muhacir yerleştirileceğini duyan mütegalibe tarafından zapt edilmesidir. Bunlar vergi defterlerinden tespit edilecek ve para ile satın alınanlar dışındakilere el konularak muhacir yerleştirilecektir.*
4. *Muhacirlerin iskânını zorlaştıran bir diğer husus da; muhacir yerleştirileceği duyulan boş araziler için, arazi memurları tarafından, yerli ahâliye alelacele koçan verilmesidir. Bu sebeple; daha evvel Rumeli'de uygulandığı gibi, bundan böyle Anadolu'da da, arazi memurları tarafından yerli ahâliye koçan verilmeyecektir.*
5. *Sahipsiz kalan topraklardan senetli veya senetsiz şunun bunun zapt ettiği araziler ortaya çıkarılacak ve bunlar muhacirlere koçanlarıyla birlikte dağıtılacaktır. Fakat bu sırada bazı eşraf ve arazi sahipleri tarafından engel olmaya cüret edenler olacak olursa, sancak merkezlerine bildirilerek, bu gibi olayların önüne geçilmeye çalışılacaktır.*
6. *Geçen senelerde gelmiş olup da, hanelerine yerleştirilmiş olanlar için öküz, tohumluk ve çift edevatının dağıtılıp dağıtılmadığı araştırılacaktır. Ayrıca muhacirlerden henüz yevmiyeleri kesilmeyenler varsa, bunların derhal yevmiyeleri kesilecektir. Öte yandan, hanelerine yerleştirilenlerden henüz çift edevatı dağıtılmadığı için kendilerine gösterilen arazileri ekemeyenler varsa, bunlara derhal çift edevatı dağıtılacak ve 8–10 ay zarfında mahsul almaları beklendikten sonra yevmiyeleri kesilecektir.*
7. *Kafkas muhacirlerinin iskânı konusunda, en fazla dikkat edilecek hususlardan birisi de, kabilelerin bölünmesi meselesidir. Çünkü Çerkesler, aslî vatanlarında kabile kabile yaşamaya alışmış olduklarından, Osmanlı topraklarında da kabileler halinde topluca yerleşmek istemektedirler. Ancak memleketin güvenliği açısından bunların topluca iskânları fevkalâde sakıncalı olduğu gibi, türlü türlü uygunsuzlukların ortaya çıkmasına da neden olacaklardır. Bu sebeple; iskân olunacak olan Kafkas muhacirleri önce kabilelerinden tefrik edilecek ve sonra*

köylere üçer-beşer ve nihayet onar on beşer haneye kadar taksim edilmek suretiyle yerleştirileceklerdir. Bunların iskân olunabilmeleri için, bir taraftan ihtiyaç duyulan kereste ve diğer malzemeler mahallî idare tarafından tedarik olunurken, bir taraftan da muhacirlerin inşaatlarda çalıştırılması cihetine gidilecek ve her haneye en fazla 250 kuruşa kadar ehven masrafla, birer mesken inşa olunacaktır.

8. Meskenlerine yerleştirilerek tohumluk, öküz ve çift edevatı dağıtılmak suretiyle iskânları tamamlanan muhacirlerin yevmiyeleri kesileceğinden, içlerinde fakara olanların sefalet düşmemeleri için hasat mevsimine kadar günde yarımşar kıyye³¹⁴ nân-ı aziz dağıtılacaktır. Bu yardımın aynî olarak verilmesi mümkün olmuyorsa, bedelleri mahallî rayice göre hesaplandıktan sonra nakdî olarak ödenecektir. Keza meskenlerine yerleştirilip, öküz ve tohumluk alamayanlara da aynı şekilde yardım yapılacaktır. Bu yardımlar maddî kudret sahibi olanlara verilmeyeceği gibi, asla beylerine de toptan ödenmeyecektir. Mahallî memurlar veya muhtarlar vasıtasıyla, her haneye ayrı ayrı dağıtılacaktır. İçlerinden köle takımından olanların nân bedelleri, katiyetle sahiplerine verilmeyip, bizzat kendi ellerine teslim edilecektir.
9. İskân olunan muhacirlere, tohumluk ve çift edevatı dağıtıldıktan sonra, nihayet sekiz-on ay zarfında alınacak olan ilk mahsulle birlikte, kendilerine verilmekte olan nân bedellerinin kesileceği duyurulacaktır.
10. Yerli ahaliye, yapacakları nakdî yardımın yanı sıra öküz, tohumluk ve hâne gibi aynî yardımlarda da bulunabilecekleri hatırlatılacaktır. Yardım yapanların ismi; yaptıkları yardımın cins ve miktarı ile birlikte, gazetelerde ilân edilerek taltif olunmak suretiyle, daha fazla yardım yapmaya teşvik edileceklerdir.
11. Kaza ve köylerde iskân olunacak olan muhacirlerin nüfusları erkek, kadın ve çocuk olmak üzere, üç ayrı grupta tasnif edildikten sonra isim ve şöhretleriyle birlikte, tahrir defterlerine yazılacaktır. Vefatlar ise günü gününe işaretlenecektir. Bunlara verilecek olan nân bedelleri, muhtarlar marifetiyle değil de, mahallî memurlar tarafından verilecek olursa, muhacirlerin her gün kazaya gelip gitmeleri fevkalâde zor olacağından haftanın bir günü tahrir

³¹⁴ 1 kıyye: 1.282 gr /2=641gr, Ferit Devellioğlu; Osmanlıca-Türkçe Lügat, Aydın Kitabevi, Ankara 2007, s. 519.

defterleri ortaya konulacak ve sadece erkeklere ödeme yapılacaktır. Kadınların hisseleri ise, kocalarına veya erkek kardeşlerine verilecektir. Eğer muhtarlar marifetiyle dağıtılıyorsa, makbuz verilir verilemediği bizzat muhacirlerin kendilerinden sorulacaktır.

12. *Şimdiye kadar 15 Nüfus bir hane itibar olunarak öküz, tohumluk ve çift edevatı dağıtılmıştır. Ancak yapılan tahkikat sonunda, bu usulün yetersiz olduğu anlaşılmıştır. Bundan böyle, her beş nüfus bir hane itibar olunarak, söz konusu yardımlar her iki haneye (on nüfusa) bir verilecektir.*
13. *Daha önceki talimatnamenin aksine; öküz, tohumluk ve çift edevatı bedelleri nakdî olarak muhacirlerin ellerine verilmeyecek, iskân memurları veya kaza meclisleri tarafından bizzat satın alınarak, her iki haneye bir olmak üzere dağıtılacak ve bunların nasıl kullanılacağı anlatılacaktır. Lakayt kalarak öküz veya tohumunu telef edenlerin cezalandırılacağı, duyurulacaktır. Bunca tedbire rağmen, hayvanları telef edenler olursa ki; bunlar ziraattan mahrum kaldıkları gibi nân bedeli de alamayacaklarından sefaletе düşeceklerdir, bedelleri mal sandığından verilmek suretiyle, ehvence bir hayvan satın alınacak, ancak bedeli her sene ellişer kuruş tahsil edilmek suretiyle kendilerine ödettirilecektir.*
14. *Bunların ümerası, kabile ve kölelerini acımasızca kullanmaya alışmışlardır. Ancak bu durum, Osmanlı kanunlarına mugayir düşmektedir. Bu sebeple; mümkün mertebe gürültüye mahal vermeden, bunların ümerası ile kabile ve köleleri birlerinden ayrı ayrı yerlerde yerleştirilmeye çalışılacaktır.*
15. *Memleketlerinde beylerin kölelerini genç ve ihtiyar demeden satmaya alışık olduklarından, bunların 1278 (1862) tarihinde neşrolunan kararname mucibince, kırk yaşını dolduran köle ve cariyeleri satmalarına izin verilmeyecektir. Kölelere darp ve işkence yapılmayacaktır. Bu gibi olayların zuhuru halinde, sahip ve failleri mahkemeye sevk edilecek ve bunlar gerekli kanunî cezaya çarptırılacaklardır. Ayrıca bir kimse, darp ve işkence ile esirinin bir uzvunu sakatlırsa, o kölenin sahibi ile alâkası kalmayacak ve hür addedilecektir.*
16. *Şimdiye kadar, her köle familyası bir hane itibar olunarak, bunlara ait arazi koçanları velileri adına tanzim edilmişse de, bundan böyle kölelere ait arazi koçanları beylerine verilmeyecek ve numaralandırıldıktan sonra, mahallî idare*

tarafından saklanacaktır. İleride hürriyetlerine kavuştukları zaman, bu koçanları alabilmeleri için kölelerin ellerine birer ilmühabere verilecektir. Ayrıca hiçbir surette bunların arazilerine, beyleri tarafından müdahale edilmesine izin verilmeyecektir.

17. Ulema veya zanaat erbabı olanlar, şehir merkezlerinde yerleşeceklerinden, bunlara öküz veya tohumluk dağıtılmayıp, kişi başına 150'şer kuruş verilecektir. Çocukları ise, zanaatkârların yanında çırak olarak yerleştirilecek ve zanaatlarına göre yevmiye almaları sağlanacaktır. Fakat revaç gören bir meslekte çalışmıyorlarsa, meccanen hizmet etmek suretiyle, zanaat öğrenmelerine çalışılacaktır.
18. Muhacirlerde bir kaç yetişmiş evladı olup da ziraat alanını genişletmek isteyenlere gereken kolaylık gösterilecektir. Bunların fahiş faizle borç para almalarına meydan verilmeyecektir.
19. İskânlarına layıkıyla dikkat olunmaması veya nân bedellerinin düzenli olarak ödenmemesi gibi sebepler yüzünden sefalete düşecek olan muhacirlerin, kendilerine dağıtılan hayvan ve tohumlukları satmak, kesmek veya yemek suretiyle, telef etmeleri halinde meydana gelecek olan zararlar, ihmalleri görülen memur, meclis azası veya muhtarlardan tazmin edilecektir. Hatta sadece telef olan hayvan ve tohumlukların değil, sırf bu sebeple fazladan ödenmek zorunda kalınacak olan nân bedelleri dahi bunlara ödettirilecektir.
20. İskân memurları, gerektiğinde vali ve müfettişlerle de muhabere etmek suretiyle, yukarıda beyan olunan hususları en iyi şekilde ve adalete uygun olarak yerine getirmekle mükelleftirler. Bunlar lüzumu kadar iskân mahallerini dolaşmak, hatta gerektiğinde buralarda bir müddet ikâmet ederek memuriyetlerinin gerektirdiği tedbirleri almakla mükelleftirler.”

1863 yılından itibaren birkaç yıl içinde Anadolu ve Rumeli sahillerine yığılan yüz binlerce muhacir göz önüne alındığında bu talimatnamenin ne derece uygulanabildiği belirsizdir. Özellikle Anadolu sahillerinde ki yüksek ölüm oranları dikkate alındığında, devletin bu sayıda muhacir akınına hazırlıksız yakalandığı düşünülebilir.

Osmanlı Devleti'nin iskân siyasetinde belirleyici bir diğer unsur yabancı devletlerin müdahalesi olmuştur. Uluslararası bir mesele olan Kafkas göçleri, iskân sürecinde de

zaman zaman bu yönde müdahalelere konu olmuştur. Özellikle Makedonya bölgesi; Yunanistan, Karadağ, Sırbistan gibi bağımsız ve yarı bağımsız konumdaki Bulgaristan gibi devletlerce kuşatılmış bir durumda idi. Bu bölgede sağlanacak demografik üstünlük Osmanlı Devleti açısından büyük önem taşıyordu. 1877–78 Osmanlı-Rus savaşı sonunda Makedonya'nın elde kalan kısmına Çerkes muhacirlerin yerleştirilmesi amaçlanmışsa da Yunanistan Osmanlı Devleti'nin bu isteğine İngiltere nezdinde karşı çıkmıştır. Osmanlı Devleti ise bu baskı üzerine Makedonya'da iskânı düşünülen Çerkes muhacirleri Suriye ve güney illerine yerleştirmiştir³¹⁵. Yine İngiltere tarafından karşı çıkılan bir başka iskân bölgesi Kıbrıs Adası olmuştur. 1878 yılında üç bin Tatar muhacirin bölgeye iskân edilmesi düşünülmüş fakat Rum ahali yabancı devlet konsolosluklarına başvurarak bunun engellenmesini istemiştir. Sonuç olarak adaya muhacir göçü engellenmiştir. Kafkasya'dan göçler başladığı süreçte Rusya'nın düşmanı olan Kafkas halklarının Doğu Anadolu'ya iskân edilerek bir tampon bölge oluşturma fikri Osmanlı Devleti'nin yanında İngiltere tarafından da desteklenmiştir. Bu düşünce ise Rusya'nın baskıları sonucu gerçekleştirilemedi³¹⁶.

Kafkas muhacirlerinin, Anadolu'da en yoğun olarak Samsun, Sivas, Kayseri, Maraş, Adana hattı ile Anadolu'nun orta kısmında ve Marmara Denizinin güney ve doğu sahillerini çevreleyecek şekilde yerleştirildikleri görülmektedir. Fakat başta Ege bölgesi olmak üzere Anadolu'nun her köşesinde irili ufaklı muhacir yerleşimleri kurulmuştur. Bu durum ise zaman zaman muhacir ile yerli ahali arasında sorunlara çıkmasına neden olmuştur. Bu yönde alınan ilk tedbir 1861'de (1278) Nogay, Kırım ve Kafkas muhacirlerin ahaliyi rahatsız ettikleri için silah taşımalarının, nizamât-ı belediye gereğince yasaklanmasıdır³¹⁷. 1868'de (1285) muhacir bulunan vilayetlere gönderilen emirde Çerkes muhacirlerin bazılarının ahali-i kadimenin canına ve malına kast ettikleri için muhacirlerin bir an önce iskân edilmesi istenmiştir. Bunun hem kendileri hem hazine için iyi olacağı ifade edilerek muhacirlerin taşkınlık, cinayet gibi hareketlerinin ancak iskânlarının gerçekleştirilmesiyle önlenebileceği belirtilmiştir. Bunun yanında alınacak başlıca tedbirler; muhacirlerin iskân edilecekleri bölgenin elverdiği oranda topluca iskân ettirilmeleri, eğer ki bu mümkün olamıyorsa muhacir ailelerin mümkün

³¹⁵ Süleyman Özkan; "XIX. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devleti'nin Göçmenleri İskân Politikasına Yabancı Ülkelerin Müdahaleleri", s. 614–617.

³¹⁶ Süleyman Özkan; "XIX. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devleti'nin Göçmenleri İskân Politikasına Yabancı Ülkelerin Müdahaleleri", s. 618–619

³¹⁷ BOA; A.MKT. UM, 511/22, 24/R1278.

mertebe birbirine yakın yerlerde iskân edilmeleri ve kabileleri tahrik edenlerin başka yerlerde iskân ettirilmeleri³¹⁸.

Dil sorununun yanında, Anadolu'ya göre oldukça farklı sosyo-kültürel yapıdan gelen Kafkas muhacirleri yüzyıllardır kendi aralarında uyguladıkları kanun ve kuralların geçersiz olduğu hatta yadırgandığı bir ortamda bulunuyorlardı³¹⁹. Bu uyum sorunları bazı dönemlerde çatışmaya dönüşmüşse de dinsel birliktelik bu sorunların kısa sürede aşılmasını sağlamıştır. Kabileler arasındaki sınıf yapısı ise muhacirler arasında bir süre bazı huzursuzluklar yaşanmasına neden olmuştur. Feodal beylerin yönetimindeki kabilelerden bazılarında yoğun bir köle nüfusu vardı ki toplu iskân sonucu bunlar kapalı, kabile beyinin tahakkümü altında ezilen ve devletin verdiği imkânlardan yararlanamayan bir konuma düşmüşlerdi. Feodal yapının kırılması için bu kabileler dağıtmaya çalışılarak kölelerin hür olmasına zemin hazırlandı. Kabile beyleri buna itiraz ettiklerinde ise nişan veya maaşlarla ikna edildiler. Efendilerinden kaçan köleler iade edilmekle birlikte bunlara kötü davrananlar cezalandırıldı³²⁰. Zamanla bu yapının gevşemesi muhacirler arasındaki bu sorununda önemli ölçüde ortadan kalmasını sağladı

³¹⁸ BOA; A.MKT. MHM, 421/34, 06/C/1285.

³¹⁹ Abdullah Saydam; Kırım ve Kafkas Göçleri, s. 185.

³²⁰ Abdullah Saydam; "Kırım ve Kafkasya'dan yapılan göçler ve Osmanlı İskân siyaseti (1856–1876)", OA, s. 683–684.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

A) 1859–1876 ARASINDA UZUNYAYLA HAVALİSİNE GÖÇLER

1. Uzunyayla'nın Coğrafyası

Uzunyayla, etrafı çoğu yerde dağlarla çevrili bir havza görüntüsündedir. 50 km eninde ve 50 km uzunluğa sahip bölgenin sınırları batıda ve güneyinde 700–900 metre nispi yüksekliğinde Hınzır, Kepekli, Şirvan, Göğdeli ve Tahtalı Dağları ile doğuda 300–500 metre yüksekliğinde Gürün Dağları, kuzeyde ise 200–250 metre ile Şarkışla dağlarıdır. Böylelikle denizden 1550–1630 metre yüksekliğindeki Uzunyayla havzası, kendisini dört bir yandan çevreleyen 1800–2600 metre yüksekliğindeki dağların arasında çukur, düzlük bir alandır³²¹.

Uzunyayla havzası bütün sularını Zamantı ırmağı ile boşaltmaktadır. Seyhan'ın en önemli kollarından biri olan Zamantı ırmağı kaynaklarını, bölgeyi çevreleyen dağların yanı sıra Pınarbaşı ve Şerefiye'den almaktadır. Böylelikle en güçlü haline Pınarbaşı çevresinde aldığı sularla kavuşan Zamantı ırmağı Pınarbaşı boğazından güneye yönelerek Akdeniz'e dökülen Seyhan ile birleşmektedir³²².

Uzunyayla'nın doğal bitki örtüsü de, çevresine göre farklı bir durum gösterir. Etrafını çevreleyen dağlarda çam, karamuk ve fidanlarda meydana gelen fundalıklar yer alırken daha içerilerde orman alanları ve kalıntıları yer almaktadır. Buna karşılık, Uzunyayla'nın yüksek düzlüklerde yer alan otluklar ile dere boylarında uzanan çayırliklar bölgenin ana bitki örtüsünü oluşturur. Güneye doğru ise Karagöz, Borandere mevkilerinde kısmen fundalıklar yer alır³²³. Bölgenin tarımsal üretimi sebze, meyve yetiştiren güneybatı çevresi dışında sadece tahıl üretimine el verir. Zira bölgenin bağlı olduğu Pınarbaşı ilçesinin yağış ortalaması yıllık 492 kg'dır. İklim özellikleri

³²¹ Reşat İzbirak; Uzunyayla'da Coğrafya Araştırmaları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1945, s. 272.

³²² Reşat İzbirak; Uzunyayla'da Coğrafya Araştırmaları, s. 273.

³²³ Reşat İzbirak; Uzunyayla'da Coğrafya Araştırmaları, s. 273.

bakımından Doğu Anadolu etkisi hissedilir derecededir. İlçede kışlar soğuk, yazlar kurak ve serindir. Uzunyayla'da ise iklim daha serttir ve yaz mevsimi kısa sürmektedir³²⁴.

2. Osmanlı Devleti'nin Uzunyayla'yı İskâna Açmasının Sebepleri

Osmanlı Devleti, 1859'da sonra gelen muhacirleri için ilk düşündüğü bölgeler Amasya, Konya, Sivas³²⁵, Ankara, Kastamonu, Hüdavendigar, Adana, Kütahya, Eskişehir, vilayet ve sancaklarıdır. Bu bölgelerin seçilme nedeni buralarda geniş arazi parçalarının bulunması ve nüfus yoğunluklarının az olmasıdır³²⁶. Osmanlı Devleti, iskân politikasını belirlerken gözettiği en önemli noktalardan biri boş arazilere göçmenlerin yerleştirilmesi suretiyle buraların ekonomiye katkısını sağlamaktı. Bu bağlamda Sivas-Uzunyayla bölgesine yönelik göçlerde, genel anlamda Osmanlı Devleti'nin iskân politikası doğrultusunda gerçekleşmiştir.

Uzunyayla gerek toprağı gerekse havası bakımından müspet ve mamur bir bölge olarak tanımlanmıştır. Aşiretlerin bölgeye tasallutundan sonra ahali dağılması sebebiyle bu bölgeden ekonomik anlamda bir fayda sağlanamaması göçmenlerin buraya yerleştirilmelerindeki sebeplerden birini oluşturmaktadır³²⁷. Zira göçmenlerden iskân edilenlere mümkün olduğu kadar tohumluk, öküz, saban vs. tarım gereçleri verilmek suretiyle muhacirlerin bir an önce üretici hale getirilmeleri çalışılmıştır³²⁸. Muhacirlerin üretmemeleri kendilerinin yardıma muhtaç durumda kalmalarının yanında hazineye de artı bir yük getiriyordu. Hazine, muhacir iskân edilmiş bölgelerdeki tarım alanlarının işlenememesinin verdiği zarar yanında, tüketici durumunda bulunan yeni bir nüfusla da ilgilenmek zorunda kalıyordu.

Osmanlı Devleti'nin Uzunyayla'ya muhacir iskân etmesinin bir diğer sebebi bölgedeki güvenliği sağlama çabasıdır. Bu bölgeye gelen aşiretlerin asayişsizliklerinin yanında genel anlamda, aşiretlerin bölgedeki nüfuzlarının kırılması muhacirlerinin buraya yerleştirilmesiyle sağlanmak istenmiştir. Aşiretler Uzunyayla'yı uzun süredir yaylak olarak kullanmaktaydılar. Yazları bölgeye gelen aşiretler, kışları ise Çukurova'da geçirmekteydiler. Devlet, Kafkas muhacirlerinin aşiretlerin baskısından çekinmeyerek

³²⁴ http://www.kayseripinarbasi.gov.tr/default_B0.aspx?content=110.

³²⁵ Sivas Sancağı'nın 1831'deki nüfusu 115.790, Çorum, Amasya, Yozgat sancakları ile Sivas Vilayeti nüfusu 327.690, Kemal Karpat; Osmanlı Nüfusu, s. 153.

³²⁶ Hayati Bice; Kafkasya'dan Anadolu'ya göçler, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1993, s. 63.

³²⁷ BOA; İ. MVL, 586/26367, s. 10, 27/N/1277.

³²⁸ BOA; A.MKT. NZD, 321/94, 2/S/1277.

Uzunyayla'da barınabileceklerini düşünüyordu. "...Çerkesler ceri ve cesur adamlar olduklarından ekrâd ve aşâirden havf etmezler ise de, ekrâd ve aşâir-i merkûme mevsim-i sayfide oralara gelmeye âdet edinmiş olmalarıyla etrafında birkaç kazanın ilhâkıyla bir kâim-makamlık teşkil olunmasında her türlü muhassenât derkâr olduğundan şimdilik Gürün merkez olmak üzere Sivas mutasarrıfı saâdetlü Paşa ve nâibi efendinin iş'âr yayla-ı mezbûr ve havâlide bulunan kazalar birleştirilip bir kaymakamlık teşkiliyle imâr olunduğu sûretde hem eşkıyanın cevân-gâh hayâdîd olmaktan kurtulub hemde hazîne-i celilece menâfi'i ve etrafında olan ahâlîce istirâhati müstelzim olarak muhâcir-i Çerâkesede sâye-i âsâyiş ve aynı huzûr-ı mülükâne rahat ideceklerinden icrâ-i icâbı..."³²⁹. Aşiretler ise Muhacirlerin Uzunyayla'ya yerleştirilmelerine karşı çıkmışlardır. Devletin eski ve yeni tebaası arasında fark gözetmemesi, hatta muhacirleri destekleyen takır takınmasıyla muhacirlerin Uzunyayla'ya yerleştirilmeleri mümkün olmuştur. Fakat yer yer muhacirler ve aşiretler arasında münakaşa ve çatışmalar da meydana gelmiştir.³³⁰

Uzunyayla'nın coğrafi özellikleri de bu bölgenin iskâna açılması için bir neden teşkil etmiştir. "...Yayla-ı mezkûr dağlı, vadili ve sulu ve havadar yerler olmasıyla muhâcir-i Çerâkesesinde mizaclarına tevâfuk etmiş oluyor..."³³¹ Zira bazı bölgelerde muhacirin yerleştikleri havalinin iklimine alışamamaları sebebiyle ölümler meydana gelmiştir. Örneğin Kıbrıs'a gönderilen 2.600 kişiden bir yıl sonra ancak 218 kişi hayatta kalmıştı³³². Bunun yanında Saruhan Sancağında, Güzelhisar'da, muhacirlerin iklime alışamamaları sebebiyle bazı ölümler meydana gelmiş, bunun üzerine göçmenler Uzunyayla'ya gönderilerek burada iskân edilmişlerdir³³³.

3. Muhacirlerin Uzunyayla'yı Tercih Etme Sebepleri

Muhacirlerin Uzunyayla'yı tercih etmeleri devletin bu bölgeyi muhacir iskânına açma sebepleriyle bağlantılıdır. Genellikle veya göçlerin yoğunluk kazanmadığı dönemde muhacirlerden bir grup, yerleştirilecekleri bölgeye önceden götürülüp gezdirilmekte ve

³²⁹ BOA; İ.MVL, 586/26367, s. 10.

³³⁰ BOA; A.MKT. UM, 222/68, 23/M/1278.

³³¹ BOA; İ.MVL, 586/26367, s. 10.

³³² Abdullah Saydam; Kırım ve Kafkas göçleri, s. 150-151.

³³³ BOA; A. MKT. UM, 529/37, 29/Ca/1278 "...fi'l -hakika oranın ab ve havasıyla vaki' olan adem-i imtizaçlarından naşi haylice vefayetleri vukû' bulduğu anlaşılmuş ve şu hal tereddütlerine binaen bir güne işe ve güce yapışmadıklarından her bar geliüb nüfus başına yevmiye birer guruş taleb ve ısrarıyla..."

muhacirlerin beğenmesi halinde iskân işi başlatılmaktaydı³³⁴. Bu suretle, Uzunyayla'ya gelen bir muhacir heyeti Mayıs 1860'da (1276) bölgeyi gezmiştir. “*Ümerâ-yı Çerakiseden bazıları Uzunyayla nam mahalli muayene itmek üzere Sivas'a gelmiş ve yayla-yı mezkûrun Sivas Eyâleti dahilinde olan mahalleri şimdiden gezdirilmekte bulunmuş...*” “*... şâyed oraları beğendikleri halde muhtaç olacakları muâvenat ve teshîlâtın icrâsı hususunun taraf-ı şerifelerine ve livâ-ı mezkûr Mutasarrıfı Saâdetlü Paşaya bildirilmesi Sivas Meclisinden ba telgrafnâme inhâ' ve iş'âr olunmak ve bunlar garibü'z-zar âdemler olmasıyla haklarında muâvenet icrâ'sı lâzım-ı cihetle olarak ol vech ile keyfiyet mutasarrıf-ı mûmâ-ileyhe bildirilmiş olmağla taraf-ı saâdetlerinden dahi bu bâbda lazım gelen muâvenet ve teshîlâtın icrâ'sıyla istikmâl-i esbâb-ı asâyişleri hususuna himmet iylemek...*”³³⁵. Bölgeye aynı ay içerisinde muhacir göçlerinin başlaması bölgenin coğrafi özellikleri bakımından muhacirler için uygun olduğuyla açıklanabilir³³⁶. Yine Uzunyayla'nın coğrafi yapısına ve iklimine bağlı olarak bu bölgeye göç etme istekleri olmuştur. Yukarıda değindiğimiz Güzelhisar'dan iklim sebebiyle yapılan göç dışında, Aydın'da iskân ettirilen Çeçenler aynı gerekçeyle Uzunyayla'ya nakilleri istemişlerdir³³⁷. Yine bir muhacir grubunun Kastamonu'dan, Uzunyayla'ya göç etme isteğinde, bölgenin hem mer'a hem zirai açıdan eski memleketlerine benzediği belirtilmiştir³³⁸.

Esasında bu gerekçe muhacirin iklim vs. alışkanlıklarına uygun olmayan yerlere gönderilmeleri dışında genel olarak ikincil bir neden olarak kabul edilebilir. Muhacirlerin Uzunyayla'yı tercih etmelerindeki daha önemli faktör devletin bu bölgeyi muhacir yerleşkesi olarak belirlemesinden sonra burada belirli ölçüde bir nüfus birikmiş olmasıdır. Bu suretle bu bölgeye göçleri öngörülmeleyen muhacirlerde iskân ettirildikleri diğer bölgelerde karşılaştıkları sorunlar karşısında Uzunyayla'ya göç etmek için buldukları bölgelerdeki yöneticilere başvurmuşlardır.

Bu şekilde Uzunyayla' göç etmek isteyen muhacirlerin önemli bir bölümü iskân edildiği halde veya iskân edilmeyi beklediği sırada yeterli yardımı alamadığı gibi üretici konuma da geçememeleri sebebiyle geçinme sıkıntısı çekenlerdir. Bunlar daha çok

³³⁴ Abdullah Saydam; Kırım ve Kafkas Göçleri, s. 148.

³³⁵ BOA; A.MKT. UM, 403/86, 12/L/1276.

³³⁶ BOA; A.MKT. UM, 405/51, 24/L/1276, “*Çerkes muhâcirlerinden ve Altıkesek kabilesinden Devlet Giray Bey Sivas Eyâleti dâhilinde vâki' Uzunyayla nam mahali intihâb iderek İzmir'de bulunan yirmibeş hane ikiyüz nüfûs kabilesiyle orada iskân itmek arzusunda oldukları...*”.

³³⁷ BOA; A.MKT. MHM, 222/9, 30/Za/1277.

³³⁸ BOA; A.MKT. MHM, 760/71, 13/L/1277.

ülkenin farklı bölümlerinde az sayıda nüfusa sahip olarak iskân ettirilenlerden oluşur. Örneğin, 1861’de (1277) Bursa’da iskân edildikleri halde yardım göremediklerinden sefaletle düşen 96 nüfus Abaza, akrabalarının bulunduğu Uzunyayla’ya göç etmişlerdir³³⁹. 1861’de ise Bilecik’te iskân edilen 112 nüfus Abaza, yevmiyeleri kesilmiş olduğundan zor duruma düşmüşler buna karşın Uzunyayla’ya yerleştirilen muhacirlerin “*kesb-i refah*” ‘ta olduklarını duyarak Uzunyayla’ya göç etmişlerdir³⁴⁰. Bunun yanında bazı muhacirler için yardım alamamak daha kötü sonuçlar doğurmuştur. Yine aynı tarihte, Kayseri’de Sarioğlan ve Kuzugüden’e misafireten yerleştirilen fakat 20 ay boyunca iskân olunamayan 56 hanelik Hatukay kabilesinden 5–6 nüfus açlıktan hayatını kaybetmiş, bunlar daha sonra Uzunyayla’ya gönderilerek iskân edilmişlerdir³⁴¹. Fakat bu tür olaylar oldukça nadir görülüyordu, muhacirlerin aynı yıllar içinde Uzunyayla’ya yönelmeleri sonucu muhacirler için hane inşaatlarının yetersiz kalmasıyla bazı muhacirler bir süre iskân edilememişler bunun yanında muhacirlere yapılan yardımlarda da aksamalar olmuştur. O günün şartları göz önünde alındığında bu tür kayıplar kaçınılmaz gibi görünmektedir.

Muhacirlerin Uzunyayla’yı tercih etmelerinde bir diğer faktör arazisinin geniş olması sebebiyle kabilelerin bir arada iskânına elvermesidir. Zira muhacirlerde birbirine yakın köyler şekilde iskân olunmayı talep etmişlerdir³⁴². Bölgenin bu özelliği farklı bölgelerde iskân edilen muhacirlerinde buraya gelmesine sebep olmuştur. Bu durum düzenli bir şekilde iskân edilen muhacirler içinde geçerliydi. Şubat 1861’de (1277) Çorum ve Sorgun’da iskân edilen 745 nüfusluk muhacir grubu iskânları sağlanmasına ve her türlü yardımı görmelerine rağmen Uzunyayla’ya göç etmiştir. “*liva-i mezbûre tâbi’ Çorum ve Sorgun Kazalarıyla sair münâsib Kazalar ahâlileri derûnüne müteferrikan ve mâhtelitan iskânları icrâ’ olunmuş ve sâye-i teshîlât vâye-i Hazret-i Padişahide mücerred asar-ı tevcihat kaddesinayad Vekalet-penâhîleriyle bir hanesine bile açıkda kalmayarak cümlesi yerleştirilerek istihsâl-i esbâb-ı refahiye ve istirahatlerine ikdam ve*

³³⁹ BOA; A.MKT. MHM, 477/67, 3/Z/1277, “*Karacaşehir Kazasına muzaaf Tarpak karyesine gönderilerek iskân ittirilmiş iselerde yevmiyeleri ba’zen verilüb bazen verilmemekte olduğu halde bu kerre dahi’ bütün bütün kat’ olduğu cihetle sefaletle giriftar olduklarından... Uzunyayla canibine nakillerine ruhsat i’tası zımnında Bursa ve hüsn-i iskân ve ivâları hakkında dahi Sivas Mutasarrıfları saadetlî paşalara hitaben...*”

³⁴⁰ BOA; A.MKT. NZD, 356/39, 15/Z/1277, “*...zıkr olunan Bilecik Kazasında kendülerini geçindirimeyecekleri anlaşılıb istida’ları vech ile Uzunyayla’ya nakilleri komisyonca münâsib gibi tezekkür olunmuş...*”

³⁴¹ BOA; A.MKT. UM, 464/71, 20/N/1277.

³⁴² BOA; İ. MVL, 586/26367, s. 5.

gayret olunmakta ise de iş bu Kazalarda iskân olunan haneler ahali-i mutavaâtına içlerinde iskân olunmalarından hoşnud olmayarak mevsim-i baharda mezkûr Uzunyayla tarafına gitmek emel ve arzusunda bulduklarından ve oldukları kura'da zirâate heves itmediklerinden şimdiden keyfiyetin arz ve inhâ'sı mecburiyet görünmüş”³⁴³.

Yine Kastamonu'da iskân edilmeye çalışılan 1200 nüfus muhacirin hepsini bir arada iskân etmek mümkün olmadığı için 1861'de Uzunyayla'ya sevk edilmişlerdir.³⁴⁴ Bolu'dan Uzunyayla'ya göç eden 70 Kabartay ailesi de düzenli bir şekilde yardım almalarına rağmen tek bir yerde iskânları mümkün olmadığı için Uzunyayla'ya göç etmişlerdir.³⁴⁵

Göç esnasında ailelerin ve akrabaların birbirinden ayrılmaları, göç koşulları göz önünde bulundurulduğunda normal karşılanabilir. Muhacir aileleri Uzunyayla'ya yerleştiklerinde başka bölgelere göç eden akrabalarının getirilmesi için hükümete başvurmuşlardır. Örneğin 1865'te (1282) Uzunyayla'da bulunan Ümera-i Çerakeseden Hüseyin Bey Varna'da bulunan 15–20 hanelik akrabasının Uzunyayla'ya getirilmesi için başvuruda bulunmuştur. Başvurusu ise ancak adı geçen Hüseyin Bey'in akrabalarının, Varna'da iskân edilemezler ise getirilebileceği şeklinde yanıtlanmıştır.³⁴⁶ Bunun yanında farklı bölgelerde henüz iskân edilmemiş muhacir aileleri de Uzunyayla'da bulunan akrabalarının yanına gitmek için yine aynı istekte bulunmuşlardır. Muhacirlerin göç nedeni olarak akrabalarının yanına gitmeyi göstermeleri, ana veya yan gerekçe olarak bütün isteklere yansımıştır. Bu açıdan muhacirlerin akrabadan kastettikler kabileleri olmalıdır.³⁴⁷

³⁴³ BOA; A.MKT. UM, 456/38, 25/B/1277.

³⁴⁴ BOA; A.MKT. MHM, 760/71, 13/L/1277, Kastamonu'daki muhacirler arazi darlığının yanı sıra, iskân edilecekleri Taşkiri, Gökçe ağaç ve Küne kazalarının ziraate elverişli olmadığını ve burada uzun süreden beri iskân edilemedikleri için çoluk çocuklarının okuyamadığı ve namaz kılmadıkları da gerekçe göstermişlerdir.

³⁴⁵ BOA; AMKT. UM, 481/98, 29/Za/1277 “...Bolu'da bulunduğumuz müddetçe saye-i merhamet-vaye-i Hazret-i Padişahide yevmiye-i mahsusalarımız mal sandıklarından kamilen i'ta olduğu misillü ahali-i kadime taraflarından dahi haklarımızda her türlü iane-i mümkün ve hürmet-i lazime icra olunarak kendülerinden ve taraf-ı hükümetten her vech ile hoşnud ve razı bulunduğumuz halde dua-yı temadi-i eyyam-ı ömr ve şevket-i mülükane yad-ü tezkarıyla canib-i mezbure müterahhi olduğumuza müş'ir iş bu arızamız takdimine ibtidar kılındı”.

³⁴⁶ BOA; A.MKT. MHM, 345/47, 20/C/1282.

³⁴⁷ BOA; A.MKT. NZD, 353/100, 9/Za/1277, “Muhacirin-i Çerakeseden ve Altakesek kabilesinden.... Bilecik'te iskan ettirilmiş olan 10 hane 112 nüfusun... ..akrabalarının Uzunyayla'da iskan ettirilmiş olduğundan kendilerini geçindiremeyecekleri anlaşılmiş olup Uzunyayla'ya nakledilmeleri...” BOA; A.MKT. MHM, 219/53, 23/Za/1277, “Li-ecli'l-iskan Kastamonu Sancağına gönderilmiş olan Muhâcirin-i Çerakeseden iki yüz on dört hane bin dört yüz nüfusun orada iskana razı olmadıklarından... akraba ve

Muhacir işiyle ilgilenen komisyon, muhacirlerin Uzunyayla'ya göç etme isteklerine yaklaşımı genellikle olumlu olmuştur, buna karşın zamanla Uzunyayla'daki nüfusun artış göstermesi bu isteklerin karşılanmasını sınırlamıştır³⁴⁸. Bu sınırlama bölgedeki nüfusun önemli derecede artmasının yarattığı zorlukların yanında fazla miktarda muhacirin bir arada iskânının sakıncalarıyla açıklanabilir. Çünkü Devlet'in iskân politikası muhacirlerin bir arada iskânını kısıtlamaktaydı. Bununla birlikte genellikle muhacirlerin, akrabalarının yanına gitmek veya iskân edildikleri yerlerde geçim derdine düşülmesi sonucu istenen göç izinlerinin, bazı sınırlamalarla birlikte insani boyutta karşıladığını görmekteyiz.

B. UZUNYAYLA'YA HAVALİSİNE YÖNELİK GÖÇLERİN BAŞLAMASI

Uzunyayla'ya yönelik göçlerde muhacirlerin izlediği göç yolu, başlangıç noktaları diğer muhacirler gibi Çerkesistan sahilleri olmuştur. Bu sahillerden ayrılan göçmenler Anadolu'ya, deniz yoluyla Trabzon, Samsun, İstanbul, Sinop, Batum, Rize gibi iskelelerinden çıkmaktaydı. Deniz yoluyla gelen muhacirler sahilde yığıldıklarından dolayı bunlar geçici iskân bölgesi olarak iç bölgelere gönderilmekteydiler. Yalnızca Yozgat'ta Mayıs 1861 (1277) tarihinde 331 hane 2089 nüfus muhacir mevcuttu ki bunlardan sadece 4 hane 29 nüfus bu tarihte Yozgat'ta iskân olundu³⁴⁹. Kastamonu ve Ankara'da önemli geçici iskân bölgeleriydi. Geçici iskân bölgelerindeki muhacirler, uygun kaza veya köylere misafireten dağıtılmak suretiyle geçimleri bölge ahalisine bırakılmakta bunun yanında mümkün olduğunca devletten de yardım görmekteydiler. Bunun yanında kara yoluyla da gelen göçmenler olmakla birlikte bunlarının sayısı deniz yolunu kullananlara göre oldukça azdı. Karayoluyla gelenlerin ana güzergâhı Kars³⁵⁰ üzerinden Sivas olmuştur.

---

mütaallikatları Sivas Sancağı dahilinde vaki Uzunyayla'da iskân itmiş olduklarından kendülerinin dahi mevsim-i bahar mürrür itmeksizin ber mucceb-i ta'limat mahal-i mezkura irsalleriyle orada iskan ve ivaları..."

³⁴⁸ BOA; A.MKT. NZD, 384/80, 10/C/1278, "Trabzon ve Samsun iskelelerine tevâriid iden muhâcirinin ekseri Uzunyayla arzusunda düşmekte olduklarından bunların lisân-ı münâsib kullanılarak tâhvil-i efkâr ve arzularıyla Urfa ve Diyarbekir taraflarına sevkerleriyle iskanları münasib olacağı arz ve ifade kılınmış idi". BOA; A.MKT. UM, 442/41, 2/C/1277, "Ankara eyaletinde hâvi mahallere yerleştirilmek üzere gönderilmiş olan muhacirin-i Çerâkisenin bir taraftan takım takım Uzunyayla'ya vürud etmekte olduğu aşikâr olup evvelce yazılmış kararın dışında Uzunyayla'ya herkesin gönderilemeyeceği... ..Şimdiye kadar gidenlerin sayısının belli olmadığı, bundan böyle gönderilecek olanların Ankara'da iskân ettirilmeleri."

³⁴⁹ BOA; A.MKT. NZD, 353/12, 9/Za/1277.

³⁵⁰ BOA; A.MKT. MHM, 224/44, 24/Z/1277.

Uzunyayla'ya göç eden muhacirlerden önemli bir kısımda, iskân için bir yere gönderilen ve orada yerleştirilenlerden oluşmaktaydı. Devlet bu tür yer değiştirmeleri bazı koşullara bağlamak suretiyle engellemeye çalışıyordu. Zira muhacirlerin herhangi bir bölgede iskân olunmasının bir bedeli vardı ve bu şekilde yer değiştirmelerle iskân için harcanan bedel boşa gitmiş oluyordu. Bunun yanında muhacirlerin yerleştirildikleri bölgelerden başka bir yere giderken yol masrafının yanında gittiği bölgede de, iskân için yeni bir harcama gerekiyordu. Örneğin Bursa'nın Mihaliç kazasında iskân edilen Marson Berzeka isimli muhacir, akrabalarının Uzunyayla'da iskân edildiği için kendisi de akrabalarının yanına gitmek için izin istemiş³⁵¹ Muhacir Komisyonu bu isteğe ancak adı geçen muhacirin yol vs. masraflar yanında Uzunyayla'da yerleşeceği hanenin masraflarının kendisi tarafından karşılanması şartıyla müsaade etmiştir³⁵².

Uzunyayla'ya sevk olunan muhacirlerin sayısı ise belirsiz bir durumdur bunun başlıca sebebi bazı muhacir kabilelerinin sayısının belirtilmemiş olması ve iskân memurlarından habersiz olarak bölgeye muhacir göçünün yapılmış olması olasılığıdır. Örneğin; Kabartay beylerinden olduğu anlaşılan Gazi Bey, Kars yoluyla Sivas'a gelerek Uzunyayla'ya iskân ettirilmiş fakat kabilesinin nüfusu hakkında bir bilgi verilmemiştir³⁵³. Bunun yanında Kengiri'de bulunurken Uzunyayla'ya iskân için yola çıkan fakat daha sonra iskândan vazgeçerek doğu yoluna sapan ve firar eden Münkabit ailesinden nüfusu belli olmayan bir grup muhacir mevcuttur ki, bunların Uzunyayla dışında başka bir bölgeye gitmelerine müsaade edilmeden Kayseri yoluna sevk edilmeleri istenmişse de³⁵⁴ akıbetleri belli değildir. Bu gibi sebeplerle 1860–1861 yılları arasında yoğun bir muhacir göçüne maruz kalan Uzunyayla'da ki nüfusun tespiti pek mümkün görünmemektedir. Tablo 3. 1.

³⁵¹ BOA; A.MKT. NZD, 347/54, 21/N/1277.

³⁵² BOA; A.MKT. NZD, 347/63, 21/N/1277.

³⁵³ BOA; A.MKT. UM, 477/27, 02/C/1277, “Kabartay Ümerasından olub kabilesiyle Uzunyayla'da iskân olunmuş olan Gazi Bey li-maslâhatin mukaddemce Dersâdet'e gelerek bu kerre yerine ol tarafa avdet ve âzimet itmiş olduğundan ve Mümâî'l-eyh-i Şahane hüremet ve riayet bulunmasına...”

³⁵⁴ BOA; A.MKT. UM, 501/9, 18/Ra/1278.

Tablo 3. 1. Uzunyayla'ya gönderilen muhacirler ve nüfusları.

Geldikleri Yer	Hane	Nüfus	Kabile	Tarih
İzmir	25	200	Altıkeseek (Abaza)	Mayıs 1860 ³⁵⁵
Trabzon	56	412	Altıkeseek (Abaza)	Haziran 1860 ³⁵⁶
İstanbul	25	162	Kabartay	Eylül 1860 ³⁵⁷
Trabzon	-	360	Altıkeseek (Abaza)	Aralık 1860 ³⁵⁸
Çorum	154	710	Çerkes	Şubat 1861 ³⁵⁹
Sorgun	3	35	Çerkes	Şubat 1861 ³⁶⁰
Kastamonu	214	1400	Kabartay	Mart 1861 ³⁶¹
Ladik	-	2	Kabartay	Mart 1861 ³⁶²
Kuzugüden, Sarioğlan (Kayseri)	56	-	Hatukay	Nisan 1861 ³⁶³
Sarioğlan, Kuzugüden (Kayseri)	260	-	Hatukay	_ ³⁶⁴
Kastamonu	200	1400	Çerkes	Nisan 1861 ³⁶⁵
Ankara	285	-	Çerkes	Nisan 1861 ³⁶⁶

³⁵⁵ BOA; A. MKT. UM, 405/51, 24/L/1276, Devlet Giray Bey mahiyetinde.

³⁵⁶ BOA; A.MKT. NZD, 314/6, 14/Za/1276.

³⁵⁷ BOA; A. DVN, 156/50, 03/Ra/1277, Anzor Kabak, mahiyetinde.

³⁵⁸ BOA; A. MKT. UM, 446/29, 19/C/1277, Merşan, Haman ve Seyit Ağa ailelerinden 179 Erkek, 181 Kadın nüfus.

³⁵⁹ BOA; A.MKT. UM; 456/38, 25/B/1277, bahar aylarından itibaren göç etmeye başlayacaklar.

³⁶⁰ BOA; A.MKT. UM; 456/38.

³⁶¹ BOA; A. MKT. NZD, 219/53, 8/Za/1277, muhâcir-i merkûmenin vekili Sefer Efendi.

³⁶² BOA; A.MKT. NZD, 346/88, 12/N/1277.

³⁶³ BOA; A.MKT. UM, 464/71, Kabile, reisleri Hüseyin bey yönetiminde 20 ay önce İstanbul'a gelmişler daha sonra misafireten olmak üzere Kayseri'ye gönderilmişler.

³⁶⁴ BOA; A.MKT. MHM, 222/5, 30/Za/1277, Hüseyin Bey mahiyetinden olup Kayseri, Sarioğlan ve Kuzugüden Kazalarında bulunan 56 hane Hatukay'la birlikte İstanbul'dan gelmelerine rağmen, bunlardan daha önce Uzunyayla'ya gönderilmişlerdir. Bu sebeple en erken 20 ay olmak üzere 1859'un Aralık ayından sonra 1860 veya 1861 yılları içinde Uzunyayla'ya sevk edilmiş olmaları gerekir.

³⁶⁵ BOA; A.MKT. UM, 760/71, 13/L/1277.

³⁶⁶ BOA; İ.MVL, 586/26367, s. 20, Ankara'dan Uzunyayla'ya gönderilen bu muhacirler iskân edilemeden kış geldiği için 60 hane geçici süreyle Kayseri'nin bazı köyleri ile 157 hane Havarkun? Kazası köylerine taksim edildi.

Bilecik	10	112	Altıkeseek (Abaza)	Mayıs 1861 ³⁶⁷
Bolu	70	-	Kabartay	Mayıs 1861 ³⁶⁸
Yozgat	170	1300	Çerkes	Mayıs 1861 ³⁶⁹
Karacaşehir Bursa	13	96	Altıkeseek (Abaza)	Haziran 1861 ³⁷⁰
Aydın	200	-	Dağıstan-Çeçen	Haziran 1861 ³⁷¹
Kütahya	7	30	Kumuk	Temmuz 1861 ³⁷²
Kütahya	100	-	Kabartay	Temmuz 1861 ³⁷³
Trabzon	27	-	Çerkes	Temmuz 1861 ³⁷⁴
Amasya	-	400	Çerkes	Temmuz 1861 ³⁷⁵
-	-	16	Kabartay	Ağustos 1861 ³⁷⁶
Güzelhisar (Saruhan)	32	-	Çerkes	Aralık 1861 ³⁷⁷
Kastamonu	160	-	Çerkes	_ ³⁷⁸

Ulaşılabilen belgeler ışığında bir hesaplama yapılırsa nüfus ve hane bilgileri mevcut olan miktarlar: 5857 nüfus = 877 haneye tekabül eder. Böylelikle hane ortalaması olarak bulunan 6,7 ile nüfusu bilinen, hane sayısı belli olmayan 778 nüfus, hane ortalamasına göre 116 hane eder. Hane sayısı belli olan fakat nüfusu belli olmayan 1.190 hane ise

³⁶⁷ BOA; A.MKT. NZD, 353/100 18/Za/1277.

³⁶⁸ BOA; A.MKT. UM, 481/98, 29/Z/1277.

³⁶⁹ BOA; A.MKT. NZD, 353/12, 9/Za/1277, Uzunyayla'ya sevk olunanlar dışında 4 hane 29 nüfus Yozgat'ta iskân olunmuştur.

³⁷⁰ BOA; A.MKT. MHM, 222/55, 3/Z/1277 İshak Efendi, Hadaka ve Mehmed isimli şahısların mahiyetinde.

³⁷¹ BOA; A.MKT. MHM, 222/9, 30/Za/1277.

³⁷² BOA; A.MKT. UM, 481/17, 27/Z/1277, Sarı Mirza ve Murtaza Efendiler mahiyetindeki ahali, Kütahya'da iskân edildikten sonra eski vatanlarına dönmek için Dersaadet'e başvurmuşlar bunun üzerine Uzunyayla'da iskân edilmeleri uygun görülmüştür.

³⁷³ BOA; A.MKT. UM, 491/43, 15/M/1278.

³⁷⁴ BOA; A.MKT. UM, 491/43.

³⁷⁵ BOA; A.MKT. MHM, 226/76, 12/M/1278.

³⁷⁶ BOA; A.MKT. MHM, 233/7, 20/S/1278, Hızır Ali ve arkadaşları olarak anılan bu grup büyük ihtimalle geçici veya kalıcı olarak bir yere yerleştirilmeden doğrudan Kafkasya'dan gelen muhacirlerdi.

³⁷⁷ BOA; A. MKT. UM, 526/19, 16/C/1278 .

³⁷⁸ BOA; AMKT. UM, 475/75, 25/Za/1277, 1861 Haziranında Maraş'da iskân edilmek için Uzunyayla'dan ayrılmışlardır geliş tarihleri belli değil.

yine 6,7 temel alınır, 7.973 nüfus eder ki böylece toplamda yaklaşık bir sayı olarak 2.193 hane ile 14.626 nüfus elde edilir. Fikir vermesi açısından veri olarak kabul edilebilecek bu nüfus, yaklaşık bir buçuk sene içerisinde Mayıs 1860 (1276), Aralık 1861 (1278) tarihleri arasında Uzunyayla'ya sevk edilmiştir.

Bu nüfusun ne kadarının iskân edildiği belli değilse de Kastamonu'dan Uzunyayla'ya göç eden 160 hanelik nüfus ile yine Kastamonu'dan göç eden 200 hanelik muhacir grubu Haziran 1861'de Maraş'a gitmek için izin istemişler³⁷⁹ ve bu istekleri kabul edilmiştir. Esasında Nisan 1861'de 200 hanelik muhacir grubu Kastamonu'dan Uzunyayla'ya göç etmek için Kastamonu'da arazinin darlığını ve hemşerilerinin Uzunyayla'da iskân edilmekte olduklarını belirtmişlerdir. Bu durumda bu 200 hane farklı bir muhacir grubu olabilir. Eğer farklı bir muhacir grubu olduğunu kabul edersek $14.626 + (200 \times 6,7) = 15.966$ muhacir 2.382 hane Uzunyayla'ya sevk edilmiş olur, Uzunyayla'dan ayrılarak Maraş'ta iskân edilen 360 haneyi bu nüfustan çıkarırsak $15.966 - 2.412 = 13.554$ muhacir nüfusu Uzunyayla'da kalmış olur. Eğer ki bu 200 hane Nisan ayında Kastamonu'dan göç eden muhacirler ise, $14.626 - (360 \times 6,7) = 12.214$ nüfus, 1.823 hane Uzunyayla'da kalan muhacir miktarı olur. İleride değineceğimiz ve Uzunyayla'nın köylerinin de bağlı olduğu Aziziye Kazası'nın 1871'de ki (1288) nüfusu ise 19.334 idi³⁸⁰.

Bunun yanında Uzunyayla'da iskânı kabul etmeyen başka bir muhacir grubunu da Nogaylar oluşturur. Nogayların Menkat kabilesinden Ziyae'd-din, Yusuf ve Can beyler mahiyetindeki 100 hane ile Şemseddin ve Şerifeddin yönetimindeki 140 hane muhacir. Gönderildikleri Çankırı ve Karahisar'da yerleşmeyerek 1861'de (1278) Uzunyayla dolaylarına gelmişlerdir³⁸¹. Kırşehir ve Uzunyayla'da iskân edilen Nogaylar, burada 3 sene kadar kaldıktan sonra 1864'te (1280) buralardan da ayrılarak eski vatanlarına

³⁷⁹ BOA; A.MKT. UM, 475/75, Anzor ailesinden Selim Giray mahiyetinde 200 hane ile Şamuko ve Kara Mirza takımından 160 hane.

³⁸⁰ Ayten Selvitop; Hicri 1288 (1871) ve Hicri 1306 (1888) Tarihli Sivas Vilayet Salnamelerinin Günümüz Harflerine Çevrilmesi ve Mukayeseli Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, s. 409, Osmanlı Devleti'nde 1881'de başlayarak 1893'te tamamlanan nüfus sayımına değin, sayımlara kadın nüfusun eklenmediği görülür bu açıdan bu nüfusun 2 ile çarpımıyla 1871 tarihinde Aziziye Kazasının yaklaşık 48. 500 kişilik kadın-erkek nüfusu olduğu sonucuna ulaşılabilir. Kemal Karpat, Osmanlı Nüfusu, s. 68, 1881/82-93 nüfus sayımına göre ise Aziziye Kazası'nın Müslüman, gayr-ı müslim, kadın+erkek toplam nüfusu 62.500 idi, aynı eser, s. 176.

³⁸¹ BOA; A.MKT. MHM, 232/32, 17/S/1278.

dönme için Samsun'a gitmişlerdir. Geri dönmeleri de mümkün olmayan Nogay'lar oldukça perişan bir halde Samsun'un köylerine dağıtılmışlardır³⁸².

C. MUHACİRLERİN UZUNYAYLA'YA MUVASALATI VE İSKÂN LARI

Osmanlı Devleti'ne iltica eden muhacirlerin bir an önce iskân edilerek bunların üretici hale getirilmesinin en önemli mesele olduğu açıktır. Bunun en kısa sürede gerçekleştirilmesi, mali yönden devleti rahatlatacağı gibi muhacirlerin sefaletlerinin bitirilmesi içinde gerekliydi. Bu sebeple devlet muhacir iskânının en önemli safhalarından biri olan hane inşaatında kendi kaynakları yanında yerli ahali ve muhacirlerden de faydalanmıştır.

Hane inşaatı için öncelikle memurlar tayin edilmiş bunların muhacir bölgelerine gönderilerek hane inşaatlarını bunlar aracılığıyla yürütülmesi düşünülmüştür. Bu amaçla, Ankara'ya gönderilmiş olan ve Uzunyayla ve sair mahallerde iskânı düşünülen muhacirlerin hane inşaatları için Haziran 1860'da (1276) Hasan Bey, Hacı Mehmet Ağa ve bir kâtip tayin edilmiştir. Fakat bunların toplamda yedi bin kuruş tutan maaşları sebebiyle bu yöntemden vazgeçilmiş, bunun yerine hane inşaatlarının yerel memurlara bırakılması kararlaştırılmıştır. Bunun yanında askerlerden ve muhacirlerden rençperlik kerpiç hazırlamak gibi hizmetinde kullanılarak, bölgeye ulaşan ve sevk edilecek muhacirlerin aynı sene içinde iskânlarının sağlanması kararlaştırılmıştır³⁸³. Buradan Devletin, muhacirlerin iskânı işini sıkı tuttuğu anlaşılmaktadır. Haziran ayında alınan karar birkaç ay içinde muhacirlerin haneler yerleştirilmesi öngörmekteydi. Aynı yılın Ağustos ayında hanelerin bir kısmının inşa edildiği, muhacirlerin haneler için yakacak tedarik edilmez ise kışın, hanelere girmeyeceklerini belirtmelerinden anlaşılmaktadır³⁸⁴. Nisan 1861'de (1277) inşa edilmekte olanlarla birlikte 2,000 kadar haneye gerek duyulacağı tahmin edilmekteydi³⁸⁵ ki bu da Uzunyayla'ya gelen nüfusla yaklaşık olarak örtüşmektedir.

³⁸² BOA; A.MKT. UM, 289/96, 4/Ş/1280, ziraatle uğraşmayan Nogay'lara kötü durumlarının izalesi için bir aylık yevmiye verilmiştir.

³⁸³ BOA; A.MKT. MHM, 186/96, 27/Za/1276.

³⁸⁴ BOA; AMKT. MHM, 321/94.

³⁸⁵ BOA; İ.MVL, 586/26367, s. 24.

Haziran 1861’de Mesudiye kazasının kuruluşuyla ilgili mazbata da “*Uzunyayla’da kurulan kur’alar*” ifadesinden bu tarihte bir miktar köy kurulduğu ve dolayısıyla da muhacirlerin bir kısmının iskân edildiği anlaşılmaktadır³⁸⁶.

Ekim 1861’de (1278) Muhacir Komisyonu başkanı Hafız Efendi Uzunyayla bölgesine gönderilmiştir. Hafız Efendi’nin, 1861 yazında, bölgedeki nüfus yığılması yanında, Pınarbaşı bölgesinde inşa edilecek haneler için gelmesi beklenen mühendislerin henüz bölgeye ulaşmadıkları havadisleri üzerine Uzunyayla’ya geldiği anlaşılmaktadır³⁸⁷.

Ağustos 1861’de (1278) Uzunyayla’nın batı sınırını oluşturan Pınarbaşı bölgesinde kurulacak Aziziye Kazası için 600 kadar hane inşaatına gerek duyulduğu belirtilmiş. Bu bölgenin sulak, verimli bir bölge olduğu, Uzunyayla’da inşa edilmekte olan hanelere odun tedarikinde zorluklar yaşandığı ve bu bölgeye yakın ormanlık arazi olması sebebiyle Pınarbaşı bölgesinde hane inşasının uygun olduğu üzerinde durulmaktadır. Bu sebeple bölgeye Kabartay kabilesinden Kastamonu’dan gelen ve Sefer Bey mahiyetindeki 214 hane, Hatukoy kabilesinden 60 hane ile diğer kabilelerden oluşan 500–600 kadar hane muhacirden isteyenlerin buraya iskânına karar verilmiştir³⁸⁸. Bölgede ihtiyaç duyulan haneler ise Pınarbaşı yöresinde Afşar aşiretinin 700 kadar hanesinin sahiplerinin rızasıyla vergi borçlarına karşılık olarak muhacirlere verilmesiyle çözülmüştür³⁸⁹. Kasım 1861’de (1278) Afşar aşiretinin hanelerini muhacirlere terk ederek Zamantı yöresine geçtikleri görülmektedir. Bu durumda devletin önemli miktarda hane inşaatından kurtulduğu ve muhacirlerin bir kısmının buraya yerleştikleri anlaşılmaktadır³⁹⁰. Ekim 1863’te (1280) ise Afşar aşiretinin bir bölümü hiçbir vukuat olmadan Pınarbaşı yöresinde kurulan Aziziye Sancağı merkezine yerleştirilmiştir³⁹¹.

³⁸⁶ BOA; A.MKT. MVL, 130/15, 28/M/1278, “*Sivas eyaletinde kâin Uzunyayla nam mahalle iva ve iskân olunan muhacirin-i Çerakisenin meskûn buldukları kur’aya kaza itibari Mesudiye namı ile bir müdir idaresine verilmek üzere oraya münâsib birinin intihabı hususuna dair yazılan tahrirata cevaben Sivas Meclisinin fi 27 Zi’l-kaade Sene 77 tarihiyle müverrihan varid olan mazbata...*”

³⁸⁷ BOA; A.MKT. UM, 500/53, 16/Ra/1278.

³⁸⁸ BOA; A.MKT. UM, 491/43, 7/S/1278, “*Uzunyayla’nın nihayetinde vaki Pınarbaşı nam mahal gayet münbit ve vasi ve otlu sulu yerler olub hatta oraya bir saat kadar civar mahalleri orman bulunarak... henüz yerleşmemiş olan Kabartay kabilesinden iki yüz on dört ve Hatokay kabilesinden altmış hane ile Hüseyin Bey ve Kabail-i saireden beşer onar hane ceman altı yüz kadar haneler mahal-i mezkura iskân ve ivaları...*”

³⁸⁹ BOA; 500/53, “*...Uzunyayla’dan alınan havadislerle nazaran Afşarların Pınarbaşı’nda olan yediyüz kadar kışlak haneleri muhâcirlere verilmek üzere ashabından rızalarıyla bil’l-mübayaa bahaları virgüden olan borçlarına mahsub olunacağı...*” bundan onbeş gün mukaddem savb-ı mezbûre azîmeti arzu ve mühendislerin vürûduna intizar iylemiş isede mühendisler henüz vürûd idmediklerinden vürûdları anda gönderilmesi ...”

³⁹⁰ BOA; A.MKT. MVL, 138/66, 25/C/1278.

³⁹¹ BOA; A.MKT. MHM, 284/69, 20/R/1280.

Bununla birlikte Aziziye Kazası'nın 1888'de (1306) 250 haneden ibaret olması³⁹² muhacirlerin küçük bir kısmının bu kazada iskân edildiğini gösterir. Çoğunlukla tarım ve hayvancılıkla uğraşan muhacirlerin bu kadar büyük bir oranda bir kazaya yerleştirilmeleri pek makul görülmemektedir. Bu muhacirlerin bugün Pınarbaşı çevresinde yer alan muhacir köylerini oluşturmaları daha muhtemeldir.

Devletin muhacirleri kısa zamanda iskân ettirmek için hane inşaatını en kısa zamanda bitirmek istediği anlaşılmaktadır. Bunun yanında Uzunyayla'ya komşu kaza ve köy ahali de hane inşaatına önemli katkılarda bulunmuştur. 1860 ile 1861 yıllarında 199 hane bölge ahali tarafından inşa edilmiş veya masrafları karşılanmıştır. Tablo 3. 2. Halkın bu konuda gösterdiği alaka ve yardım muhacirlerin iskânına ilgisiz kalmadıklarını gösterir ki bu durum övgüye layık bulunmuştur³⁹³.

Tablo 3. 2. Uzunyayla'ya komşu kaza ve köy ahali için inşa ettikleri haneler.

Kaza/Köy ismi	Hane	Kaza/Köy ismi	Hane
Yıldızeli Kazası ³⁹⁴	36	Menaş Sofuları	1
Aşadi Nahiyesi ³⁹⁵	7	Mühenna Sofuları	1
İlikli Kazası ³⁹⁶	26	Balaaltun	2
Deliklitaş Kazası ³⁹⁷	4	Kışlak ve Dölek	3
Tenos Kazası ³⁹⁸	15	Makzudlu ve Davyan	1

³⁹² Ayten Selvitop; Hicri 1288 (1871) ve Hicri 1306 (1888) Tarihli Sivas Vilayet Salnamelerinin Günümüz Harflerine Çevrilmesi ve Mukayeseli Değerlendirilmesi, s. 316.

³⁹³ BOA; A.MKT. UM, 453/8, 23/B/1277, "Sivas Eyâletinde kâin Yıldızeli Kazası ahali taraf-ı eşref-i Saltanat-ı Seniyyeye dehaletle Uzunyayla'da iskân olunan muhâcir hanelerinden hisse-i vecibeleri olub i'mal eyledikleri otuzaltı hanenin bedel-i olan akçeyi bir hizmet-i fahire olmak üzere bi't-tav' ve '-rıza Hazine-i Celîleye terk ve teberru' eylediklerinden..." "...meblâğ-ı bedel-i mezbûru Hazine-i Celîleye terk ve teberru' itmeleri muktezâ-ı sadakat ve hamiyetleri iktizâ'sı olarak şayan-ı sitayiş ve tahsîn görünmüş ve canib-i hükümetten tahsîni havi buyuruldu..."

³⁹⁴ BOA; A.MKT. UM, 453/8, 23/B/1277.

³⁹⁵ BOA; A.MKT. NZD, 335/65, 4/C/1277.

³⁹⁶ BOA; A.MKT. MHM, 203/26, 6/C/1277.

³⁹⁷ Takvim-i Vekayi 605/2, 6/B/1277, Ramazan Göktepe; Kırım Savaşı Sonrası Osmanlı Basımında Kafkasya ve Kırım Göçleri, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 43.

³⁹⁸ BOA; A.MKT. UM, 435/43, 25/R/1277.

Kangal Kazası ³⁹⁹	5	Tuzla, Küçük ve Cihası	1
Alaca Kazası ⁴⁰⁰	4	Çakıya ve Saraçlar	1
Hafik Kazası ⁴⁰¹	40	Sultan, Ördeğil Kebir	1
Emlak Kazası ⁴⁰²	30	Arifler, Abdallu, Bayracık, Elmalı	1
Gedikçik Kazası Köyleri olmak üzere ⁴⁰³		Yunusviran, Kalacık	1
Gemerek	8	Kızılcalar	1
Karagöl	2	İkecek ve Torbacı	1
Nisanlı	2	Nasudlu ve Merkeş	1
Kızılcağışla	2	TOPLAM	199
Çayırğınca, Kayapınar	2		

Muhacirlerin bir an önce iskân edilmeye çalışılmasının yanında muhacirlerin sosyal ve dini ihtiyaçları içinde binalar inşa edilmiştir. Hafik Kazası bir cami ve bir mektep inşa ederek masrafını hazineye bağışlamıştır⁴⁰⁴. Bunun yanında, inşa edilen sekiz adet mescide de muhacir ulemâsından seçilenler hatip olarak tayin edilmiştir.⁴⁰⁵

³⁹⁹ BOA; A.MKT. UM, 435/43.

⁴⁰⁰ BOA; A.MKT. UM, 435/43.

⁴⁰¹ BOA; A.MKT. MHM, 215/88, 12/L/1277.

⁴⁰² Takvim-i Vekayi 602/2, 4/C/1277, Ramazan Göktepe; Kırım Savaşı Sonrası Osmanlı Basınında Kafkasya ve Kırım Göçleri, s. 184.

⁴⁰³ BOA; A.MKT. UM, 430/11, 17/Ra/1277, “...muhâcirin-i Çerakiseden Uzunyayla’yı intihâb ile orada mütemekkin ve karar-ı ihtiyar idenler için inşâ’ ittirilen hanelerden hasbe’l-taksim Gedikçik Kazası hissesine isabet iderek kaza-i mezbûr müdir ve meclis marifetiyle ahali tarafından imar ve inşâ’ kılınarak muhâcirin-i merkûmenin yed-i temeddül ve istiscabında teslim kılınan otuziki bâb hanelerin baha-i kereste ve mesarif-ı inşâ’iyesi olarak canib-i mîrîden ita buyurulacak meblağ-ı ma’lûmeye bir hizmet-i memduha-i müftehîre olmak üzere kemal-i şevk ve hahişleriyle canib-i mîrîye terk ve teberru’ eylemiş oldukları beyânıyla kabulü niyazında oldukları bu defa kaza-i mezbûr meclisinden tevârüd iden bir kıt’a mazbata-ı umûmiyede beyân olunmuş...”

⁴⁰⁴ BOA; A.MKT. MHM, 215/88, 12/L/1277.

⁴⁰⁵ BOA; A.MKT. NZD, 348/63, 4/L/1277.

Hane inşaatı sırasında muhacirler yöre köy ve kasabalara dağıtılmak suretiyle geçici olarak iskân edilmişlerdir⁴⁰⁶. Bu suretle muhacirler, inşaatları biten hanelere yerleştirilmekteydi. Fakat muhacirler bazen hanelerdeki eksikleri ileri sürerek yapılan hanelere yerleşmiyorlardı. Ağustos 1860'da (1277) haneleri inşa edilen fakat yakacak odunları tedarik edilmeyen bazı muhacirler, bunların tedariki için öküz ve araba talep etmişler eğer talepleri yerine gelmezse hanelere girmeyeceklerini belirtmişlerdir. Bölgenin kış mevsiminde oldukça soğuk olması nedeniyle istekleri kabul edilerek 120 çift öküz ve araba tedarik edilmiştir⁴⁰⁷. Ayrıca yine inşa edilen bazı hanelerde kapı ve pencerelerin tamamlanmadığı gerekçesiyle muhacirler, kışın çok sert geçtiğini ve bu şekildeki hanelere yerleşemeyeceklerini belirtmişlerdir⁴⁰⁸.

Farklı geçici veya kalıcı iskân bölgelerinden gelen muhacirlerin Uzunyayla'nın hangi bölgelerine yerleştirildiklerinin tespiti, muhacir yerleştirilen köylerin yeni oluşturuldukları ve isimlerinin konulmamış olması sebebiyle güçtür. Ancak muhacirlerin bir bölümü için bazı bilgiler mevcuttur. Örneğin, Sarioğlan'da misafireten bulunan Hatukoy muhacirlerinden 200 hanesi ile birleştirilen yine aynı kabileden 60 hane ve 144 hane Kaynarpınar (Kaynar), Debrek, Kavakören (Kavak) ile Malakören (Malak) köylerine yerleştirilmişlerdir. Yine Sarioğlan'da bulunan fakat bunlardan sonra bir müddet daha burada bekleyen 56 hane Hatukoy'da Uzunyayla'nın kuzeybatısında, Ekrek'e doğru uzanan Çörmüşek boğazında iskân edilmişlerdir⁴⁰⁹.

Ayrıca Kastamonu'ndan Uzunyayla'ya sevk edilen 214 hane Kabartay ile 60 hane Hatukay ve diğer kabilelerle birlikte 500–600 haneden isteyenler Pınarbaşı bölgesinde iskân edilmiştir⁴¹⁰.

Eldeki belgeler ışığında 1859–1876 yılları arasında Uzunyayla'ya sevk ve iskân edilen muhacir sayısının tam olarak tespiti pek mümkün görünmemektedir. Buna karşın Uzunyayla'nın muhacir nüfusunun büyük oranda 1860–1862 yılları arasında bölgede iskân edilenlerden oluştuğu muhakkaktır. 1862 yılından sonra bölgeye muhacir

⁴⁰⁶ BOA; 586/26367, s. 5, "...ol vakte değin yerleştirilebilen muhâcirlerden maâdası geçen sene muhacirleri olmayan kazalarda sekene-i kâdimeye misafir verilmek ve mevsim-i baharda bunlar dahi iskân olunmak..." BOA; İ. DH., 32259. 8/Ra/1278.

⁴⁰⁷ BOA; A.MKT. NZD, 321/94, 2/S/1277, "... Uzunyayla'nın şitası seriüyü'l-daran olup bu günlerde havalar kesb-i burûdet ittiğinden şimdiden hatab ve kömür tedârik olunmadıkça bu kış orada karar ve sebat idemeyeceklerini ve lüzûm-ı şitaiyeleri için öküz ve araba virülmedikçe hanelere giremeyeceklerini beyân eylemişlerdir..."

⁴⁰⁸ BOA; A.MKT. UM, 426/49, 26/S/1277.

⁴⁰⁹ BOA; A.MKT. UM, 222/5, 30/Za/1277.

⁴¹⁰ BOA; A.MKT. UM, 491/43.

gönderilip gönderilmediği hakkında bilgi yoksa da 1876–1877 Osmanlı-Rus savaşından sonra yeni bir muhacir akınına maruz kalan Osmanlı Devleti, Rumeli ve Kafkas muhacirlerinden Sivas'a gönderilen 13. 472 nüfusun bir kısmı da Aziziye Kazasında iskân ettirilmiştir⁴¹¹. Fakat bu nüfusun ne kadarının Aziziye'de iskân edildiği ve iskân edildikleri bölgeler belirsizdir. Bunun yanı sıra 1899'da 60 hane Çerkes muhacirin Uzunyayla'da Yaspınar (Yassıpınar) köyünü kurmuş olmaları⁴¹², 1901'de yine Aziziye Kazasında 24 hane 154 nüfusun iskân edilmiş olması⁴¹³ Uzunyayla'ya muhacir akınının aralıklarla sürdüğünü gösterir.

D. MUHACİRLERE YAPILAN YARDIMLAR

Bir önceki bölümde de değindiğimiz gibi Devlet ve Anadolu halkı, muhacirlerin konut ihtiyacını karşılayarak iskân sürecinin önemli bir ayağını teşkil eden, konut edindirme kısmını genellikle sorunsuz ve dönemin şartlarına göre kısa sürede çözüme kavuşturmuştur. Fakat iskân süreci sadece konut sağlama ile sona eren bir konu değildir. Devlet, bu sürecin ilk ayağı diyebileceğimiz muhacirlerin iskân bölgesine sorunsuz olarak göçürülmesinden, sürecin sonu sayabileceğimiz, muhacirlerin kendi kendini geçindirebilecek hale gelerek ekonomik katılımlarının sağlanmasına değin konuya müdahil olmuştur. Bu bağlamda yardım konusu iskân sürecinin bir parçası olarak görülebilir. Muhacirlerin yurtlarından ayrılış biçimi yüzünden maddi olarak kötü durumda bulunmaları ise bu sürecin her kısmında yardıma ihtiyaç duymalarına neden olmuştur. Bu bakımdan gerek Osmanlı Devleti gerekse yerli halk, muhacirlerin bu kötü durumlarını göz önünde bulundurarak, olabildiğince yardımda bulunduğu gibi muhacirlerin yardım isteklerini de geri çevirmemiştir.

1. Nakil Sırasında Yapılan Yardımlar

Muhacirler Anadolu topraklarına çıktıktan sonra öncelikle geçici iskân bölgelerine gönderilmekteydiler. Buralarda kaldıkları süre boyunca yerli halk tarafından yardım gören muhacirler yine kalıcı iskân merkezlerine gidecekleri zaman ihtiyaç duydukları araba, hayvan vs. gereçler yerli halk veya bölgenin resmi idaresi tarafından karşılanmaktaydı. Örneğin, Aydın'da iskân edildikleri halde oranın hava ve iklimine

⁴¹¹ BOA; HR. TO, 258/75, 18/2/1880, Bu tarihte Sivas'a gönderilen muhacirlerin nüfusları; Nogay Tatarları: 289, Çerkes: 1724, Kars ahalisi: 8.515, Dağıstanlı: 1.055, Erzurum ahalisinden: 95, Rumeli'li Çerkes: 1.729, Rumeli'li Müslüman: 66, Toplam nüfus: 13.472 ile 2.514 hane.

⁴¹² Süleyman Erkan; Kırım ve Kafkasya Göçleri, Kafkasya ve Orta Asya Uygulama ve Araştırma Merkezi, Trabzon 1996, s. 148.

⁴¹³ Süleyman Erkan; Kırım ve Kafkasya Göçleri, s. 149.

uyum sağlayamayan Çeçen ve Dağıstan muhacirlerinin Uzunyayla'ya nakilleri sırasında katırcılara ödenmesi gereken taşıma ücreti vs. masraflar için gerekli olan 48.000 kuruş? Konya, Kırşehir, Aksaray, Esbkeşan halkı tarafından karşılanarak hazineye bağışlanmıştır⁴¹⁴. Bu tür yardımlar gazetelerde yayınlanarak övülmekte ve teşvik edilmekteydi. Sarıoğlan'da bulunan muhacirlerin yeterli yardım alamadıklarından düştükleri kötü durum üzerine Ankara mutasarrıfına yazılan yazıda, muhacirlerin durumları ve onlara her türlü yardım yapılması gerekliliği vurgulanmaktaydı. "...*bunlar dar-ü diyarlarını terk itmiş ehl-i İslam'ın müsâfiri bir takım aceze ve biçareler olarak ahâli-i meskûre taraflarından haklarında her dürlü muâvenat îfâsı şiar-ı hamiyet ve merhamet nüvazi iktizâ'sından ve bir an evvel husûl-ı iskânları dahi Hükümet-i mahalliyenin vâzife-i mertebesinden olmağla...*"⁴¹⁵

Devlet'te yardım başvurularına genellikle olumlu cevap vermekteydi. Kasım 1860'ta (1277) Dersaadet'e gelerek Uzunyayla'ya yerleşmek istediğini belirten Kabartay muhacirlerinden Anzavur Kabak'ın 162 nüfusluk mahiyetiyle birlikte, yol masrafları vs. için yevmiye tahsis edilmiştir⁴¹⁶. Bunun yanında, iskân bölgelerinin, iklim olarak muhacirlere uymadığı gibi zorunlu haller dışında yerleştirildiği bölgeden ayrılarak Uzunyayla'ya gelmek isteyen muhacirlerin yol masrafları muhacirlerin kendilerine bırakılıyordu⁴¹⁷.

2. Gündelik İhtiyaçların Karşılmasına Yönelik Yardımlar

Muhacirler, Uzunyayla'ya geldikten sonra iskân edilinceye kadar ki hayatlarını devam ettirebilmek için temel ihtiyaçları beslenme olmuştur. Genellikle muhacirler yöre köy ve kazalara dağıtılmak suretiyle, günlük gıda ihtiyaçlarının yerli ahali tarafından karşılanması sağlanmıştır. Bunun yanında zaman zaman Uzunyayla'da iskân edilmeyen fakat köy veya kazalara da taksim edilmeyen önemli bir nüfus birikmekteydi. Bunların bir kısmının en azından gündelik ihtiyacını karşılayacak oranda varlığa sahip olduğu kabul edilebilir fakat muhacirlerin büyük çoğunluğu bu varlıktan yoksun veya göç esnasında sınırlı varlığını harcamış nüfustan oluşuyordu. Bu yüzden muhacirlere mümkün olduğu kadar düzenli bir şekilde günlük olarak ekmek veya bir ekmek bahası kadar yardımda bulunuluyordu. Temmuz 1861'de (1278) Uzunyayla'ya ve Sivas'ın

⁴¹⁴ Takvim-i Vekayi 650/2, 3/M/1279, Ramazan Göktepe; Kırım Savaşı Sonrası Osmanlı Basınında Kafkasya ve Kırım Göçleri, s. 154.

⁴¹⁵ BOA; A.MKT. UM, 464/71, 26/N/1277

⁴¹⁶ BOA; A.DVN, 156/50.

⁴¹⁷ BOA; A.MKT. NZD, 347/63.

kazalarına iskân olunmak üzere gelen 660 hane muhacire çok fakir oldukları için, iskân edilmeye kadar günlük yarımşar kıyye ekmek veya bahası yardımda bulunulmuştur⁴¹⁸. Bununla birlikte günlük ekmek veya bahası şeklindeki yardımlar genel olarak iskân edilmemiş veya iskân edildikleri halde durumları iyi olmayan bütün muhacirlere yapılmaktaydı. Zira daha önce değindiğimiz gibi bazı muhacirlerin Uzunyayla'ya göç etmelerinin sebebi iskân olundukları mahallerde yevmiyelerinin düzensizliği idi. Bunun yanında yardımlarda mümkün olduğunca daha fakara olanlara erişilmeye çalışılmıştır⁴¹⁹. Fakat bunun belirlenmesi genellikle mümkün olmuyordu. Örneğin, iskân edildikten sonra yevmiyeleri Aralık 1661'de (1278) tesviye edilen bazı Kabartay ve diğer kabile muhacirleri zor durumda kalarak, Şubat 1862'de (1278) tekrar yevmiye talep etmişlerdir. Bu talebe daha muhtaç olanların belirlenerek onlara yardımda bulunulacağı şeklinde cevap verildiyse de, bunun tahkiki mümkün bulunmayarak hepsine yarımşar kıyye ekmek veya bahası 2 aylık peşin olarak verilmiştir⁴²⁰. Buradan, Devlet'in gıda gibi hayati yardımlar için muhacirlerin iskân olunup olunmadığından ziyade onların, hasat zamanı gibi, üretici konuma geçmelerini ölçüt aldığını söyleyebiliriz. Mal sandıklarından ödenen bu meblağlar hakkında ekonomik verileri olmadığı için yardım miktarları şu aşamada belirsizdir.

Gündelik yaşamın devamı için bir diğer önemli sorun ısınma ihtiyacı olmuştur. Ağustos 1860'da (1277) muhacirlerden hane inşaatları tamamlananlar yakacak tedarik edilmediği için hanelerine girmeyeceklerini beyan etmişlerdir. Sivas Meclisinden Muhacir Komisyonu'na gönderilen telgrafta muhacirlerin odun tedariki için 120 öküz ve araba satın alınarak sorun kısmen çözülmüştür⁴²¹.

3. Tarım ve Hayvancılık ile İlgili Yardımlar

Genel olarak köylü bir toplum olan Kafkasyalıların, Uzunyayla'ya iskân edilmelerindeki gayelerden biri bölgenin tarımsal anlamda kullanılmıyor olmasıydı. Bölgede iskân edilen muhacirlerin tarımsal üretime geçebilmeleri için gerekli koşulların sağlanması birincil derecede önemliydi. Bu koşulların en önemlisi kuşkusuz muhacirlere toprak verilmesiydi. Bu bağlamda Devlet, Uzunyayla'ya yerleştirilen

⁴¹⁸ BOA; A.MKT. MHM, 228/22, 21/M/1278.

⁴¹⁹ BOA; A.MKT. NZD, 402/64, 16/Ş/1278, "...aniyaları yevmiye alub fukarası mahrum kalmamasından ibaret olmağla yine nufunu tecavüz itmemek üzere mümkün mertebe pek fakir ve muhtaçları tefrik olunarak husul-i iskânlarına değin ber mucceb-i ta'limat-ı seniyye yevmiye yarımşar kıyye nân-ı aziz veya bedelinin i'tâsı..."

⁴²⁰ BOA; A.MKT. UM, 540/14.

⁴²¹ BOA; A.MKT. NZD, 321/94.

muhacirlere toprağı ücretsiz olarak dağıtmıştır.⁴²². Muhacirlere hane başı ne miktar toprak verildiğı ise belli değildir. Fakat 1880’de Rumeli ve Kars muhacirlerinin bir kısmının, 1899’da da Yassıpınar köyünü kuran muhacirlerin Uzunyayla’da iskânı, bölgede arazinin yeterliliğı açısından sorun yaşanmadığını gösterir.

Devlet, muhacirlere toprak sağlamanın yanında rençperlik araç edevatını da mümkün olduğu kadar sağlamaya çalışmıştır. Ağustos 1860’da (1277) Sivas Meclisinden, Muhacir Komisyonuna gönderilen telgrafta, bölgede bulunan muhacirler için hane başına bir çift öküz, araba, sapan, çift demirleri ve tohumluk vs. için daha önce istekte bulunulduğu fakat henüz isteklerinin sonuca bağlanmadığı görülmektedir⁴²³. Fakat iskân edilen 3000 dolayındaki Kabartay vs. kabilelerin Şubat 1862’deki (1278) yevmiye taleplerinde, hasat zamanına kadar ifadesi, muhacirlerin rençperliğe başladıklarını gösterir⁴²⁴. Muhacirlere ayrıca aşâr muafiyeti de getirilmiştir. Bu muafiyete dair belirli bir süre verilmemişse de muhacirlerin kendilerini idare edecek duruma gelmelerine kadar kendilerine vergi teklif edilmemesine karar verilmiştir⁴²⁵.

Bu döneme ait hayvancılık ile ilgili bir bilgi mevcut değilse de 1893’te (1311) muhacirler, sahip oldukları 10.000 cins at için Halep Vilayeti’nde ki Amik ovasında mer’a tahsisi için talepte bulunmuşlar fakat bölgede bu kadar hayvan için tek parça arazi olmadığı için talepleri kabul edilmemiştir⁴²⁶. Kafkasya’da at yetiştiriciliğı yaptıkları bilinen Çerkesler’in iskân edildikleri Uzunyayla’da da bu uğraşlarına devam etmeleri, muhacirlerin Kafkasya’dan en azından bir miktar at getirdiklerini gösterir. Özellikle I. Dünya Savaşı ve sonrasında ordunun at ihtiyacının bir kısmı Uzunyayla bölgesinden karşılanmıştır. Fakat 1960’lardan sonra gerek orduda gerekse tarımsal alanda at ihtiyacının sona ermesi sonucu Uzunyayla’da ki at yetiştiriciliğı ve at sayısı oldukça azalmıştır⁴²⁷.

⁴²² BOA; A.MKT. NZD, 586/26367, s. 11.

⁴²³ BOA; A.MKT. NZD, 321/94, “...Sivas Eyâletine iskân olunan muhâcirinin hane başına bir çift öküz ve araba ile sapan ve çift demirleri ve taamiyeleriyle tohumluk için ma’lûmu’l-kiyal zehayirenin suret-i i’tâsı mukaddemâ istizan olunmuş isede henüz bir güne irade-i aliyye-i şerefvürûd itmemiş...”

⁴²⁴ BOA; A.MKT. UM, 540/14, 12/Ş/1278, “... 3000 nüfustan mütecaviz olup Uzunyayla’da iskanları icra olunmuş olan Kabartay kabilesi ve kabail-i saire için mahsul-ü cedidin idrakine kadar yevmiye yarımşar kıyye nan-ı aziz veya bedelinin itası...”

⁴²⁵ BOA; İ. MVL, 586/26367, s. 11.

⁴²⁶ BOA; DH. MKT, 32/29, 21/S/1311.

⁴²⁷ Kaan M. İşcar; Geçmişten Günümüze Uzunyayla At Yetiştiriciliğı, Uzunyayla Rapor ve Belgeleri 2, (Derleyen: Muhittin Ünal), Ankara 2007, s. 204.

E. MUHACİRLERİN İSKÂNİ SIRASINDA ALINAN TEDBİRLER VE İDARİ DÜZENLEMELER

Muhacirlerin iskân edildiği Uzunyayla yöresi daha önce belirttiğimiz gibi Türkmen aşiretlerin yaylağı durumundaydı. Bölge aşiretlerin arazisi olmamakla birlikte aşiretler her yaz buraya gelmeyi âdet edinmişlerdi. Hane inşaatı ve muhacirlerin iskânı sırasında zaman zaman aşiretlerle muhacirler arasında olaylar meydana geldiği gibi muhacir hanelerinin de aşiretlerden korunma gerekliliği ortaya çıkmıştı. Muhacirler ile aşiretler arasında vuku bulabilecek çarpışmaların önlenmesi için ise öncelikle Kayseri’de bulunan 2 bölük süvari asker-i nizami bölgeye sevk edilmesine bunun yanında Nisan 1861 (1277) Sivas, Kayseri, Yozgat taraflarından başıbozuk 150 nefer ile muhacirler arasından 100 nefer de bölgenin güvenliği için istihdam edilmesine gerek duyulmuştur⁴²⁸. Bu askerlerin sevki ve istihdamının başarılı olduğu bilinmiyorsa da Mayıs 1861’de (1277) Anadolu seraskerine asker talebiyle ilgili gönderilen emirde, Kayseri ve diğer bölgelerden istihdam edilen kuvvetlerin yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. Seraskere gönderilen emirde Uzunyayla’da giriş çıkışları kontrol eden yol ve köprülerin muhafazası üstünde duruluyordu. Bu manada aşiretlerin muhacir iskân edilmekte olan Uzunyayla’ya sokulmamaları amaçladıkları anlaşılmaktadır. “*Sivas Eyâleti dâhilinde kâin Uzunyayla nam mahale gönderilmiş olan muhâcirinin husûl-ı îvâ ve iskânları ile sâye-i meâlivâyeye-i Hazret-i Pâdişahide oraca arzu olunan hâl-i ümrânı ve âsâyişin devam ve bekâsı eşkıyâ-i aşâyirin mezkûr yaylaya men-i uburı zımnında ibtida-ı turuk ve maa’birin set ve bent olunmasına ve bu dahi lüzum-ı mikdar-ı Asâkir-i muntazama-i Şâhâne ve cünûd-ı muvazzafa sevk ve ikamesine mütevakkıf olub bunun evvel emirde Anadolu Ordû-yi Hümayûn Müşîri ve elviye-i münhâvere vali ve mutasarrıfları paşalar hazerâtıyla muhâberet ve kûvve-i zabitanın sûret-i tertib ve idaresi...*”⁴²⁹

Bunun yanında Uzunyayla’ya gönderilecek Paşa’ya yardımcı olunması için Halep valisi ile Maraş, Ankara, Adana, Harput mutasarrıflarına yazı gönderilerek onların gereken tedbirleri almaları istenmiştir⁴³⁰.

⁴²⁸ BOA; İ.MVL, 586/26367, s. 10.

⁴²⁹ BOA; A.MKT. NZD, 350/95, 24/L/1277.

⁴³⁰ BOA; A.MKT. UM, 471/84, 2/Za/1277, “...Sivas Eyaleti dahilinde kâin Uzunyayla nam mahalle gönderilmiş olan muhacirinin husul-ı iva ve iskânları ile sâye-i meal-vaye-i Hazret-i Pâdişahide oraca arzu olunan hâl-i ümrânı ve asâyişin devam ve bekâsı eşkıya-i aşairin mezkur yaylaya men’-i uburı zımnında...” “...Ser-asker-i müşarî’-n-ileyh hazretlerine bildirilmiş ve ol vech ile eşkıya-i aşairin ol

Uzunyayla'da muhacir iskânı sırasında askeri tedbirlerin icrasının kolaylaştırılması için, bölgenin çevresindeki Sivas Eyaleti dâhilinde yer alan 8 adet kaza ile Elbistan ve Kayseri sancaklarına bağlı bazı kazaların birleştirilerek Gürün kazasının merkez olmak üzere bir kaymakamlık teşkiline gerek görülmüştür. Gürün'ün kaymakamlık olmasıyla Koçkiri kaymakamlığına lüzum kalmayacağı için buranın lağvedilmesi suretiyle bu düzenleme için fazladan masrafta yapılmayacaktı. Böylece, Uzunyayla'nın kısa zamanda mamur bir yer olacağı öngörülmüştü⁴³¹. Bunun yanında Koçkiri kaymakamlığının lağvedilmesi suretiyle Uzunyayla kaymakamlığının kurulması önerilmişse de Eylül 1860'da (1277) bu kaymakamlığın icrasına gerek olmadığı Sivas mutasarrıfına bildirilmiştir⁴³².

1861'de ise Uzunyayla'da Aziziye kazasının kurulduğu görülür ki buranın kurulmasıyla yukarıdaki idari tedbirlere gerek kalmamıştır.

1. Mesudiye Kazası

1860–1861 yılları arasında önemli bir muhacir akınına uğrayan Uzunyayla'da iskân edilen veya iskânı bekleyen muhacirlerin devletle olan ilişkileri ve onların ihtiyaçlarının karşılanması sırasında bazı zorluklarla karşılaşılmaktaydı. Bunların başında ise muhacirlerin genelde dil bilmemesi sebebiyle yaşanan anlaşmazlıklar ve kurulan köylerin henüz bir idareye bağlanmamış olmasıyla muhacirlerin isteklerini bildirmedeki zorluklardı. Bu sorunun giderilmesi için 1861'de (1277) Uzunyayla yöresinde muhacirlerin yerleştirildiği kur'aya kaza statüsü ile Mesudiye ismi verilerek, Çerkes Ahmet Şakir Efendi buraya müdür tayin edilmiştir. 2,000 kuruşluk maaşı ve 250'şer kuruşluk katib ve kayıt memuru masrafları ise hazineye masraf açılmaması için Zile, Divriği ve Darende kazaları müdürlerinden sağlanmıştı⁴³³. Muhacirler kazaya Ahmet Şakir Efendi'nin tayin edilmesinden duydukları memnuniyetini Sivas Mutasarrıflığına genel dilekçe göndererek beyan etmişlerdir⁴³⁴.

---

tarafda sarkıntuluk idememeleri için ferik-i müşârü'n-ileyh icra ve iş'âr ideceği tedâbirin ifâsı ve sayasına dair Ankara ve Adana ve Harput Mutasarrıfları saâdetlü paşalar ile Haleb Valisi devletlü paşa hazretlerine muharrerat tastir kılınmuş ve Ordu-yu Hümâyuna mezkûr müşîri devletlü paşa hazretlerine dahi beyân-ı hal olunmuş..."

⁴³¹ BOA; İ.MVL, 586/26367, s. 24.

⁴³² BOA; A.MKT. UM, 422/90, 8/S/1277.

⁴³³ BOA; A.MKT. MVL, 130/15.

⁴³⁴ BOA; A.MKT. MHM, 229/99, 28/M/1278.

Mesudiye Kazası 1863'te (1279), Aziziye Kazasının kurulması üzerine lağvedilerek, Aziziye Kazasına nahiye olarak bağlanmıştır⁴³⁵.

2. Aziziye Kazası

Mesudiye Kazası genel anlamda idari işler ve muhacirlerle ilişkilerin sağlanması amacıyla kurulmuştur. Buna karşın Aziziye Kazası daha çok muhacirlerin iskân olunduktan sonraki ihtiyaçlarına cevap vermek için kurulmuştur.

Muhacirler için teşkil edilen köylerin çevresinde ziraatte vs. uğraşlarda gerekli olan odun bulunmadığı gibi, muhacirlerin ürettikleri mallarını satması veya ihtiyaçlarını karşılamaları için civarda bir merkez bulunmamaktaydı. Bu sebeple bir merkeze ihtiyaç duyulmuştur. Bunun için gerek verimli ve sulu gerekse odun tedarikinin sağlanabileceği ormanlık alana yakın olan Pınarbaşı bölgesi belirlenmiştir. Buraya, o sırada Uzunyayla'da henüz iskân edilmeyen 500–600 civarında hanenin yerleştirilmesiyle bölgeyi yaylak olarak kullanan aşiretlerinde bölgeden çıkarılabileceği öngörülmüştür. Bu amaçlarla, 1861 (1278) yılında kurulan kazaya Padişah Abdülaziz'e (1861–1876) ithafen Aziziye ismi verilirken kaymakamlığına Kayseri Kaymakamı Mehmed Emin Efendi getirildi⁴³⁶. Böylelikle Uzunyayla'ya gönderilmiş olan muhacirlerin önemli bir bölümü bu kazada veya çevresinde iskân edildi.

1888 (1306) tarihinde Aziziye Kazası'nda on mahalle ve 250 hane ile 139 dükkân iki hamam bir han, bir Mekteb-i Rüşdi, bir telgrafhane ve bir hükümet konağı ile harap bir kışla bulunmaktaydı. Bu tarihte kazaya bağlı olan muhacir nahiyeleri, Pazarsu, Altıkesek, Mesudiye, Beserek, Gümüşgün, Kazancık'dır⁴³⁷. Toplam nüfusu ise 62. 500 idi⁴³⁸. 250 hanelik Aziziye Kazası'nda 139 adet dükkan bulunması kazanın kuruluşunda amaçlandığı gibi çevresinde bulunan yerleşim birimlerinin ihtiyaçlarının karşılanması doğrultusunda yapıldığını gösterir.

⁴³⁵ BOA; A.MKT. MHM, 155/4, 15/Ş/1279.

⁴³⁶ BOA; A.MKT. UM, 491/43, 15/M/1278, "...Ma'lum-ı ali-i ihsanişden asifanede buyurulduğu vech ile Uzunyayla'ya Sâye-i Şevket-vaye-i Cenâb-ı Mülükânede nam nam-ı ism-i sami-i hazret-i Şahane ile mesnud ve mezeyyen müceddeden teşkil olunan Aziziye Sancağı'nın mekurivası Aziziye tesmiye olunan mefs-i Pınarbaşı demek olub..." BOA; A.MKT. UM, 517/12.

⁴³⁷ Ayten Selvitop; Hicri 1288 (1871) ve Hicri 1306 (1888) Tarihli Sivas Vilayet Salnamelerinin Günümüz Harflerine Çevrilmesi ve Mukayeseli Değerlendirilmesi, s. 208.

⁴³⁸ Kemal Karpat; Osmanlı Nüfusu, s. 176.

Sivas Vilayetine bağlanan Aziziye, 1926'da Pınarbaşı adını alarak Kayseri'ye bağlandı⁴³⁹.

F. HUKUKİ AÇIDAN DEVLET-MUHACİR İLİŞKİSİ

Uzunyayla'ya göç eden Çerkesler Kafkasya'da yaşadıkları sürede aralarında vuku bulan davaları kabile kurallarına göre çözmekteydiler. Muhacirlerin Osmanlı Devleti'ne iltica etmelerinden sonra ise devlet, hukuki anlamda meydana gelen davaları muhacir talimatnamesi gereği Osmanlı hukukuna göre bakmaya başlanmıştır. Özellikle muhacirler arasındaki sınıfsal yapı sebebiyle, Çerkes beylerin kölelerini ezmelerine karşı tedbirler alınırken bu sınıfsal yapının tamamen ortadan kaldırılması ise zamana bırakılmıştır. Bu bağlamda devlet sınıfsal yapıyla ilgili davalarda zaman zaman beyler zaman zaman ise halk tabakası yanında yer almıştır. Örneğin, 1862'de (1278) Uzunyayla'da iskân edilen Kabartay ümerasından Musa Beyin, Hatukay kabilesinden birine karşı yaptığı haksızlık sonucu verilen dilekçede, adı geçen kişinin cezalandırılmaması halinde beylerinin eski vatanlarında yaptıkları haksızlıklara Osmanlı ülkesinde de devam edeceklerini bildirmiştir. Bu durumun ise türlü türlü uygunsuzluklara sebep vereceği, öç alma olaylarının meydana geleceği nedeniyle Musa beyin cezalandırılması istenmiştir. Sonuç olarak adı geçen kişi cezalandırılmıştır⁴⁴⁰.

Buna karşın Aziziye kazasındaki Çerkes beyleri 1889'da (1316) kendilerinin askerlikle mükellef oldukları halde kölelerinin de askere alınmaya başlanması üzerine mağdur oldukları gerekçesiyle bu duruma karşı çıkmışlardır⁴⁴¹. Bunun üzerine devlet kölelerin askere alınma işinden vazgeçmiştir⁴⁴². Aslında Çerkesler'in kölelerini kendi tasarruflarında kullanmaları dışında bunları satmaları Osmanlı Devleti'ne iltica etmelerinden sonrada devam etmiştir. Bunun önlenmesi için 1860'larda bazı girişimler yapılmışsa da, bu durumun kaldırılması ancak 27 Ekim 1909'da Meclis-i Vükela'da Jön Türkler'in çabalarıyla hazırlanan mazbata ile olmuştur. Bu mazbata sonucu köleliğin ancak gönüllülük esasına göre devam edebileceği belirtildi. Böylece cebren köleciliğin sürdürülmesi yasaklandı⁴⁴³. Çerkes beyleri ise köleliğin kaldırılması konusuna da itiraz

⁴³⁹ Abdullah Satıoğlu; "Pınarbaşı", Kayseri Yurt Ansiklopedisi, Kayseri Ansiklopedisi, T.C Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri Basbakanlık Basımevi, Ankara 2002, s. 36.

⁴⁴⁰ BOA; A.MKT. DV, 223/77, 27/Za/1278.

⁴⁴¹ BOA; DH. MKT, 1623/113, 19/N/1306.

⁴⁴² BOA; DH. MKT, 1639/33, 19/Za/1306.

⁴⁴³ Hakan Erdem; Osmanlı'da Köleliğin Sonu 1800–1909, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s. 190

etmişlerdir. 1909'da (1327) bazı Abaza beylerinin köleliğin kaldırılmasının hukuk-u kadimlerine aykırı olduğu yönündeki başvuruları Sadaretçe reddedilmiştir⁴⁴⁴.

Muhacirlerin hukuki durumlarına dair bir noktada, Kafkasya'da vuku bulmuş cinayet gibi davalara Osmanlı Devleti'nde bakılması durumuydu. Uzunyayla'da iskân ettirilmiş olan muhacirden İsmail ve iki arkadaşının 1861'de (1277), Dersaadet'e gelerek eski vatanlarında meydana gelmiş olan olaylardan dolayı bazı kişilerin yargılanması isteği⁴⁴⁵, devletin, muhacirlerin eski vatanlarında vuku bulan davalara itibar edilmemesi yönündeki kararıyla reddedilmiştir⁴⁴⁶.

---

⁴⁴⁴ BOA; DH. MKT, 2739/67, 25/M/1327, Abaza kabilesinden Ağaçe, Merşan, Yağan aileleri beyleri.

⁴⁴⁵ BOA; A.MKT. NZD, 350/24, 19/L/1277.

⁴⁴⁶ BOA; A.MKT. MHM, 218/47, 28/L/1277.

SONUÇ

1859–1876 yılları arasında Kafkasya’dan 1.000.000’u aşkın insanın göç ederek Osmanlı Devleti topraklarına yerleşmesi, gerek Rusya gerek Osmanlı Devleti gerekse muhacirler açısından önemli siyasi ve sosyal sonuçlar doğurmuştur.

Göçe neden olan Rusya açısından bu sonuçlar değerlendirildiğinde, Çarlık Rusya’sı kendisini XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren 1860’lı yıllara değin meşgul eden ve kontrol edilemez olarak nitelendirdiği, her an ayaklanmaya hazır dinamik bir Müslüman topluluğu, kendi ülkesine kattığı bölgeden çıkarmış oluyordu. Böylelikle Rusya, politik amaçları doğrultusunda Osmanlı Devleti’ne yönelik ileri harekâtlarında ortaya çıkması muhtemel iç savaş tehlikesini bertaraf etmiştir. Osmanlı Devleti’ne, Kafkasya’nın her bölgesinden belirli oranlarda göç olmasına karşın özellikle Batı Kafkasya ve Karadeniz sahillerinin neredeyse tamamen boşaltılması göç hareketinde Rusya’nın ileriye dönük stratejik hedeflerini açıkça yansıtmaktadır. Zira 1876–1878 Osmanlı-Rus Savaşında bölgede görülen ayaklanmalar Rusya’yı önemli ölçüde etkileyecek seviyede güçlenmemiştir.

Göç eden toplulukların yerine bölgeye Rus ve diğer Hıristiyan halkların yerleştirilmesiyle Kafkasya’daki demografik yapı Rusya’nın lehine bir gelişme göstermiştir. Bu bağlamda Rusya, Kafkas halklarını vatanlarından çıkartarak hedeflediği sonuçlara ulaşmıştır. Göçler sonucu bölgede azalan nüfus günümüze değin zaman zaman ortaya çıkan bağımsızlık mücadelelerinde Kafkas halkları açısından en büyük handikap olmuştur.

Muhacirlerin yerleştiği ülke olan Osmanlı Devleti açısından ise, özellikle 1863–1865 arası dönemde gerçekleşen göçler kısa vadede önemli sorunlara yol açmıştır. Muhacirlerin genel olarak mal ve mülklerini geride bırakarak Osmanlı topraklarına göç etmeleri, bunların iskân sürecinin her aşamasında yardıma gereksinim duymalarına neden olmuştur. Bu durum yeni bir savaştan çıkmış olan devletin önemli bir mali kaynağı bu alanda sarf etmesine neden olmuştur ki 1881’deki ekonomik iflasta, genel

anlamda göç meselesinin bir derece rol oynadığı söylenebilir. Göçün ekonomik sonuçları yanında başta Rumeli olmak üzere muhacir yerleştirilen bazı bölgelerde görülen asayişsizlik, devleti bir süre meşgul etmişse de en azından Rumeli sahası dışındaki bölgelerde uzun süreli sorunlara yol açmamıştır. Rumeli’de iskân edilen muhacirlerin Hıristiyan ahaliyle olan uyuşmazlıkları ise 1878’den sonra Rumeli’deki muhacirlerin Anadolu ve Orta Doğu’ya nakilleriyle sonuçlanmıştır.

Bununla birlikte Müslüman olan Kafkas muhacirleri Osmanlı Devleti’nin demografik yapısını olumlu yönde etkilemiştir. Önemli bir nüfusa sahip muhacirler büyük oranda taşradaki boş arazilere yerleştirilerek, bu toprakların değerlendirilmesi sağlanmıştır. Bu durum devletin vergi muafiyetleri sebebiyle ancak uzun vadede ekonomik kazanımlar elde etmesine olanak sağlamıştır. Bunun yanında muhacirlerin Osmanlı Devleti ve daha sonra kurulan Türkiye Cumhuriyetine, askeri, siyasi ve sosyal alanda önemli ölçüde katkıları olmuştur. Bunda Müslüman olan Kafkas halklarının, Türk toplumuyla kültürel anlamda kısa sürede kaynaşmasının rolü büyüktür. Muhacirlerin genelde dağınık olarak yerleştirilmesi bu süreci hızlandıran faktörlerdendir. Böylelikle muhacirler arasında kölecilik gibi adetler zamanla yok olurken muhacirler Türk toplum hayatına büyük ölçüde entegre olmuşlardır. Kafkas kültürü ve dili ise Kafkasya dışında yaşama alanı bularak Anadolu kültürünü zenginleştiren unsurlar olmuştur.

Büyük oranda en zor şartlarda ülkelerini terk eden muhacirler, göçten en fazla etkilenen kesim olmuştur. Göçler sırasında başta Çerkesler olmak üzere genel olarak Kafkas halkları, açlık, salgın hastalıklar, ulaşım koşullarının yetersizliği gibi sebeplerle nüfuslarının önemli bir kısmını kaybetmişlerdir. Kafkasya’da kalanlar ise kendi vatanlarında çoğu bölgede azınlık durumuna düşmüşlerdir⁴⁴⁷. Göçler sonucu bugün Orta Doğu’da Osmanlı Devleti’nin parçalanmasından sonra kurulan devletlerin hemen hemen tamamında bir miktar Kafkasyalı nüfus bulunmaktadır. Türkiye, sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte Kafkasyalı halkların nüfusunun en yoğun olduğu ülkedir.

Uzunyayla bölgesine göçlerin, genel anlamda Osmanlı iskân siyaseti bağlamında istenilen sonuçlara ulaşıldığını gösterir. Zirai açıdan atıl durumda olan bölge 1860’lı yıllardan sonra muhacir iskânı ile verimi oranında tarım alanı haline gelmiştir. Ayrıca, bölgede hüküm süren asayişsizlikte muhacirlerin bu bölgeye iskân edilmeleriyle uzun

⁴⁴⁷ Kafkasya’daki özerk cumhuriyetlerin nüfus yapıları için Bkz. Ufuk Tavkul; Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya, Ötüken Yayınları, İstanbul 2002, s. 14–16.

vadede çözüme kavuşturulmuştur. Bu yönüyle güvenlik ve ekonomik katkının gerçekleştirildiği görülür. Bunun yanında bölgede yetiştirilen Kafkas ırkı atlar, uzun süre ordunun at ihtiyacının bir kısmını karşılamıştır.

1863'ten sonraki göç sürecine nazaran kısmen daha iyi koşullarda Osmanlı topraklarına göç eden ve Uzunyayla'ya iskân edilen muhacirler, bölgenin geniş çaplı iskâna el vermesi sebebiyle Kafkasya'daki yapıya benzer şekilde, kabileler halinde birbirine yakın köylerde iskân edilmişlerdir. Bu durum muhacirlerin gerek kültürel gerekse dilsel değerlerini günümüze kadar büyük oranda muhafaza etmelerini sağlamıştır.

1860 yılından itibaren muhacir iskânına açılan Uzunyayla bölgesinin asıl nüfusunun eldeki bilgilere göre 1860–1862 yılları arasında bölgeye yerleştirildiği görülür. Bununla beraber 1876–1877 Osmanlı-Rus harbinden sonra Sivas Vilayetine sevk edilen önemli miktarda muhacir nüfusunun bir bölümü Uzunyayla ve Aziziye'de iskân edilmiştir. 1901'e kadar devam eden küçük çaplı göçler sonucu Kafkasya'dan Uzunyayla'ya yönelik göçlerin tamamlandığını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA**A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi**

1. Sadaret, Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı

BOA; A.MKT. MHM. 186/96, 27/Za/1276

BOA; A.MKT. MHM. 222/9, 30/Za/1277

BOA; A.MKT. MHM. 760/71, 13/L/1277

BOA; A.MKT. MHM. 477/67, 3/Z/1277

BOA; A.MKT. MHM. 760/71, 13/L/1277

BOA; A.MKT. MHM. 219/53, 23/Za/1277

BOA; A.MKT. MHM. 224/44, 24/Z/1277

BOA; A.MKT. MHM. 222/55, 3/Z/1277

BOA; A.MKT. MHM. 222/5, 30/Za/1277

BOA; A.MKT. MHM. 222/9, 30/Za/1277

BOA; A.MKT. MHM. 203/26, 6/C/1277

BOA; A.MKT. MHM. 215/88, 12/L/1277

BOA; A.MKT. MHM. 215/88, 12/L/1277

BOA; A.MKT. MHM. 218/47, 28/L/1277

BOA; A.MKT. MHM. 226/76, 12/M/1278

BOA; A.MKT. MHM. 233/7, 20/S/1278

BOA; A.MKT. MHM. 226/76, 12/M/1278

BOA; A.MKT. MHM. 232/32, 17/S/1278

BOA; A.MKT. MHM. 229/99, 28/M/1278

BOA; A.MKT. MHM. 228/22, 21/M/1278

BOA; A.MKT. MHM. 155/4, 15/Ş/1279

BOA; A.MKT. MHM. 284/69, 20/R/1280

BOA; A.MKT. MHM. 345/47, 20/C/1282

BOA; A.MKT. MHM. 421/34, 06/C/1285

BOA; A.MKT. MHM. 421/34, 06/C/1285

BOA; A.MKT. MHM. 455/52, 02/R/1290

2. Sadaret, Mektubi Kalemi Umum Vilâyât

BOA; A.MKT. UM, 375/82, 08/R/1276
BOA; A.MKT. UM. 403/86, 12/L/1276
BOA; A.MKT. UM. 405/51, 24/L/1276
BOA; A.MKT. UM. 464/71, 20/N/1277
BOA; A.MKT. UM. 456/38, 25/B/1277
BOA; A.MKT. UM. 481/98, 29/Za/1277
BOA; A.MKT. UM. 477/27, 02/C/1277
BOA; A.MKT. UM. 481/17, 27/Z/1277
BOA; A.MKT. UM. 453/8, 23/B/1277
BOA; A.MKT. UM. 222/5, 30/Za/1277
BOA; A.MKT. UM. 456/38, 25/B/1277
BOA; A.MKT. UM. 446/29, 19/C/1277
BOA; AMKT. UM. 475/75, 25/Za/1277
BOA; A.MKT. UM. 435/43, 25/R/1277
BOA; A.MKT. UM. 430/11, 17/Ra/1277
BOA; A.MKT. UM. 426/49, 26/S/1277
BOA; A.MKT. UM. 464/71, 26/N/1277
BOA; A.MKT. UM. 471/84, 2/Za/1277
BOA; A.MKT. UM. 422/90, 8/S/1277
BOA; A.MKT. UM. 481/98, 29/Z/1277
BOA; A.MKT. UM.760/71, 13/L/1277
BOA; A.MKT. UM. 442/41, 2/C/1277
BOA; A.MKT. UM. 517/12, 5/M/1278
BOA; A.MKT. UM. 540/14, 12/Ş/1278
BOA; A. MKT. UM. 526/19, 16/C/1278
BOA; A.MKT. UM. 501/9, 18/Ra/1278
BOA; A.MKT. UM. 511/22, 24/R/1278
BOA; A.MKT. UM. 222/68, 23/M/1278
BOA; A.MKT. UM. 491/43, 15/M/1278
BOA; A.MKT. UM. 500/53, 16/Ra/1278
BOA; A.MKT. UM. 491/43, 7/S/1278

BOA; A.MKT. UM. 529/37, 29/Ca/1278

BOA; A.MKT. UM. 289/96, 4/Ş/1280

3. Sadaret, Mektubi Kalemî Nezaret ve Devâir Evrakı

BOA; A.MKT. NZD. 314/6, 14/Za/1276

BOA; A.MKT. NZD. 350/24, 19/L/1277

BOA; A.MKT. NZD. 350/95, 24/L/1277

BOA; A.MKT. NZD. 321/94, 2/S/1277

BOA; A.MKT. NZD. 335/65, 4/C/1277

BOA; A.MKT. NZD. 348/63, 4/L/1277

BOA; A.MKT. NZD. 353/100 18/Za/1277

BOA; A.MKT. NZD. 346/88, 12/N/1277

BOA; A.MKT. NZD. 219/53, 8/Za/1277

BOA; A.MKT. NZD. 353/12, 9/Za/1277

BOA; A.MKT. NZD. 356/39, 15/Z/1277

BOA; A.MKT. NZD. 353/100, 9/Za/1277

BOA; A.MKT. NZD. 353/12, 9/Za/1277

BOA; A.MKT. NZD. 347/54, 21/N/1277

BOA; A.MKT. NZD. 347/63, 21/N/1277

BOA; A.MKT. NZD. 321/94, 2/S/1277

BOA; A.MKT. NZD. 384/80, 10/C/1278

BOA; A.MKT. NZD. 402/64, 16/Ş/1278

4. Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî

BOA; DH. MKT, 1623/113, 19/N/1306

BOA; DH. MKT, 1639/33, 19/Za/1306

BOA; DH. MKT, 32/29, 21/S/1311

BOA; DH. MKT, 2739/67, 25/M/1327

BOA; DH. MKT, 2739/67, 25/M/1327

5. Mektubi Kalemî Meclis-i Vâlâ

BOA; A.MKT. MVL, 50/99, 15/Ca/1268

BOA; A.MKT. MVL, 130/15, 28/M/1278

BOA; A.MKT. MVL, 138/66, 25/C/1278

6. Cevdet Efkâf

BOA; C.EV. 128/6385, 11/Ş/1211

7. Cevdet Dahiliye

BOA; C. DH. 165/8210, 23/Ra/1251

8. İrade, Meclis-i Vâlâ,

BOA; İ. MVL. 586/26367, 27/N/1277

9. İrade-i Dahiliye

BOA; İ. DH. 32259. 8/Ra/1278

10. Sadâret Mektûbi Deâvi

BOA; A.MKT. DV, 223/77, 27/Za/1278

11. Sadaret, Divan-ı Mümâyün Kalemî

BOA; A. DVN, 156/50, 03/Ra/1277

12. Hariciye Nezareti Tercüme Odası

BOA; HR. TO, 258/75, 18/2/1880,

B. Tetkik Eserler

Ahmet Cevdet Paşa; Kırım ve Kafkasya Tarihçesi, İstanbul 1307.

Ahmet Cevdet Paşa; Tarih-i Cevdet, Tasvir Gazetecilik ve Matbaacılık, İstanbul 1983.

Ahmet Cevdet Paşa; Tezakir 1–12, (Yay. Cahid Baysun) Türk Tarih Kurumu, Ankara 1986.

Aleman, Agusti; “Batı Avrasya Steplerinde Türk ve Alan Halkları Arasındaki Tarihi Bağlar”, (Çev: Nurşen Özsoy), Türkler Ansiklopedisi, C.1, s. 530–535.

Appa, Adilhan; “Karaçay-Balkar Türklerinin Kökeni”, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Araştırma ve Yayın merkezi, C. 2, s. 572–589.

Arslan, Hüseyin; 16. yy. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001.

Baddaley, John F.; Rusların Kafkasya’yı İstilas ve Şeyh Şamil, (Çev. Sedat Özden), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1989.

Bağ, Yaşar; Türklerde ve Çerkeslerde İslam Öncesi Kültür Din Tanrı, Çiviyazıları, İstanbul 1997.

Bardakçı, Necmeddin; “Kafkasya’nın Bağımsızlık Mücadelesinde Tasavvuf ve Tarikatların Rolü”, Türkler Ansiklopedisi, C. 18, s. 522–530.

Barlas, Cafer; Kafkasya Özgürlük Mücadelesi, İnsan Yayınları, İstanbul 1999.

Bennigsen, Alexandre; Sufi ve Komiser Rusya’da İslam Tarikatları, Akçağ Yayınları, Ankara 1988.

Berkok, İsmail; Tarihte Kafkasya; İstanbul Matbaası, İstanbul 1958.

Betrozov, Ruslan; *Çerkeslerin Etnik Tarihi*, (Çev. Orhan Uravelli), Kafkas Araştırma Kültür ve Dayanışma Vakfı, Ankara 2009.

Bice, Hayati; *Kafkasya'dan Anadolu'ya göçler*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1993.

Bilge, M. Sadık; *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2005.

Budak, Mustafa; "Hacı Murad", *DİA*, C. 14, s. 490–491.

Canbek, Ahmet; *Kafkasya'nın Ticaret Tarihi*, Kuzey Kafkasyalılar Kültür ve Dayanışma Derneği Yayını, İstanbul 1978.

Dostiyev, Tarık; "Kafkasya'da Hunlar" *Türkler Ansiklopedisi*, C. 1, s. 921–927.

Erdem, Hakan; *Osmanlı'da Köleliğin Sonu 1800–1909*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.

Erkan, Süleyman; *Kırım ve Kafkasya Göçleri*, Kafkasya ve Orta Asya Uygulama ve Araştırma Merkezi, Trabzon 1996.

Evliya Çelebi; *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1985.

Firuzoğlu, Safarov Rafik; "Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı İmparatorluğuna Göçler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. IV, s. 687–697.

Gökçe, Cemal; *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını, İstanbul 1979.

Henze, Paul B.; *Kafkaslarda Ateş ve Kılıç 19. Yüzyılda Kuzey Kafkasya Dağ Köylülerinin Direnişi*, (Çev. Akın Kösetorunu), ODTÜ, Ankara 1985.

Işıltan, Fikret; "Şeyh Şamil", *DİA*, C. 11, s. 468–474.

İzbrak, Reşat; Uzunyayla'da Coğrafya Araştırmaları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1945.

İpek, Nedim; Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877–1890), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.

İşcan, Kaan M.; “Geçmişten Günümüze Uzunyayla At Yetiştiriciliği” Uzunyayla Rapor ve Belgeleri 2, (Der. Muhittin Ünal), Ankara 2007, s. 196–213.

Kaflı, Kadircan; Şimali Kafkasya, Vakit Yayınları, İstanbul 1942.

Kamalov, İlyas; Moğolların Kafkasya Politikası, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003.

Karpat, Kemal H.; Osmanlı Nüfusu (1830–1914), (Çev. Bahar Tırnakçı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

Kasumov, Ali; Kasumov, Hasan; Çerkes Soykırımı, (Çev. Orhan Uravelli) Kaf-Der yayınları, Ankara 1995.

Kırzıkoğlu, Fahrettin; Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451–1590), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998.

Kollautz, A.; Abasgia Abhazya Tarihi'nin Bizans Dönemi'ne Ait Belgeleri, (Çev: Bahriye Çelebi), As Yayınları, İstanbul 2000.

Kurat, Akdes Nimet; Rusya Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.

Kurat, Akdes Nimet; Türkiye ve İdil Boyu, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1966.

Kurat, Akdes Nimet; IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, TTK Basımevi, Ankara 1972.

Marigny, Taitbout de; Çerkesya Seyehatnamesi, (Çev. Aydın Osman Erkan), Nart Yayıncılık, İstanbul 1996.

Namıtok, Aytek; Çerkeslerin Kökeni 1. Kitap, (Çev. Aysel Çeviker), Kafkas Araştırma Kültür ve Dayanışma Vakfı, Ankara 2003.

Neff, Christian; Kafkasya Rusya'nın Kanayan Yarası, (Çev. Özalp Göneralp), Yeni Hayat, İstanbul 2004.

Pinson, Marc; "Kırım Savaşı'ndan Sonra Osmanlılar Tarafından Çerkeslerin Rumeli'ne İskân", Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864 Tebliğler, Belgeler, Makaleler, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara 2001, s. 52–77.

Pritsak, Omeljan; "Güneydoğu Avrupa'nın Türk Göçebeleri", (Çev: Osman Karatay), Türkler Ansiklopedisi, C. 1, s. 509–521.

Özkan, Süleyman; "XIX. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devleti'nin Göçmenleri İskân Politikasına Yabancı Ülkelerin Müdahaleleri", Osmanlı Ansiklopedisi, C. IV, s. 612–631.

Satioğlu Abdullah; "Pınarbaşı", Kayseri Yurt Ansiklopedisi, Kayseri Ansiklopedisi, T.C Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri Basbakanlık Basımevi, Ankara 2002.

Saydam, Abdullah; Kırım ve Kafkas Göçleri (1856–1876), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997.

Saydam, Abdullah; "Kırım ve Kafkasya'dan Yapılan Göçler ve Osmanlı İskân Siyaseti", Osmanlı Ansiklopedisi, C. IV, s. 677–685.

Şimşir, Bilal; Rumeli'den Türk Göçü, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1968.

Tavkul, Ufuk; Kafkasya Gerçeği, Selenge Yayınları, İstanbul 2007.

Tavkul, Ufuk; Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya, Ötüken Yayınları, İstanbul 2002.

Toledano, EHUD R.; Osmanlı Köle Ticareti (1840–1890) (Çev. Hakan Erdem), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

Turçaninov, Georgi; Kafkasya’da Bulunan Antik Eserlerin Keşfi ve Yazılarının Çözümlemesi (Çev: Kayhan Yükseler), Kafdav Yayıncılık, Ankara 2009.

Ürekli, Muzaffer; Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1989.

Wagner, Moritz; Kafkas Rus Savaşı’nda Çerkesler, Çeçenler, Kazaklar ve Gürcüler, (Çev. Sedat Özden), Kayihan Yayınları, İstanbul 1999.

Yılmaz, Mehmet; “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Muhaciri İskân Politikası”, Osmanlı Ansiklopedisi, C. IV, s. 587–601.

Yusuf İzzet Paşa; Kafkas Tarihi, Adıge Yayınları, Ankara 2002.

Yücel, Mualla Uydu; “Hazar Hakanlığı”, Türkler Ansiklopedisi, C.1, s. 445-

C. Tezler

Ayhün, Erşahin Ahmet; Kırım Hanlığı ve Çöküş Sebepleri, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Bıyık, Ömer; Osmanlı Yönetiminde Kırım (1600–1774), Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Göktepe, Ramazan; Kırım Savaşı Sonrası Osmanlı Basınında Kafkasya ve Kırım Göçleri, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Karagöz, Rıza; Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993.

Novruzova, Gülreyhan; Dağıstan Derbent Bölgesi Terekeme Türklerinin Dini Hayatı, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

Selvitop, Ayten; Hicri 1288 (1871) ve Hicri 1306 (1888) Tarihli Sivas Vilayet Salnamelerinin Günümüz Harflerine Çevrilmesi ve Mukayeseli Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

Tatarlı, İbrahim; “Bulgaristan’daki Türk Göçmenleri”, Uluslar Arası Göç Sempozyumu Bildiriler 2005, Sistem Matbaacılık, İstanbul 2006.

Yılmaz, Mehmet; Konya Vilayetinde Muhacir Yerleşmeleri 1854–1914, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.

D. Sözlük

Devellioğlu, Ferit; Osmanlıca-Türkçe Lügat, Aydın Kitabevi, Ankara 2007.

E. İnternet Siteleri

http://www.kayseripinarbasi.gov.tr/default_B0.aspx?content=110

<http://www.circassianworld.com/Maps/Uzunyaylamap.jpg>

<http://193.255.138.2/takvim.asp>

<http://gallery.abkhazworld.com/#4.31>

<http://gallery.abkhazworld.com/#4.37>

<http://gallery.abkhazworld.com/#4.73>

http://images.google.com.tr/imgres?imgurl=http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/2/28/Caucasus-political-tr.svg/320px-Caucasus-political-tr.svg.png&imgrefurl=http://tr.wikipedia.org/wiki/Kafkasya&usq=_pRwTtqQ2TvDiZhNbpWFtiFyNjLQ=&h=304&w=320&sz=59&hl=tr&start=5&sig2=q27gZWTRJb3Sm

[H1gHOzKww&tbnid=fxcPrj2ioEzzM:&tbnh=112&tbnw=118&prev=/images%3Fq%3Dkafkasya%2Bsiyasi%2Bharitas%25C4%25B1%26gbv%3D2%26hl%3Dtr%26sa%3DG&ei=IS5XSvHNCcr0_Abwr9meCQ](http://www.tbniid=fxcPrj2ioEzzM:&tbnh=112&tbnw=118&prev=/images%3Fq%3Dkafkasya%2Bsiyasi%2Bharitas%25C4%25B1%26gbv%3D2%26hl%3Dtr%26sa%3DG&ei=IS5XSvHNCcr0_Abwr9meCQ)

[http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/2/28/Kayseri_\(tr\).svg/350px-Kayseri_\(tr\).svg.png](http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/2/28/Kayseri_(tr).svg/350px-Kayseri_(tr).svg.png)

EKLER

EK 1. BOA; İ. MVL, 586/26367, s. 10, 27/N/1277, Kafkas muhacirlerin Uzunyayla'ya iskân sebepleri ile toprak yardımı ve vergi muafiyeti hakkında.

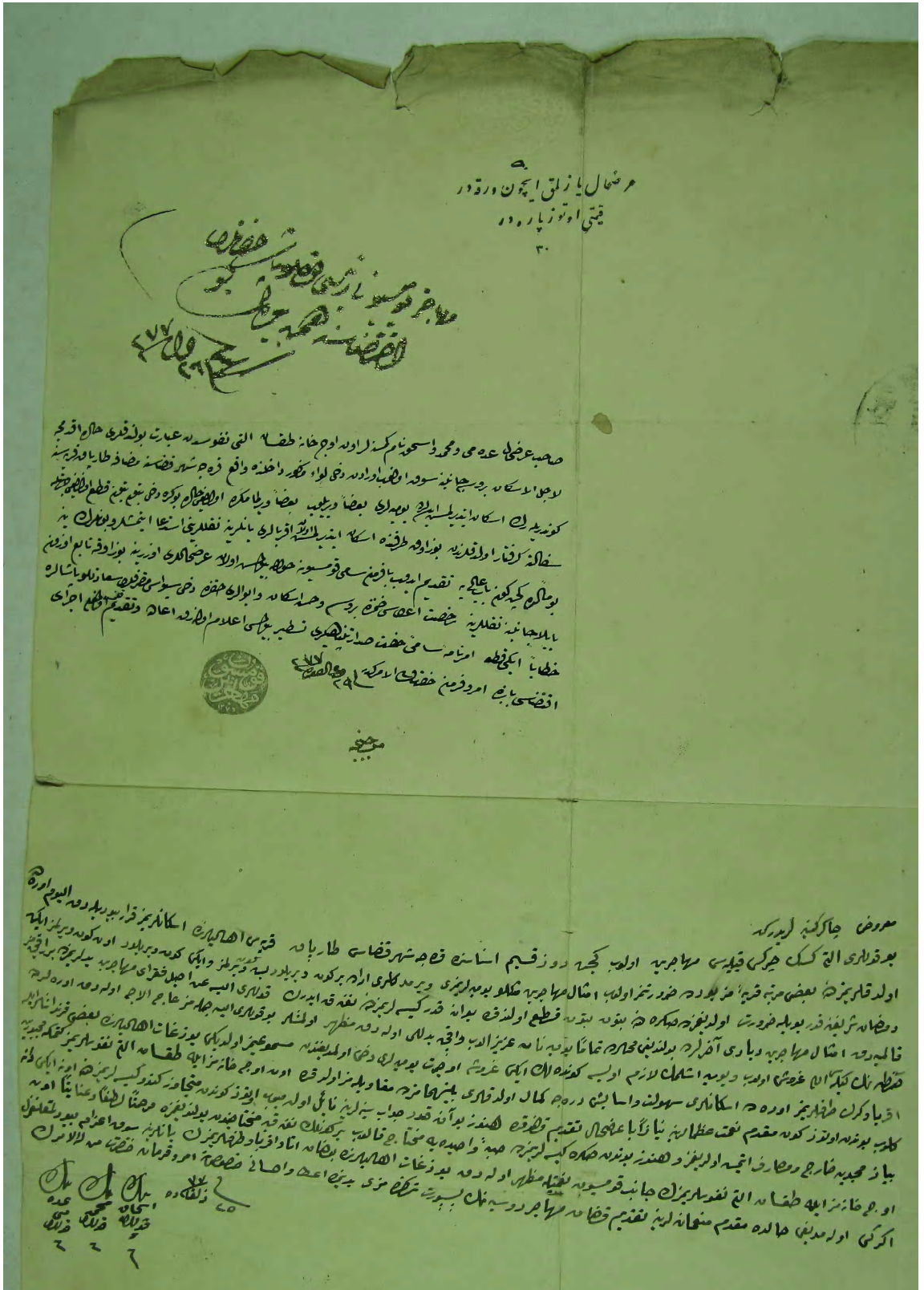

اولاً جلايه صوبيك نصف مقدار يك منبى شهر مزبور را در رده با طعم او را سبب نمود و در جعبه نه كند و در فاقه و مینده اول جعبه عكس جاد را در اول جعبه
 شهر مزبور اکتوبه كرك و جابه چه چركه نك و كرك سانه كلاله نه كلاله جاب اهانك بر نشه بر شس دلوز مانه مفضله لربك كلاله نه جلیله خانه لربك
 انسى و زراعده و فلاصه نك بولنه فوالمس و یا بلايه كلم بلم جلك اكراد و عن نك او لغو نك لربك ماسى مفضله نه و قد ایدوب موسم شام اكراد و عن
 بر لربك كدوبه ابغه و زراعده ايسه قاطبه جعبه نه كرونه كدوبه شهر مزبور ك بر ابكى نه طرفه اعمارى هوك بولنه بوقه بنام شهر مزبور افاسه
 انبى موانه حال ارضى

بر وجه كبر یا بلايه مزبور ك بنت كلاله اولوب شمى اعمار قلمبى ما سنده لوكسك مفضل كبر یا بغه و شونك بونك اكیده عیده مزوم در دبرك
 بر لربك اركمه قالمردى ملاحظه و نه بعید اوله بعینه بوراده استندانه او بفسریمه اوله كلیه ارضى و لربك و جابه چه چركه به مجاناً و بر بلايه كلیه
 محال سانه و در ارضى كلاله اعمار اجمك اوزح مجاناً و بر بلايه ايسه انك مفضل نه كرك ارضى و خانه و باغ و باغچه یا به جضدى قده
 بر لربك یا به و كیمك مفضل ارضى و بر بلايه سبب و فتر اولوب مؤخر اهر بر لربك ك یوسندارى اعطه فلسف موانه حال ارضى جعبه نه ارضى مفضله
 زای رزیه اصبه بقریه ریا سینه هله نه مفضل و موقوف اولوب ادرام موقوف لفا اهام قلمبه اوله جبه اصعب او و ذوقه مضمه صدره لربك

اصول
 ۱۳۳۵

EK 2. BOA; A.MKT. UM, 477/67, Karacaşehir'de iskânı mümkün olmayan Altıkesek kabilesinden 13 hane 96 nüfus muhacirinin Uzunyayla'ya nakilleri.

EK 3. BOA; A.MKT. UM, 540/14 12/Ş/1278, Uzunyayla'da iskân ettirilmiş olan Kabartay ve diğer kabilelere yönelik ekmek veya bahası yardımı.

تَلْغَرَفَنَامَهٗ
بوزغارا طایفه
شهر
بازارنه تالی کلامه

صوبی
ساعت کبک دقیقه
۴۹

نومرو
۵۷۹

مقام عالی حفته حیدرآباد

ماجره بنده او جهیک نفوس میخاوند اولوب اوزونه یا بوز اسطندی ابر اولنمه اولاده قیامتی قیامتی و قیامتی سازه ایچمه محصله جه بیک اولدکه قدر
بویجه یا بیسوقیه ناده عزیز دیار بیلک اعطه سی اوزدفا ۹۴۶ شکان - چنده مورد اونا ز سیمه و نعلینا عیدم ازم بویسره اولوب بودول اعطه کی نعلینا
رضفا مضایک فقیرا عتبار اولنمه و زلف مانع ارضایا ایدیه مدیک مکلوا حب جلولری کلنجی بیت و خیر اولنمه نسبت اولنمه ازم کلج بریک ذریع اولدقون
علما و رؤسا خبر دیرد کارنده وطن سازه دنه تحقیقی حکم اولدیه هفتده مالوف اولدقون طبعیت برده لری سانه شاهانه احوال مستحکمه نه بنده
ادفال اولدیه هفتده دایم اولوب طبعیت حالیه لری افضلیج اولدکونه مده بحارده اوغرا شکله لری بوندره سوز قیوه ایدیر بریه میده رک بلک سنججه اولدقون
ماجرایا طانزه اولدقون ایکی ایله بویجه لری و بریلوب بعد مادی تمامک استیانی مصرفینه ه تقدیم غلطیه عیانه فده ایدیه هفتده اولدقون اولدیه
بر عهده هفتده کوریه عهده بنده بویجه لری و بریلوب حکم اولنمه لازم کار جهیک استیانی مصرفینه ه تقدیم غلطیه عیانه فده ایدیه هفتده اولدقون اولدیه
و ده لری اولدقون حفته حیدرآباد

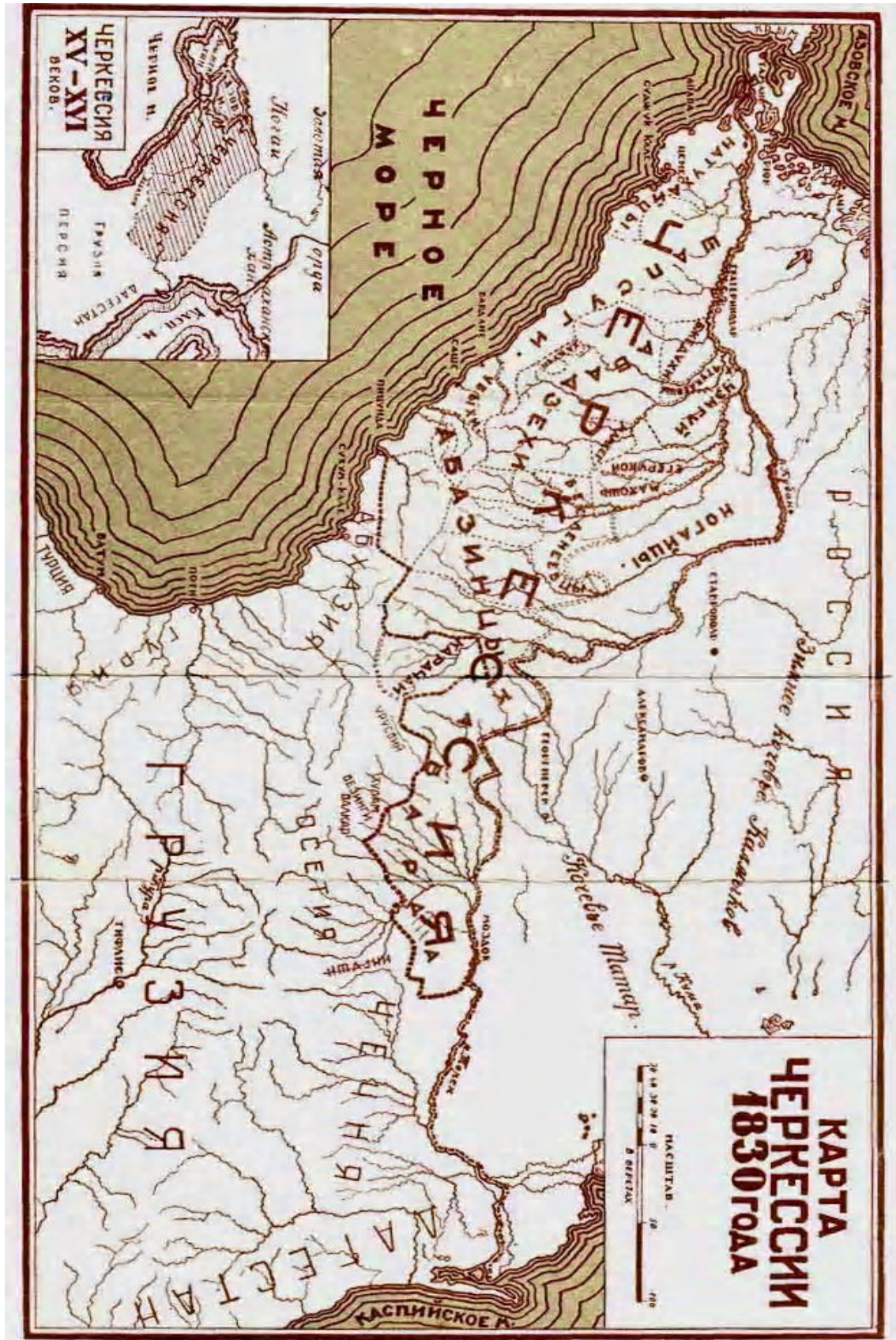
عبدالمجید
عبدالمجید
عبدالمجید

قائم مقام
محمد امین

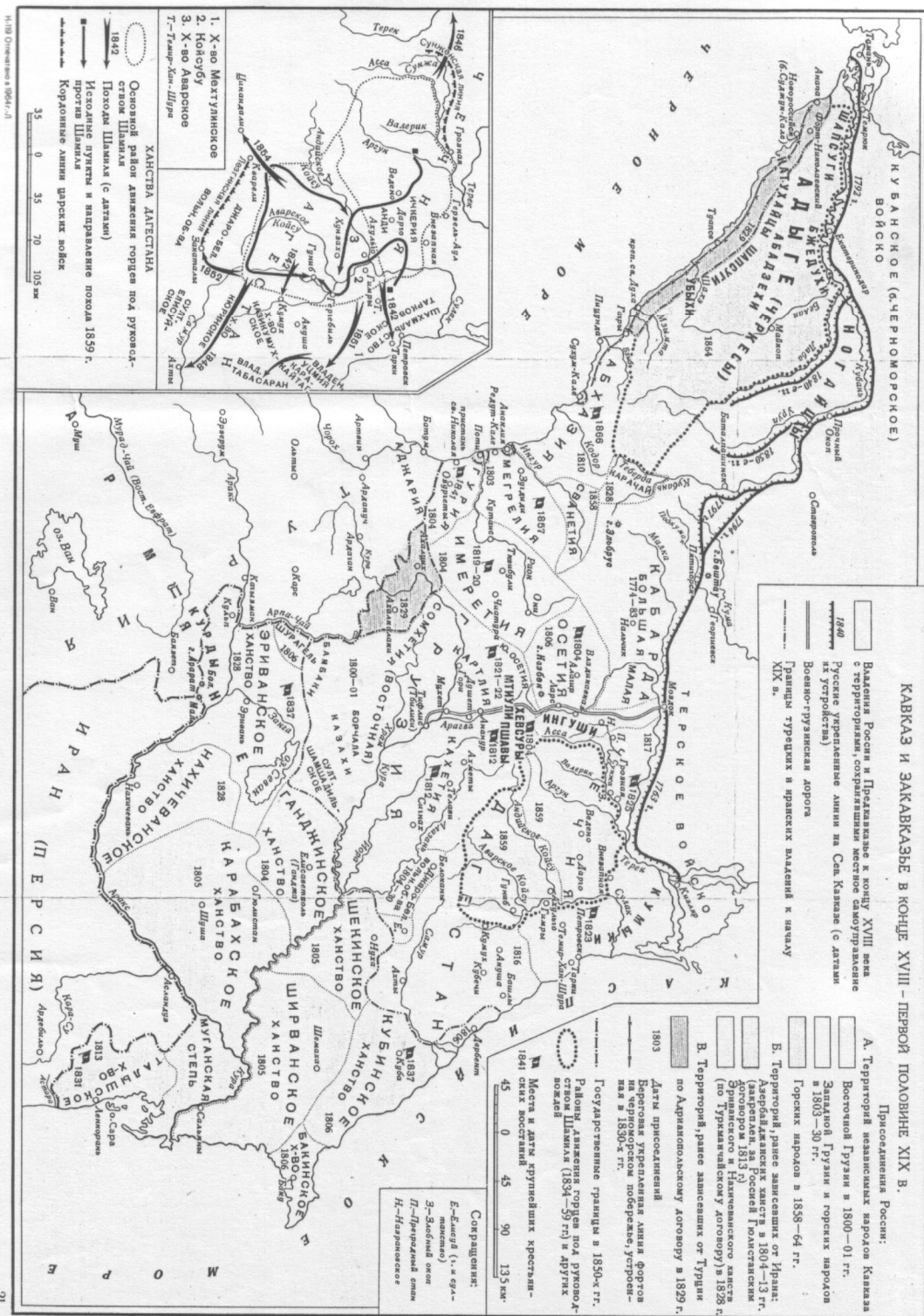
Harita 1. Uzunayla Bölgesinde Bulunan Köyler.
<http://www.circassianworld.com/Maps/Uzunaylamap.jpg>

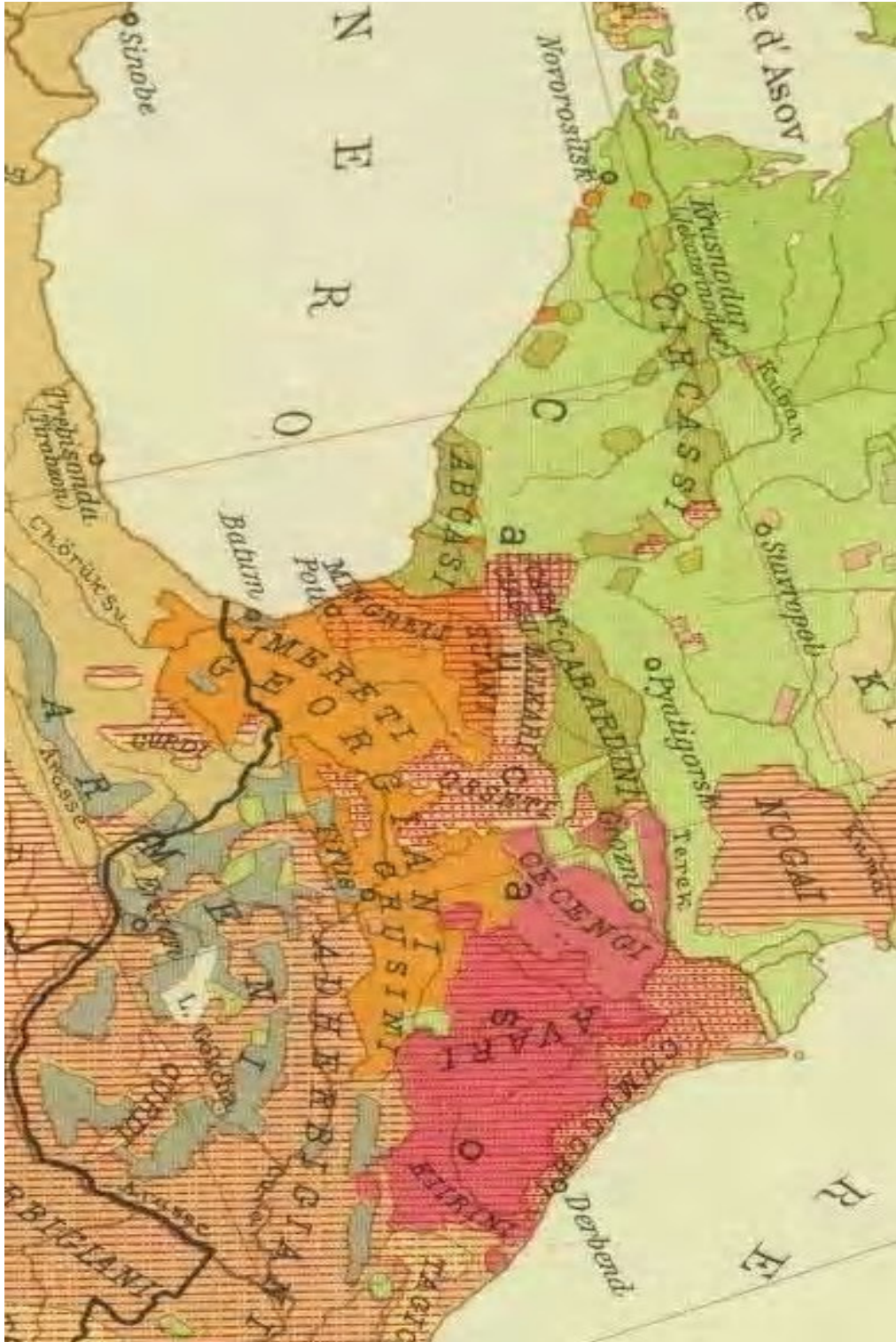
Harita 2. 1830 tarihinde Çerkesya ve Kafkas Halkları.
<http://gallery.abkhazworld.com/#4.37>

Harita 3. Kafkasya'nın Ruslar Tarafından İşgal Süreci, <http://gallery.abkhazworld.com/#4.31>

Harita 4. 1929 yılında Kafkasya'nın etnik yapısı. <http://gallery.abkhazworld.com/#4.73>,

Harita 5. Kafkasya'nın Günümüzdeki Siyasi Durumu

ÖZGEÇMİŞ

1980 yılında Kayseri'nin Pınarbaşı ilçesine bağlı Üçpınar köyünde dünyaya geldi. Aynı köyde başladığı ilköğrenimini Kayseri Salih Avgun Paşa ilköğretim okulunda, ortaöğretimini 1997 yılında Kayseri Sümer Lisesinde tamamladı.

1999 yılında kazandığı Ege Üniversitesi Tarih Bölümünü Hazırlık sınıfı da dahil olmak üzere 2006'da tamamladı.

2007 yılında Erciyes Üniversitesi'nde Tarih Anabilim dalı Yakınçağ Bilim dalında yüksek lisans eğitimine başladı.

İLETİŞİM BİLGİLERİ

Adres : Beyazşehir Mah. 830 Sok. No:5-7 Kocasinan KAYSERİ

Tel : 0537 768 66 29

E-mail : tolga.and@gmail.com